

Kapuvári Honismereti Könyvek

**Fejezetek
Kapuvár
néprajzából I.**

A Dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola sorozata I.

SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék

Rábaköz Öröksége Alapítvány

Dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola

Kapuvár • 2017

Fejezetek Kapuvár néprajzából 1.

A kötet megjelenését támogatta:

Kapuvár Városi Önkormányzat

Szerkesztette: Varga Sándor

Lektorálta: Gatti Beáta

Kottagrafika: Brandné Szabó Ildikó

A borítón látható kép besorozott legényeket ábrázol a gartai Kanka-féle kocsmá udvarán. Készült 1940. május 8-án. Családi fényképgyűjteményből. Garta.

© Szerzők és szerkesztő

ISBN 978-615-00-0929-2

Nyomdai kivitelezés: IM3 Kft.

Tartalom

Előszó. A kapuvári kutatásunk bemutatása.....	5
Kapuvári bicskástál – véresen: A késeléses bűnözés tündöklése és hanyatlása Kapuváron és Gártán.....	8
Kinyíló bicska	8
Megszelídülő késhasználát: bűnözés és étkezés.....	10
Hiányzó genealógia és történeti fordulópontok.....	12
Az 1865. évi vérehulló választás.....	14
A bicskázás fénykora (1890–1914).....	17
Túl a zeniten	34
Helyi Bicska Maxik, avagy a helység kalapácsai.....	39
A késelések tipológiája.....	42
Legényélet, legényavatás.....	42
Párkeresés, szerelemföltés	46
Virtuskodás.....	49
Szóváltás.....	52
Vásári afférok	54
Bicskaexport.....	56
Önparodisztikus esetek.....	60
A késelések folklorizálódása	61
Ezek a tegnapi fiatalok!	63
A rövidítések feloldása	66
A test technikáinak vizsgálata a kapuvári női viselet vonatkozásában.....	67
Bevezetés.....	67
Társadalomtörténeti áttekintés	69
A kapuvári viselet bemutatása.....	72
Kutatói eredmények	78
Összegzés	82
Kapuvár népdalainak alakulása az idő szent és profán kettősségének tükrében	83
Bevezetés.....	83
Rábaköz népzeneje	85
Kapuvár népzeneje	90
A mindennapi élet dalai, zenés alkalmai	93

Szent időhöz kötődő dalok	110
Összegzés	124
Köszönetnyilvánítás	126
Irodalom	127
Képek	133
Dallamtár	150
Rezümék – Abstracts	179

Előszó. A kapuvári kutatásunk bemutatása

Egy hosszúra nyúlt vizsgálat részeredményeiről olvashat ebben a kötetben a Kedves Olvasó. A kapuvári tradíciók feltérképezésének ötlete 2006 nyarán, egy hagyományőrző tánc tábor alkalmával merült fel. A tábor egyik szervezője, egyben a kapuvári néptáncsoport vezetője Csitéi Gábor vetette fel az ötletet, ami a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai tanszékén támogatásra talált.

Kapuvár hagyományai nem csak a lokálpatrióták, vagy a Rábaköz folklórja iránt érdeklődő szűkebb szakmai közönség előtt ismertek. A Gyöngyösbokréta, majd a későbbi hagyományőrző mozgalmak által országos szinten is többször bemutatott táncoknak, zenéknek, szokásoknak és a díszes viseletnek köszönhetően a várost úgy tartjuk számon, mint a Kárpát-medence egyik emblematikus, hagyományőrző települését. Az itt felsorolt kulturális jegyek közül a *verbunk* nemcsak Kapuvár „kulturális védjegyeként” ismert, de fontos szerepet játszott/játszik a lokális öntudat, identitás alakulásában is. A város hagyományairól számos kisebb-nagyobb írás, dolgozat, szaktanulmány, sőt honismereti könyvek is születtek. Mindezek ellenére a tudomány máig adós bizonyos témák átfogó néprajzi bemutatásával. A Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékének diákjaival ezt a célt tűztük ki magunk elé, amikor 2007-ben elkezdtük a település népeletére vonatkozó adatokat a különböző közgyűjteményekből összegyűjteni, illetve néprajzi terepmunkák során megkíséreltük felkutatni a kapuvári hagyományokra és ezek továbbélésére vonatkozó lokális tudásanyagot.

A kutatást folytatva, 2013 nyarán is ellátogattunk Kapuvárra. Ekkor olyan, eddig alig kutatott jelenségekkel is foglalkoztunk, melyek inkább szociológiai, kulturális antropológiai jellegűek (mint például a helyi cigányság életstratégiái), valamint olyanokkal is, amelyek a hagyományok intézményes továbbélésével és ennek a lokális

identitástudatban betöltött szerepével kapcsolatosak. Ezen kívül klaszszikusnak számító, már többek által érintett témákban is gyűjtöttünk anyagot, ilyen például a néptánc, a népdalok és a viselet. Ezekkel kapcsolatban is sikerült számos új információt rögzíteni.

Az összegyűjtött adattömeg feldolgozása során a diákszeminariumokra jellemző problémákkal kellett szembenéznünk. A szemináriumi dolgozatok jelentős része torzóban maradt, nem jutottak el a megvalósulásig, vagy pedig nem ütötték meg azt a mércét, ami egy tudományos publikációtól elvárható. Emiatt nagy örömmel fogadtuk Gerencsér Péter jelentkezését, aki a munkánkhoz már a tanulmányok elkészítése közben kapcsolódott. A történettudomány és néprajz határmezsgyéjén barangoló kutató elsősorban írott források, korabeli sajtó- és levéltári anyag elemzését vállalta. Témája izgalmas: a kapuvári bicskázási szokások történetét göngyölíti fel. Rendkívül élvezetes stílusa mögött megmutatkozó tudományos pontosság miatt kihagyhatatlan olvasmánya lesz kötetünknek.

Két volt hallgatónk, Mészáros Tímea és Garamvölgyi Anett témáját és a kutatás során végzett munkáját témavezető oktatójukként jobban ismerem. Fél Edit a matyó viselet változásaira vonatkozó megállapításai óta a magyar néprajzosok fontosnak tartják a különböző öltözékekhez kapcsolódó viselkedés és testhasználat elemzését is. A kapuvári paraszti öltözékeket vizsgálva Mészáros Tímea is hasonló irányban végzett megfigyeléseket.

Klasszikus folklorisztikai, leíró tanulmánynak számít Garamvölgyi Anett népdalokkal foglalkozó írása. Alapossága mellett, hiánypótló jellege miatt kapott helyet válogatásunkban, hiszen Rábaköz a magyar népzene kutatás egyik mostohán kezelt területe. Újszerű csoportosítása, melyben a népénekeket profán és szent időre osztja fel, fontos hozzájárulás az etnomuzikológia tudományterületéhez.

A két utolsó tanulmány mondanivalóját mellékletekkel támasztották alá a szerzők. A főszövegben zárójelekben adtuk meg a kapcsolódó kép, vagy dallam számát, amit a könyv végén a *Képek*, illetve a *Dallamtár* fejezetek alatt találhat meg az olvasó.

Kötetünk tehát az adatban leginkább gazdag, legjobban sikerült gyűjtéseken alapuló tanulmányokat tartalmazza. A helyi tánc- és néptáncgyománnyal kapcsolatos kutatás annyira sok adatot hozott a felszínre, hogy ezeket egy külön kötetben, a most induló *Kapuvári Honismereti Könyvek* c. sorozat következő könyveként szándékozzuk megjeleníteni, melynek várható időpontja 2018 karácsonya lesz.

Itt szeretnénk megragadni az alkalmat, hogy köszönetet mondjunk a Kapuvár Városi Önkormányzat vezetőinek, a Rábaköz Öröksége Alapítvány és a Dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola munkatársainak, valamint Kapuvár város lakosainak önzetlen támogatásukért. Reméljük, hogy könyvünket a kutatók, szakmabeliek, valamint a hagyományőrzéssel „hivatalból” foglalkozók mellett ők is élvezettel forgatják majd.

dr. Varga Sándor
egyetemi adjunktus

2017. december 5-én, Szegeden

Kapuvári bicskástál – véresen: A késeléses bűnözés tündöklése és hanyatlása Kapuváron és Gártán

Kinyíló bicska

Annak ellenére, hogy a *kapuvári bicskások* elnevezéssel jelölt bűnelkövetői csoport a város nevét hírhedtté tette, ez ideig meglepő módon sem a történettudomány, sem pedig a néprajz nem mutatott túlzott érdeklődést a helyi késeléses bűncselekmények története iránt. Nemcsak az átfogó áttekintés hiányzik, de alapkutatások sem születtek a témában. Nem meglepő azonban ez a hiányosság akkor, ha figyelembe vesszük, hogy a bűnözés története iránti érdeklődés a magyar tudományos diskurzus egészében is elhanyagoltnak számított, s a témában született írások javarészt csak jogi vagy – a betyárvilág esetében – romantikus-etnográfiai szempontból közelítették meg a kérdést. Az utóbbi évtizedekben a nemzetközi szinten végbement ún. kulturális fordulat következtében korábban marginalizált témák is a figyelem középpontjába kerültek, és hangsúlyosabbá váltak a komplex, transzdiszciplináris módszerek. A bűncselekményeket tekintve ezt az újfajta megközelítést alkalmazza Perényi Roland a dualizmus kori nagyvárosi bűnözésről szóló monográfiájában, mely a korábban negligált forráscsoportok vizsgálatával az intézménytörténeti szempontokat társadalomtörténeti és utcapolitikai aspektusokkal felvértézve tanulmányozza.¹

Ezeket az előzetes megjegyzéseket szem előtt tartva a következő tanulmány arra vállalkozik, hogy a kapuvári bicskásokat illető kutatástörténeti hiányt némileg betöltve szisztematikusan feltérképezze a helyi bűnözés e speciális típusát. A *kapuvári bicskások* szó-

¹ Perényi R. 2012.

kapcsolat által sugalltakkal szemben vizsgálatom a szomszédos településre, a korábban különálló Gartára is kiterjed.² Az írás megszületését többéves kutatómunka előzte meg, amit 2010 és 2014 között a Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltárában, a kapuvári Rábaközi Muzeális Kiállítóhely helytörténeti gyűjteményében, a budapesti Országos Széchényi Könyvtárban és egyéb könyvtárakban végeztem. Ennek során Kapuvárról és Gartáról hozzáférhetőlegesen százötven késelések esetét gyűjtöttem össze, ez a mennyiség már alkalmasnak tűnik tendenciák felvázolására is. Nem elegendő ugyanis az esetek pusztá ismertetése, azokat elemezni, rendszerezni kell, és lehetőség szerint szükséges feltárni a mögöttük álló mozgatórugókat és társadalomtörténeti hátteret. Ezért dolgozatomban nem jogtörténeti megközelítést alkalmazok, és kútfőimet sem peranyagokból és bírósági ítéletekből veszem, hanem alapvetően újságcikkekre támaszkodom, melyek a száraz, hivatalos iratokkal szemben emócióval telítettek, és a bűnözés történetét alulról láttatják. A sajtóanyagok hatékonyabban képesek feltárni, hogyan viszonyult a helyi közvélemény a kapuvári bicskások cselekedeteihez, milyen erkölcsi normák és szubkulturális szokások működtek az adott korban, és miféle javaslatokkal próbálták gátat szabni a fizikai erőszak további elburjánzásának.

Először Norbert Elias civilizációelméletére³ támaszkodva azt tanulmányozom, hogyan kapcsolódik össze a kés a bűnözéssel és az étkezéssel Kapuváron és Gartán. Elias történeti elemzése a szociológia módszertani hátterével a modern viselkedési normák kialakulását vizsgálja, azt állítva, hogy a „civilizáció folyamata” az erőszakháztartás megfékezésével ekvivalens. Kutatása során alapvető szereppel ruházza fel a késhasználattal funkcióváltását, amit az affektuskontroll szimptomájaként értékel. Ezt követően történeti áttekintést nyújtok a kapuvári bicskások múltjának főbb fordulópontjairól, külön fejezetet

² *A Kapuvárral már a 19. században teljesen összeépült Garta 1923-ig volt jogilag önálló község, de története azt megelőzően is teljesen összefonódott északi szomszédjával.*

³ *Elias, N. 2004.*

szentelve a hírhedt bűnözőknek, majd a vizsgált esetek alapján a késeléses bűntettek tipológiáját állítom fel, és a késelések folklorizálódására térek ki. Végezetül általánosabb jellegű mentalitástörténeti következtetések levonását kísérem meg.

Megszelídülő késhasználat: bűnözés és étkezés

A bicskás hírnevet a város hosszú időn át szégyennek tekintette, bár a város szimbólumának, Pátzay Pál *Kenyérszegő* című szobrának is központi motívuma a kés. Az 1970-es évektől kezdődően azonban a mai napig számos helybeli étterem étlapján szerepel a *kapuvári bicskástál* elnevezésű kiadós főétel. Göndöcs Sándor, a kapuvári Hanság szálloda éttermének vezetője 1979-ben a megyei napilapnak azt nyilatkozta, hogy a helyi vendéglők előszeretettel kínálják „a kapuvári konyha remekeit, a tájjellegű ételeket”,⁴ vagyis tudatosan építették a városról elnevezett és a helyi(nek mondott) ételekre a rábaközi turizmust. Miközben a kapuvári bicskás bántalmazások korábban a város szemében takargatnivaló tetteknek számítottak, a bicska hívoszavát a „virágkor” elmúltával a kapuvári vendéglátás turisztikai marketingeszközként hasznosította újra: a szégyenből identitáspolitiká lett. Amíg azt megelőzően a jelzős szerkezet bűncselekményekre utalt, most a *kapuvári bicskás* megszeliődött, és új jelentésre tett szert, immár ételnévként kelt főnix módjára új életre. A kapuvári bicskástál nevű fogás – posztkoloniális terminussal szólva – egyfajta „önegzotizáló” gesztusként viccet farag a testi erőszakból, a „rossz hírű” és „hírhedt” szokást „jól csengő” és „neves” márkanevvé alakítja.

Ez a folyamat, melynek során a bicska jelentése szemantikai palimpszesztiként a harci eszközzől áttevődött a gasztronómiára, egybevág a német szociológus, Norbert Elias viselkedéstörténeti megfigyelésével. Elias *A civilizáció folyamata* című grandiózus munkájában a viselkedésmódok szocio- és pszichogenezisének nyújtja, és a civilizáció történetét az ember megszeliődésének folyamataként írja le, melynek

⁴ [N. N.] 1979.

során az agresszió lecsökken, az erőszakot – és az azt kiváltó támadó-ösztönt – megfékező belső kontroll pedig felerősödik. Ebben a korántsem lineáris ívű folyamatban Elias kitüntetett szerepet szán a késhasználattal kapcsolatos, koronként változó szabályoknak és tilalmaknak. Állítása szerint, amíg a kés régebben elsősorban támadó-védekező fegyver volt, mellyel ölni lehetett, addig az uralkodó udvari rétegek felől kiindulva – a békésebb társadalom szimbólumaként – teret nyert evőeszközként való használata. Ugyanakkor étkezéskor való használatát is speciális esetekre korlátozták, és tilalmakkal sújtották (nem szabad szájba venni, lenyalni, gyerek kezébe nem való stb.). Amint Elias fogalmaz, „a kés használatában szükséges elővigyázatosság mögött nemcsak olyan ésszerű megfontolások állnak, hogy megvágthatjuk vagy megsérthetjük vele magunkat, hanem mindenekelőtt az az érzelem, melyet az arcunknak szegezett kés megpillantása vagy elképzelése vált ki.”⁵ Vagyis a késhasználatot körülölelő félelemérzésben öntudatlanul is visszaverődik a harci tapasztalat emléke, a társadalmi szabályok és az étkezési etikett ezeket a szorongásokat tükrözik. Abban az illemszabályban például, hogy a kést a pengéjénél fogva vagy a kés élet lefelé tartva kell átnyújtani, az a metakommunikációs jelentés rejti, hogy az illető nem készül támadni, szándékai békések.

Ezzel a késhasználattal szemben, melyet Elias „pacifikálásnak” nevez, a kapuvári és gartai erőszakos cselekmények dualista virágkorában a helyiek nem maguk felé tartották a kés hegyét, hanem fordítva, és ezáltal támadókedvüket nyilvánították ki. Amennyiben a késhasználat a civilizációs állapot egyik fokmérője, a kapuvári bicskások történeti vizsgálata után ismét vissza kell térnünk arra a kérdésre, hogy az eliasi civilizációelmélet értelmében a helyi társadalom a kultúra milyen fokán állt, és ennek az állapotnak mik lehettek a mélyebb okai.

⁵ Elias, N. 2004. 171.

Hiányzó genealógia és történeti fordulópontok

A Czuczor–Fogarasi-féle nyelvszótár 1862-ben külön szócikkben emlékezik meg a *bicskás* szóról, melynek jelentését a szerzők így határozzák meg: „Zsebtolvaj, ki a zsebeket, kivált vásári tolongásban, bicskával felmetszi.”⁶ Amint azt más nyelvtörténeti kutatások is alátámasztják, a *bicskás* eredetileg zsebmetszőkre, a lopás típusára, nem pedig a testi erőszakot elkövetőkre utalt. Kapuváron azonban nem ilyen értelemben használták. Nem a tolvajokra alkalmazták, a *kapuvári bicska* szerkezettel a fizikai agresszió egy módját jelölték. Kétségtelen ugyan, hogy a bicska szó a kis méretet, a meglepetésszerű támadást és a titokzatosságot implikálja, a *kapuvári bicskás* esetében azonban a cselekedet független attól, hogy apró, kipattintható bicskával vagy pedig disznóölő késsel követik-e el. A *kapuvári bicskás* elnevezés tehát a konfliktuskezelés egy módjára utal, ami hozzájárult a város rossz híréhez. A helyben elterjedt közhiedelemmel ellentétben a kapuvári késeléses bűnözés nem számít egyedülállónak Magyarországon, inkább regionális jelentőséggel bír, elvégre ugyanilyen híresek, pontosabban hírhedtek voltak a somogyi, a patvarci, a szegedi, a nyírségi vagy a székely bicskások, a környékről pedig a „bicskás” mellett „baltásnak” is aposztrofált himodiak.⁷

Kérdés, meddig vezethető vissza a kapuvári bicskások története, mikorra datálható az elnevezés megszületése, és mi a magyarázata annak, hogy ez a szókapcsolat Kapuvárhoz kapcsolódik. Bársony Mihály, akinek szavait Németh Imre kéziratosa helytörténete idézi, így találgat: „Honnan volt a virtus? Talán a hajdúősök hagyatékából, az embertelen elnyomásból, a gazdag-szegény ellentétből, de az is lehet, hogy a társadalom elleni lázadás szüleményeként jelentkezett.”⁸ Nehézségekbe ütközik ezeknek a kérdéseknek a megválaszolása, és nem

⁶ Czuczor G. – Fogarasi J. 1862. 649.

⁷ A himodi eseteket korábban részletesen tárgyaltam a településről szóló kismonográfiám Szociális feszültségek és lecsapódásaik című alfejezetében. Gerencsér P. 2015. 56–59.

⁸ Németh I. [é. n.] 76.

csak azért, mert elegendő mennyiségű korai forrás hiányában aligha lehetséges kinyomozni a történet genealógiáját. Azért is, mert ahhoz, hogy a *kapuvári bicskás* szintagma megszülethessen, a késeléses esetek kritikus tömegére volt szükség, amit már a közvélemény is a megszokottól eltérőként érzékelt. Azaz a név megszületését szükségszerűen megelőzte az esetek nagy mennyisége és/vagy súlyossága. Másként fogalmazva: a bicskázásoknak már létezniük kellett akkor, amikor elnyerték nevüket. Nem egyszerű ennek alapján eldönteni a kezdőpontot, mint ahogyan azt sem, hogy hol végződik a szokásos magyaros bicskázás és hol kezdődik annak speciálisan kapuvári változata. Mindazonáltal, mint majd látni fogjuk, a kapuvári bicskázás nem független bizonyos gazdasági és társadalmi tényezőktől, és a rendelkezésre álló adatok alapján az sem tűnik véletlennek, hogy a helyi késeléses bűnözés a dualizmus hanyatló szakaszában, hozzávetőlegesen 1890 és 1914 között élte a fénykorát.

A bicskázás szorosan összefügg a kocsmai italfogyasztással és mulatozással, aminek hosszú múltja van. Ennek szélesebb történeti összefüggérendszeréhez érdemes megemlíteni, hogy már Mátyás király 1486. évi LXVI. törvénycikke megtiltotta, hogy a kocsmába bárki is fegyverrel lépjen be, amit a törvény éppen a kocsmai bűnözés kiterjedt népszokásával indokolt.⁹ Később is számos törvény, megyei statútum, illetve helyi rendelkezés próbálta elejét venni a kocsmai és vásári verekedésnek, köztük a késeléseknek. Az 1718-as Sopron megyei rendelet megszabta például, hogy „[m]ivel az iszákos és rosszakaratu emberek bűnössége folytán éjjel-nappal számos baj esik [...] a bor-
korcsmálás esti kilenc órával szüntessék be”,¹⁰ s minthogy ennek

⁹ Az 1486. évi LXVI. törvénycikk így fogalmaz: „a sokadalmak és heti vásárok alkalmával, azonkívül a korcsmákban igen sok emberölés, sebesítés, verekedés, továbbá sok veszekedés és végtelen számú másféle gonosztettek szoktak előfordulni, mert hát a vak szenvedély mindenütt fegyvert kovácsol.” 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=942> (Utolsó letöltés dátuma: 2016. 08. 18.)

¹⁰ Kolosvári S. – Óvári K. 1902. 334.

aligha lehetett foganatja, 1755-ben ezt azzal szigorították, hogy az egész megyében „nyolc óra után való ivási tilalmat”¹¹ vezettek be.

Ami a közelebbi helyi szabályozást illeti: amikor 1797. január 14-én az Eszterházy-uradalom a gartai közösségnek (*communitas*) három évre bérbe adta a gartai kocsmát, kikötötte, hogy „a mikor a söprű éget Bor mellet valamj Devajságh tapasztaltatik [...] Büntetést várhatnak.”¹² A kitétel ugyan közvetlenül nem utal késeléses bűnözőkre, mindazonáltal az előzetes óvintézkedés nyilván a korábbi negatív viselkedési tapasztalatok figyelembe vételével születhetett. A rendelkezésemre álló 18. századi és a 19. század első feléből származó levéltári anyagok kocsmatörténeti adatai szűkszavúságuk folytán nem teremtenek lehetőséget arra, hogy felrajzoljuk a kapuvári bicskások genealógiáját. Kérdés azonban, hogy a környékbeli jelentős dohánytermesztésnek lehet-e valamilyen köze a bicskázás eredetéhez, ugyanis a dohány aratásához és darabolásához vágószerszámok voltak szükségesek.¹³ Márpedig feltűnő, hogy a környéken a bicskázás éppen azokon a településeken, Kapuváron, Gartán és Himodon tűnik elterjedtebbnek, melyek a rábaközi dohánykertészet központjai voltak.

Az 1865. évi vérehulló választás

Jóval bőbeszédűbbek a 19. század második feléből származó források, melyek közül az 1865. évi vérehulló választás mindjárt fordulópontot is jelent. Az 1865 őszen tartott országgyűlési képviselőválasztáson egyfelől az 1861-ben Kismartonban mandátumot szerzett

¹¹ Kolosvári S. – Óvári K. 1902. 600.

¹² RMGY-TD. 88.108.1. [1]797. Contractus. Az Garthaj Communitásnak Árendában ki adott Uraságh Korcsma háza véget.

¹³ Jóllehet éppen akörül alakult ki vita, hogy éréskor kézzel kell-e letörni a leveleket vagy pedig késsel levágni. Lásd: Takács L. 1964. 315.

Ürményi Miksa,¹⁴ másfelől pedig a jóval esélyesebb Lukinich Mihály¹⁵ indult, akit 1861-ben, sőt már 1848-ban is a kapuvári kerület képviselőjévé választottak.

A választás alkalmával a két párt a kapuvári plébániatemplom melletti piactéren csapott össze egymással, ami végül tömegverekedésbe torkollott. Az Ürményihez húzó papok félreverték a harangokat, mire a Lukinich-pártiak megrohamozták a Szent Anna templomot, majd elkergették ellenfeleiket, s ezzel meggátolták, hogy a rivális tábor élhessen szavazati jogával. A választási háború során husz ember sérült meg súlyosabban, többeket késszúrás ért. A nagy visszhangot kiváltó eset az országgyűlés elé került, ahol azt 1866. január 24-én vitták meg. Minthogy Lukinich hívei azzal védekeztek, hogy semmiféle verekezés nem történt, az országgyűlési vizsgálat során Orczy Béla¹⁶ képviselő ironikusan megjegyezte: „Nem áll tehát, a mi a vádiratban állítatik, hogy a harangok félreverése után csak tolongás történt volna; mert ha ez állana, föl kellene tenni, hogy egyedül a harangszó verte be az Ürményi-pártbeliek fejeit és sértette meg nyakszirteiket késszúrásokkal.”¹⁷ Thalabér Lajos¹⁸ felszólalásában hozzátette: „Azon szerencsétlenségek és zavargások, a melyek részben az okiratokban említve vannak, még mai napig sem szűntek meg a választókerületben; a polgároknak békés nyugalma, melyet a bor és pálinka leginkább zavart meg, helyreállítva még máig sincs; a lakosok nem úgy állnak

¹⁴ Ürményi Miksa: röjtöki földesúr, Ürményi József alnádor fia. 1861-ben lett először országgyűlési képviselő, majd 1875-ben ismét megválasztották.

¹⁵ Lukinich Mihály: földbirtokos, Sopron megyei alszolgabíró, 1848-ban a kapuvári kerület országgyűlési követe volt, a szabadságharc alatt pedig megyei kormánybiztosként működött.

¹⁶ Orczy Béla: 1865-ben választották meg az abonyi kerület országgyűlési képviselőjévé, 1879-től többféle miniszteri tisztséget töltött be, 1895-től pedig országbíróként működött.

¹⁷ Greguss Á. 1866. 128.

¹⁸ Thalabér Lajos: völcseji földbirtokos, törvényszéki bíró, 1861-ben Sopron vármegye lövői kerületének országgyűlési követévé választották meg.

egymással szemben, mint testvér testvérhez, barát barátához, hanem halálos ellenségek.”¹⁹ Íme, együtt áll a kapuvári bicskások szentháromsága, amely a későbbiekben is olyan sokszor kéz a kézben járt: a gyülekezés (tömegrendezvény), az intenzív szeszfogyasztás és az alkoholos befolyásoltság alatt elkövetett késelés. A leírásból kiderül az is, hogy a fizikai erőszak nem egyszeri alkalom volt, hanem folytatódó, és a bosszú bosszút szült.

A vérehulló választás alighanem megalapozta Kapuvár rossz hírnevét, és jelentősen hozzájárulhatott a *kapuvári bicskás* szókapcsolat meggyökeresedéséhez. Annál is inkább, mert a verekedésnek messze ható, súlyos politikai hátrányai lettek, ugyanis Kapuvár presztízsvesztéseget könyvelhetett el, amikor megfosztották választókerületi székhelyi funkciójától, amit ennek hatására Eszterházára (ma: Fertőd) helyezték át. Arra, hogy az áthelyezésnek a bicskázás és általában a csetepaté volt a fő oka, félreérthetetlenül utalt a *Rábaközi Közlöny* 1905-ben, amikor azt szorgalmazta, hogy Kapuvár legyen ismét a kerület székhelye.²⁰ A lap elismeri, hogy „hajdanában Kapuvárott véres választások voltak, most annyi év múlva is megfosztva ettől a kis, nem egészen haszon nélkül való dicsőségtől.” Ugyanakkor a visszahelyezés mellett a civilizáltság magasabb fokával érvel, szembeállítva azt az időt, amikor „a nép rettentő duhaj volt, mindenki jogosnak tudta az áthelyezést”, saját korával, amikor a „kapuvári nép sokkal józanabb.”

Kérdés persze, hogy valóban így volt-e 1905-ben, vagy ez az állítólagos józanság csak merő retorika (kétszeresen, átvitt és szó szerinti értelemben is a részegeskedéssel szembeállítva). Mint később látni fogjuk, éppen a 20. század első évtizede jelentette a tetőpontját a kapuvári bicskázásnak, így az újság állítása a korabeli „józan” közvélemény számára aligha lehetett meggyőző. Mindenesetre az utóélet felől nézve az 1865. évi választási zavargás késelői egyértelműen a kapuvári bicskás név alá sorolhatók.

¹⁹ Greguss Á. 1866. 133.

²⁰ RK. 1905. február 12.

A bicskázás fénykora (1890–1914)

A 19. század utolsó harmadában egyre többször szólnak híradások késelésekről, ami minden bizonnyal nem csak a kommunikációs csatornák megszaporodásával függ össze. 1879-ben a *Sopron* című hírlapban írták, hogy „egy-egy korcsmai verekedés híre zavarja föl egyhangu életünket, már t. i. olyan verekedést értek, hol a híres kapuvári paraszt legények nem csupán ökleikkel, hanem késeikkel is szerepeltek.”²¹ Egy évvel később Mohl Bódog malomtulajdonos, aki a dualizmus korában naplót vezetett Kapuvárról, tragikus eseményt jegyzett fel 1880. december 28-án. Eszerint „apró szentek napján a szokásos mustrázás”²² alkalmával az alsó utcza [ma: Széchenyi utca] legények meg részegedvén és az által összevesztek és Szakáts Jánosné Özvegy Asszony 24 éves fia a Rózsa Miska Kereszt Fiunk 21 éves egy kés szúrással halálosan agyon szúrta délután 1 ½ órakor az Izidor féle pálinkás boltba.”²³ Még ha a nem éppen kifogástalan grammatikai illesztések miatt nem is egyértelmű, hogy ki a tettes és ki az áldozat, világosan kirajzolódik, hogy a bicskázás tömegeseményekhez (vásár, utcai rendezvény, multság) kötődik. Kiviláglik azonban az is, hogy ekkor a késeléses bűntettek még viszonylag elszórtak lehettek.

A 19. század utolsó évtizedétől kezdődően viszont megsaporodnak a bűntettek, és az 1890 és 1914 közötti időszak a bicskázás fénykorát jelenti. Mi az oka annak, hogy ezekben az évtizedekben találkozhatunk a legtöbb esettel? Úgy vélem, a válasz a társadalmi-gazdasági feltételekben keresendő.

²¹ Sopron, 1879. június 21.

²² Nagyon valószínű, hogy itt a rendszerint aprószentek napján történő korbácsolás szokásáról van szó, amit a népnyelv mustározásnak nevezett, mivel az erre az alkalomra készült, vesszőből font korbácsot mustárnak hívták. Csizsár Attila etnográfus-muzeológus (*Soproni Múzeum*) szíves közlése, amiért ezúton mondok köszönetet.

²³ RMGY-HTA. 548. Mohl Bódog: Külömb félék, feljegyzések. [Mohl Bódog naplója (1876–1894).] 32. Gépelt másolat.

Mint utaltam rá, a késeléses bűnözés két alapvető színtere a vásár és a kocsmá volt, s mindkettőt illetően az 1890-es évek körül következett be radikális változás. Ami a vásárt illeti, 1690. augusztus 14-én I. Lipót Kapuváron engedélyt adott országos vásár tartására, melyre évente két alkalommal, június 27-én és december 8-án került sor.²⁴ Az országos vásárok száma az idők során gyarapodott, Fényes Elek szerint a 19. század közepén négyet tartottak,²⁵ míg a századvégre a szám 5-7-re emelkedett. Emellett V. Ferdinánd 1846. július 30-án kelt vásár-engedélye alapján minden csütörtökön hetivásárt is tartottak,²⁶ melyet egy hanyatló periódus után 1877-től²⁷ szintén ebben az időszakban szervezett újjá báró Berg Gusztáv,²⁸ az Eszterházy-uradalom bérője. A vásárok számának emelkedése nyilvánvalóan összefügg a rábaközi agrárkonjunktúrával, utóbbi pedig a kapuvári bicskázás elszaporodásával. A vásár nemcsak a késeléses bűnözés kitűnő közege volt, hanem olyan ellátóhely is, ahonnan a helyi fiatalság beszerezhetette a legkülönbefélebb zsebkéseket, békanyúzokat, bökőket, annál is inkább, mert az apák előszeretettel ajándékoztak kiskéseket fiúgyermeküknek vásárfia gyanánt.²⁹ Az 1904-es kapuvári vásári rendtartás szerint a késműves árusok a főtéri templommal szemben álló kereskedőházak előtt árulhatták portékáikat.³⁰ Ami pedig a kocsmát illeti, a földesúr feudális kocsmáltatási monopóliumának megszüntetésével az italmérések száma szintén ebben a korszakban indult növekedésnek. Az 1888. évi XXIV. és XXV. törvények a szeszadóról és a fogyasztási adóról a szesztermelés és a -fogyasztás növelésében voltak érdekeltek, hogy az abból származó bevételből az állami költségvetés hiányát befoltozzák. Bár a Magyarországon elsőként 1875-ben megjelent filoxéravész a

²⁴ MNL-OL. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. 21. kötet, 11–12.

²⁵ Fényes E. 1871. 177.

²⁶ MNL-OL. A 57. Magyar Kancelláriai Levéltár. Libri regii. 67. kötet, 661.

²⁷ RK. 1903. augusztus 9.

²⁸ Berg Gusztáv: a dualizmus időszakában a kapuvári Eszterházy-hitbizomány német származású bérője, aki számos infrastrukturális fejlesztéssel és kulturális kezdeménnyezéssel úttörő szerepet játszott Kapuvár modernizációjában.

²⁹ Lásd: Csoma Zs. 1992. 220.

³⁰ Dankó I. 1991. 69. térkép (672–673).

bortermelésre katasztrofális hatással járt, az égetett szeszt illető túltermelés a pálinka árának csökkenését eredményezte, ami a fogyasztás növekedését ösztönözte. Mint Nagyiványi Fekete Gyula³¹ 1895-ben világosan átlátta: „E törvények tisztán pénzügyi intézmények, amelynek alapgondolata, mentől több jövedelem ivásból való biztosítása az állampénztár részére.”³²

Mind az állam, mind pedig Kapuvár tehát nem az alkoholfogyasztás mérséklődésében, hanem a pénzbevétel miatt éppen ellenkezőleg, az újabb kocsmák nyitásában volt érdekelt. Amíg korábban Kapuváron és Gartán öt italmérő hely működött (a kapuvári és a gartai nagyvendéglő, a Vendéglő a Zöldfához, a kóser bormérés és a vasúti kocsmá), addig 1890-ben Kapuvár nagyközség három évre bérbe vette az italmérési jogot, és az említetteken kívül további öt kocsmá nyitását engedélyezte. A Vám utcában (ma: Szent István király utca) a Stangl-féle házban Pekovits János, a sörházban (helyén ma: Rába-palota) Biringer Mátyás, a Major utcában (ma: Damjanich utca) Dezamits György, az Alsó utcában (ma: Széchenyi utca) Weisz Náthán, Gartán pedig Horváth András nyithatott új italkimérő helyet.³³ Ez a szám még a dualizmus korában újabb csapszékekkel bővült. Vásárok alkalmával is számos állandó és alkalmi hely állt rendelkezésre, hogy a kofák, utasok és vásárlók egy-egy üzlet nyélbeütése után bőséggel olthassák szomjukat. A negyedévi kocsmáltatásból a város kasszájába befolyt bevétel 1879-ben 161 forint volt, majd 1886-ban már 268 forintot, 1891-re pedig – az italmérési jog bérbevétele után – 360 forintot irányoztak elő a költségvetés számára.³⁴ A kapuvári vásárok fellendülése, illetve ettől nem függetlenül a kocsmák számának 1890-től kezdődő megugrása tehát kiváló táptalajt teremtett a késeléses bűnözés felíveléséhez,

³¹ Nagyiványi Fekete Gyula: *törvényszéki bíró, értekezéseiben a bűnmegelőzést, különösen pedig az alkoholizmus visszaszorításának társadalmi hatásait ecsetelte.*

³² Idézi: Kárpáti E. 1979. 122.

³³ R. 1890. január 12.

³⁴ *GYMSML-SL. V. 27. 2. nd. Kapuvár nagyközség iratai.* Képviselőtestületi jegyzőkönyv 1879. október hó 13-án. Kapuvár mezővárosának költségvetési előirányzata az 1886. évre. Kapuvár mezővárosának költségvetési előirányzata az 1891. évre.

ezért az 1865-ös vérehulló választás után az 1890-es évek elejét is aféle vízvázlasztónak tekinthetjük.

A fizikai agresszió elszaporodását az első kapuvári hetilap, a *Rábaköz* is érzékelte, amely szintén ebben az időben, egy 1899-es mutatóvázyszám után 1890 januárjában indult, és jelentős közvéleményformáló szerepet játszott. Az újság a késes bűncselekményeket egy 1891-es cikkben egyértelműen az italozás számlájára írja, és még ha az alábbiakat egy fertőszentmiklósi késelés apropóján írta is, érvényesek Kapuvárra: „A bicska mindig inkább hódít, s ma-holnap nem lesz nap, a melyen áldozata ne legyen ezen hősökhez illő szerszámnak: Különös dolog, hogy ez a káros jelenség leginkább ilyenkor aratás idején észlelhető, mi abban leli magyarázatát, hogy ilyenkor inni muszáj.”³⁵ A pár évvel később útjára indított rivális rábaközi hetilap, a *Csorna–Kapuvár és Vidéke* 1893-ban határozottan növekedést tapasztal a késeléses esetek terén, mivel azt állítja, hogy régebben a virtuskodás kisebb volt Kapuváron.³⁶ Erre az időre már megjelenhetett a *kapuvári bicskás* összetétel, és jelentőségére jellemző, hogy 1895-ben a megyei monográfia is kénytelen volt kitérni rá. „Vannak legények lenni a Rábaközben, a kik bicska nélkül sohasem járnak a korcsmába. De ez utóbbi évek során, a mióta a királyi curia erős büntetésekkel sujtja a verekedésekből származó testi épség ellen elkövetett vétséget, a verekedések száma feltűnően megcsappant” – írja Berényi Pál,³⁷ igaz, állításának utolsó része inkább tükrözte a szerző vágyálmait, mint a valóságos helyzetet. A Kapuváron indított és csak néhány lapszámot megélt *Hany Istók* élclap a bicskázás kiterjedt hagyományát parodizálta: „A mai helybeli heti vásáron 58 csizmaszárba való kusztora³⁸ vétetett meg.”³⁹ A paródia mint műfaj ebben az összefüggésben azért bír nagy jelentőséggel, mert utánozva erősíti fel a jellemző vonásokat, s így fel-

³⁵ *R. 1891. augusztus 23.*

³⁶ *CSKV. 1893. november 18.*

³⁷ *Berényi P. 1895. 85.*

³⁸ *Kusztora: általában fanyelű kiskésre, bugylibicskára utaló tájnyelvi elnevezés.*

³⁹ *Hany Istók, 1893. augusztus. 2. szám.*

tételezi az eredeti ismeretét. Vagyis az, hogy a helyi újságolvasó közönség a bicskás humor utalásait hamar megérthette, fényt vet a késeles elterjedésére és könnyű kódolhatóságára.

A vicclap álhíre rámutat arra is, hogy bicskához a titokzatosság képzele tapad, hirtelen kerül elő, és arra, hogy Kapuváron előszeretettel dugdosták a késeket a csizmák szárába. Ezt igazolja egy 1892-es meglehetősen brutális eset, mely a bicskázás koreográfiájának számos ismervét magában foglalja.⁴⁰ Március 22-én, egy csütörtöki napon – amikor is Kapuváron a szokásos hetivásárt tartották – a kapuvári nagyvendéglőnél a betyárságáról amúgy is nevezetes Kovács János legény, aki csak pár hete szabadult ki a börtönből, okozott közbotrányt. Belekötött az épp ott tartózkodó előljáróságba, mire a kapuvári bírót rendre utasította. Am ő ahelyett, hogy lenyugodott volna, dühében inkább a kezében lévő üveget a vendéglő falához csapta, és csizmaszárából bicskát kapott elő, de a körülötte lévők elnászpángolták. Távozott, mielőtt azonban helyreállhatott volna a rend, Kovács egy vasvilla társaságban bukkant fel újra, és azzal fenyegetőzött. A kapuvári bírót, Cserpes Istvánt leteperzte a földre, Sipőcz Ihász József azonban a botjával lecsapta a hetvenkedő legényt, akit azután letartóztattak. Az, hogy a fiatalember a település vezetőjét is sikerrel támadta meg, a közbiztonság anomáliára és a rendfenntartás működésképtelenségére világít rá. Nemcsak vásári alkalmakkor, hanem multságok idején is előpattantak a kések a lábbelikből. 1900-ban a *Közbiztonságunkról* című vezércikk panaszkodott, hogy „Kapuvárott pünkösdi hétfőn a sörházban tánczol a cifraruha nép s a legkisebb surlódásra hatalmas konyhakések villannak elő a csizmaszárból s minden ott lévő élete csak egy hajszálon függ.”⁴¹ Látható, nemcsak kicsi rugós bicskákat használtak, hanem nagyobb méretű vágókéseket is, melyeket feltételezhetően kimondottan támadó szándékkal vittek magukkal a férfiak a bálba, mert oda aligha konyhai húsvagdálásra voltak hivatalosak. Tömegrendezvények mellett házi ünnepeken is történt testi erőszak kés segítségével. 1907 farsangján Gartán Horváth Homoki Ignác házában tartottak

⁴⁰ R. 1892. március 27.

⁴¹ RK. 1900. június 10.

lakodalmat.⁴² Szó szót követvén Horváth Csiszár István az egyik gartait háromszor arcul csapta, mire a gartai bicskák gyorsan előkerültek a csizmaszárból. Az örömapát is megkéselték. A bírósági ítélet májusban született meg a soproni törvényszéken, melynek következtében Nagy István és Lukácsi József gartai legényeket, akikre rábizonyult a bicskázás, nyolc-nyolc napi fogházra ítélték. Figyelembe véve a Csemegei-kódexként ismert első magyar büntető törvénykönyv (1878. évi V. törvény) testi sértésre vonatkozó rendelkezéseit, a büntetés enyhének nevezhető. Amint azonban Deres Petronella megfigyelte, a bírói gyakorlat az elkövető zavart állapotának igazolása esetén gyakran hozott a bűnös számára kedvező ítéletet, ami viszont nem szolgálta a bicskás bűnözés visszaszorítását.⁴³

Kovács János esete mutatja, hogy a késhasználatot gyakorta kombinálta a helyi fiatalság más, fegyverként használt eszközökkel, főként mezőgazdaságban használatos szerszámok nem rendeltetés-szerű használatával. Ezek egymástól eltérő sérülések okozására voltak alkalmasak, a bicska mellett a vasvilla szintén szúrt sebeket okozhatott, husánggal, löccsel és lapáttal ütést mérhettek az ellenfélre, míg a fejsze komoly csonkolásos testi károsodás előidézésére volt képes. Biztos, ami biztos, 1901-ben például a legények több fegyverrel felszerelve indultak kocsmai hadjáratba. Ennek során a 19 éves Horváth Józsefet a belvárosi sörházban Szalai András fejszével, bátyja, Szalai Fábián vasrúddal, Soós Pap József pedig lapáttal támadta meg, hogy akciójuk biztos sikerrel járjon.⁴⁴ A kor előrehaladtával a verekedésre használt fegyvereket is modernizálta az ifjúság, később már lövöldöztek is. A *Rábaköz* egyik 1891-es száma fel is figyelt erre a változatos eszközhasználatra: „Eddig csak a bicska járta, de egy idő óta már pisztoly és revolverekkel is háborgatják a lakosságot vasárnap esténként az éretlen paraszt suhancok.”⁴⁵ 1907-ben a lövöldözős játékok már mindennaposak voltak Kapuváron, a pisztolyhasználatot rezignáltan

⁴² RK. 1907. május 30.

⁴³ Deres P. 2007. 36–39.

⁴⁴ RK. 1901. január 20.

⁴⁵ R. 1891. szeptember 20.

így kommentálta a *Rábaközi Közlöny*: „Ugylátszik, mintha a kusztora meg sem tenné a hatást.”⁴⁶

Az eddigiekből is kitetszik, hogy a bicskázás leggyakoribb színterei a tömegesemények voltak. A heti- és országos vásárok kitűnő alkalmat teremtettek véres összetűzésekre, még kedvezőbb volt azonban a légkör akkor, amikor a helyi fiatalság gyűlt össze valamilyen szervezett rendezvény alkalmából. Gyakran kinyílt a bicska a zsebekben esti kocsmázáskor és az azt követő éjjeli randalírozáskor. Kapuváron a dualizmus korában a város fiatalsága a heti mulatságnapot, amikor a túlzott italfogyasztás következtében az ösztönök kontrollálhatatlanul végképp elszabadultak, vasárnaponként tartotta (szemben a mai szombat esti lázzal). De táncmultság (vagy ahogyan Kapuváron hívták: *báld*), legényavatás, katonai seregszemle vagy lakodalmi ünnepség is fajulhatott véres mészárlássá, a paletta színesnek bizonyult. Idővel a cselekedetek repertoárja is bővült, új divatokkal színesedett. 1892-ben az újság arra hívta fel a figyelmet, hogy a „kapuvári legényeknek – úgy látszik – rendes szokásukká kezd válni, hogy csendes őszi estéken csupán mulatságból békés lakosoknak beverik az ablakait.”⁴⁷ 1896-ban írták, hogy a településen a vőlegényhúzás⁴⁸ a szokásos verekedés mellett most már rendszerint késelésbe is torkollik.⁴⁹ Az elnevezés arra a helyi népszokásra utal, hogy ha egy lány vidékre megy férjhez, a leendő családfőnek a hajadont a helybeli legényektől úgyszólván ki kell váltania. Ez a „váltságdíj” természetesen borban és pálinkában manifestálódik, vagyis a vőlegényhúzás voltaképpen nem más, mint az ivási alkalomnak a népi hagyomány álcájába csomagolt fedőneve. Minthogy az alkohol és a késelés Kapuváron elválaszthatatlan cimbo-

⁴⁶ RK. 1907. szeptember 22.

⁴⁷ R. 1892. november 6.

⁴⁸ Valószínűleg azért nevezték vőlegényhúzásnak, mert a legények a más faluból való vőlegény előtt az úton kötelet húztak ki, és csak akkor eresztették tovább a násznépet, ha kifizette a menyasszonyért a váltságdíjat. Ha erre nem volt hajlandó, gyakran erőszakra került sor. Lásd: Takács L. 1958.

⁴⁹ RH. 1896. július 26.

rák voltak, a *Rábaközi Hirlap* a közvélemény számára az alábbi javaslattal élt: „...ismét rendszerint verekedés és késelés fejlődik, amint az a legutobbi időben Kapuváron, Vittelnyeden és Himodon is előfordult, hogy a vőlegénytől kapott megváltás elköltése közben véres verekedéssé fajult a dolog. Felhívjuk a hatóság figyelmét ez elfajult népszokásra, amelyet ideje volna beszüntetni.”

A kapuvári lapok rendszeres figyelemmel kísérték a bicskázós eseteket, és mint az előbb példa mutatja, a sajtó hatalmát felhasználva igyekeztek javaslatokkal élni, és a közvélemény mellett a hivatalos szerveket is megpróbálták álláspontjuknak megnyerni. 1896 végén adott teret a helyi újság a belügyminiszter felhívásának, miszerint, minthogy Kapuvár és Garta „lakosai nagyrészen garázda veszekedő, törvényt nem tisztelő lakosokból áll”, szükséges a nagyközségben rendőrség felállítása.⁵⁰ Világos beszéd, ami egész Kapuvárt megbélyegezte, és kitűnik belőle a település rossz híre. Olyannyira, hogy december 17-én a nem éppen megtisztelő szavak ellen a községi képviselőtestület hivatalosan is tiltakozott, ugyanakkor a rendőrség felállításáról szóló javaslatot egyhangúan támogatta. Erre viszont azért nem került sor, mert a vele járó anyagi terheket a község nem tudta magára vállalni. Mindazonáltal a miniszteri feddésnek és a sajtóbeli nyilvánosságnak annyi foganatja lett, hogy Cserpes István bíró, aki 1892-ben maga is a bőrén tapasztalhatta a fiatalok virtusát, a helyi rendfenntartó szerveket nagyobb szigorúságra utasította, és nyomatékosan felhívta a figyelmüket arra, hogy különösen vasárnapon és ünnepnapon fokozottan ügyeljenek a rendre.⁵¹

A vihart kavart belügyi kijelentés ellenére vigalmak idején továbbra sem sikerült megakadályozni az újabb késeléseket, és a szitokbírók sem feltétlenül álltak a helyzet magaslatán. Minthogy 1897-ben Katalin-napkor (november 25.) a helyi bálban kétszer is történt késelés, ezen kívül pedig a piactáron is verekedés tört ki, a *Rábaközi Hirlap*nál betelt a pohár. Az újság „Salgó” álnév mögé rejtőző ismeretlen

⁵⁰ RH. 1896. december 20.

⁵¹ RH. 1897. január 10.

újságírója hosszabb cikkben ecsetelte meglátásait, melyet érdemes hosszabban idézni, mert esszenciáját nyújtja a korabeli kapuvári és gartai virtuskodásnak.⁵² A *Kapuvári csendélet* című szöveg így összegezte a bicskások hírhedt tetteit: „Nálunk nem eshetik meg mulatság, legyen az akár nyáron, akár télen, verekedés nélkül. Az erkölcsök elfajulásának ezen módját alig lehet másutt látni, vagy hallani. Az ifjuság zabolátlan vadsága, a duhajkodás oly módon nyilvánul, hogy már a mulatság be sem indul másként, mint élesre fent késsel és jaj annak, ki megharagitja a mulatság közepette, mert azt a vad népek módjára a csizmaszárbba rejtett éles késsel megszurja. Hogy az a szurás az ellenfelet hol éri, az természetesen nem képezi meggondolás tárgyát, meritt [!] csak kettő állhat, vagy szurni vagy megszuratni és ez utóbbi alól csak az menekülhet meg, a kinek keze gyorsabb az ellenfelénél; de vérnek folynia kell.” Nemcsak a kapuváriak civilizálatlan-nak vélt viselkedése ellen kelt ki, hanem a rendfenntartást is elégtelennek tartotta. Állítása szerint ugyanis a piacon egy esküdtet is megkéseltek, ami alkalmat teremtett számára, hogy a strázsa- és pipabíró intézményét lényegében elmaradott, feudális csökevénynek tekintse. Ez a bátor és helyi szinten egyedülállóan radikális kritika, mely képes volt kívülről szemlélni a településen zajló közbiztonsági folyamatokat, kimondatlanul is a középkorias maradványok életképtelenségéről állít ki vádiratot, és a modern, polgári szervezeti formák mellett kardoskodik. „Hát ennyire süllyedt a város polgárainak erkölcsé, hogy az ifjuság nyílt piacon, világos nappal szurkálja meg egymást, mint akár az afrikai vad néptörzsek tesznek az idegen törzsek tagjaival?” – fakadt ki. Ekkor még bízott abban, hogy Kapuváron rendőrség szerveződik, ezért azt írta, hogy „addig” is a csendőri állomány két fővel bővül, akik azonban csak „pipabírók” és „strázsamesterek”. A szerző azt mondja róluk, hogy csak akkor lépnek közbe, amikor éppen kedvük van hozzá, ami ugyancsak az avított feudális tisztségekre mutat rá. Nem is annyira burkoltan korrupcióval vádolja őket: „végig járnak a község utcáin, minden korcsmában megpihennek, egy-egy kávéházba betekintenek,

⁵² RH. 1897. november 28.

egy-egy fél liter bort, vagy pohár sört megisznak. Ha a vendégek étellel, itallal megkinálják, azt elfogadják, a min nem is csodálkozhatunk, mert az egyedüli nyereségük, ez vele jár az ő hivatalos funkciójukkal, mert hivataluk csak tiszteletbeli és közreműködésük nélkül a csendőr sehol sem jelenik meg.” Vagyis az újság azt állítja, hogy éppen azok nem képesek betartani és betartani a törvényt (és más szabályokat), akiknek ez volna a feladatuk. Ezért – érezhetően az 1896-os belügyminiszteri javaslatból kiindulva – azt írja, hogy bár a szűkös pénzügyi lehetőségek a községi rendőrség felállítását még nem teszik lehetővé, azt szorgalmazza, hogy a pipabírók legyenek tisztességesek, és személyesen kellene felelősséget vállalniuk az esetleges rendbontásokért. „... kik nem szorulnak reá senki fél liter borára vagy sörére, a szolgálatuk idején semmiféle szeszes italt a korcsmában nem isznak, kik ne lármázzanak a mulató ifjakkal, ne üljenek le ezek közé mulatni, hanem tudják féken tartani a duhaj verekedőket és ne ismerjenek ilyenkor se komát se rokont, hanem tartsák fenn a rendet a korcsmákban, az utcákon se türjenek csoportosulást, se éjjeli kurjongatást” – javasolja. „Salgó” cikke azért nagy jelentőségű a kapuvári bicskázás történetében, mert polgári szempontból ítéli el a feudális urambátyám világot, azt fejtegeti, hogy fizetetlen tisztség a korrupció melegágya, s az idejélmúlt pipabírók és strázsamesterek világa helyett fizetett rendvédelemre és bűnügyi nyilvántartásra van szükség.

1898 elején az újság *Fenelegények* címmel állandó rovatot indított a késelési és verekedési esetekről, hogy „olvasóink előtt a kapuvári és kapuvárvidéki népeletet hétről-hétre szingazdag, változatos képekben mutathassuk be.”⁵³ Emögött kétféle motiváció is kitapintható. Egyfelől az, hogy a bicskázások száma növekedett, ami megfelelő „alapanyaggal” látta el a – mai szóhasználatnál élve – bulvárra éhes olvasót. Másfelől azonban azt is jelenti, hogy a közbiztonság tarthatatlanná vált, és a sajtó a nyilvánosság hatalmát latba vetve erőfeszítéseket tett a bűntettek visszaszorítására. A sorozat első cikke akár pozitív példaként is említhető. Eszerint január 2-án Ritz Antal a mai Kossuth

⁵³ RH. 1898. január 9.

utcán lévő Hungária kávéházba vasvillákkal állított be. Balszerencsére azonban az ajtónál tartózkodva éppen akkor jött egy őrjárat, így a fiatalembernek inába szállt a bátorsága. Az, hogy az újság a cikksorozatot néhány lapszám után beszüntette, aligha a bicskázásos láz csillapodásában leli magyarázatát.

Mindenesetre elképzelhető, hogy a sajtóban nyilvánosságot kapott vitacikkeknek is köze lehetett ahhoz, hogy az év folyamán Guary Béla kapuvári járási főszolgabíró többször is megvonta a táncmulatságra vonatkozó engedélyt, hogy elejét vegye a késeléseknek. Húshagyókor nem adott engedélyt a mulatozásra a kapuváriaknak, akik azonban kicselezve a tiltást Gartán dorbézoltak.⁵⁴ 1898. május 9-én Guary rendeletet adott ki a közrend érdekében.⁵⁵ Eszerint megtiltotta az utcán való dalolást és lövöldözést, és kilátásába helyezte, hogy „a kurjongató egyéneket a legszigorubb büntetéssel fogom sujtani.”⁵⁶ A *Rábaközi Hírlap* az elszaporodó garázdaságok és késelések láttán ismételten vezércikkben foglalkozott a témával, a *Közbiztonságunk érdekében* című írás a szigorítás óta eltelt idő tapasztalatait összegezte.⁵⁷ A szerző szerint hasznosnak bizonyult a rendelkezés, de csak néhány hétig hatott, nyáron pedig ismét elszaporodtak az esetek: „Éjjeleken át, főként szombaton és vasárnap visszhangzik az éj csendje a kurjongatóktól; a lövöldözések felriasztják a békésen alvó polgárokat, mintha csak csaták folynának az utcán.” Sőt azt sugallja, ahelyett, hogy javult volna a helyzet, most már lopnak is, a szőlőt és a gyümölcsöt dézsmálják a kertekből. Ezek után szomorúan vonja le a tanulságot: „Nem elég székény, hogy megyeszerte »kapuvári bicskásoknak« csúfolnak bennünket, most már a város belterületén se élhetnek a polgárok biztonságban.” A hírlap újra azt tanácsolja, hogy a csendőrlégénység számát szaporítani kell. A *kapuvári bicskások* elnevezés hírhedségéhez adalék, hogy máshol történt késeléseket is a kapuváriak fényében értelmeztek. Erre szolgál példaként Fillinger István csepregi

⁵⁴ RH. 1898. február 27.

⁵⁵ RH. 1898. május 15.

⁵⁶ RH. 1898. május 15.

⁵⁷ RH. 1898. október 23.

legény esete, akit 1903-ban a káptalanvisi búcsú alkalmával leszúrtak, és sérüléseibe belehalt.⁵⁸ A *Rábaközi Közlönynek* Kapuvár márkajele jutott az eszébe: „Ugy látszik, hogy a szurkálást nem csak Kapuvárott, hanem Csepregen is értik.”

A századforduló körüli esetek számát és súlyát vizsgálva helytállóan tűnik a cikkíró állítása, miszerint az erélyesebb fellépés csak ideiglenesen tudta orvosolni a késeléseket, s kisvártatva visszatért a korábbi állapot, mindennapos testi erőszakkal és bálók betiltásával. Előfordult azonban, hogy az ellenállás miatt nem voltak képesek a helyi rendfenntartók véget vetni a mulatságnak, mint az 1903. június 29-én, a Péter-Pál napi vigadozás során történt.⁵⁹ Mint a *Véres háború Gartán* című újságcikk utalt rá, többszörös késelés után Czifrák József járási szolgabíró három csendőr kíséretében jelent meg a helyszínen, és a további vérengzés megakadályozása érdekében megtiltotta a zenebonát. Némely, nem feltétlenül absztinens legény azonban támadólag lépett fel ellene, mire az egyik csendőr szuronyt szegezett az egyik fiatalra. Hogy a botrány és a vérengzés ne fokozódjon tovább, a hatóság kénytelen volt meghátrálni, s Czifrák végül megengedte a további zenélést. Ez a példa ismét a rendvédelmi intézmények diszfunkcionalitását mutatja.

A hivatalos szervek működésképtelensége csak bátorította a késeléses büntetteket, melyeknek tetőpontjai – az adatok alapján legalábbis úgy tűnik – az 1903-as, az 1907-es és a 1911-es években voltak. Ami az 1907-es esztendőt illeti: az év elején a garázdaságáról hírhedt Kertész János kapuvári lakos a sörház pincérén, Pék Dezsőn ejtett súlyos sebet, mire a vendéglős a támadást fegyverével verte vissza, amit később jogos önvédelemnek minősítettek.⁶⁰ A farsang Horváth Homoki Ignác házában késeléssel köszöntött be, melyről fentebb már szó esett.⁶¹ Április 25-én Axnix József és testvére, Axnix György a nyílt utcán támadta meg Szakács György kapuvári legényt, és olyan súlyos

⁵⁸ RK. 1903. október 11.

⁵⁹ RK. 1903. július 5.

⁶⁰ RK. 1907. június 2.

⁶¹ RK. 1907. május 30.

fejsérüléseket szereztek neki, hogy a fiatal május 18-án meghalt.⁶² Az egyik testvér, akire rábizonyult az emberölés kísérlete, egy év hat hónap börtönt kapott. Július 21-én *Egy véres éjszaka. Agyonszúrt kapuvári kivándorló* címmel arról tudósított a helybeli újság, hogy a kapuváriak a *bicskás* hírnevet Amerikában is öregbítik (erről később).⁶³ A büntettek elszaporodásának többek között az intézményi háttér elégtelensége volt az oka, de az is, hogy még a meglévő állomány is félvállról vette munkáját. Július 21-én az éjjeli őröket, akiknek a rend biztosítása lett volna a feladatuk, ágyban bóbiskolva találták, másnap pedig Török István egy gyereket küldött ki az utcára maga helyett.⁶⁴ Mint kiderült, Török azért nem tudott kimenni az utcára, mert mámoros állapotba folytán járásképtelen állapotba került. Hadra fogható bakterek segítségével pedig a kis létszámú csendőrségnek eleve nem volt esélye meggátolni a burjánzó utcai randalírozásokat. Hogy pontosan azok nem tartották be a törvényeket és szabályokat, akiknek éppen ez lett volna a feladatuk, bizonyosság rá az augusztusi eset.⁶⁵ Miután a kapuvári templom toronyórája éjfél után ütött, bezártak a vendéglők és kocsmák, és elhallgatott a zene és ricsaj. Egyedül a *Vendéglő a Szőlőhöz* nevű italmérő hely (mai, ismertebb nevén: Ivik kocsmá) ablakain szűrődött ki a hangos muzsikaszó. Hajnalhasadtakor még mindig folyt a szórakozás, a zajra a csendőrök is figyelmesek lettek. Kinyitatták a vendéglő ajtaját, és megdöbbenek azon, amin tapasztaltak. Zárt körben és zárt ajtók mögött nem mások vigadoztak a borgőzös, fülledt helyiségben, mint Kapuvár hivatalos vezetői. Mivel pedig ezen két eset szerint sem a tanácsstagok, sem pedig a rendfenntartók nem látták el munkájukat tisztességesen, aligha mutattak jó példák a kapuvári fiataloknak. Az 1907-ben a szeszfogyasztás hatására elkövetett fizikai bántalmazások miatt a Sopron megyei alispán a következő évi jelentésében korlátozni akarta a nyitvatartást, de ezt a miniszter nem engedélyezte. Hajas An-

⁶² RK. 1907. május 23.

⁶³ RK. 1907. július 21.

⁶⁴ RK. 1907. július 25.

⁶⁵ RK. 1907. augusztus 18.

tal alispán arra hivatkozott, hogy „[i]gen sok kihágás és részegeskedésnek következménye, ami a falukban a vásár- és ünnepnapokon szokott úgyszólván kizárólag előfordulni, és így az italmérésnek vásár- és ünnepnapokon való korlátozása jelentékenyen hozzájárulna a kihágások apadásához.”⁶⁶

Több bicskás eset is igazolja a mintakövetést, vagyis azt, hogy a legények, sőt már a gyerekek is az idősebbektől tanulták el a bicskázás mesterfogásait. Mivel olyan közegben szocializálódtak, ahol a késsel való brillírozás férfias cselekedetnek, erénynek számított, a látott sémák szükségszerűen újratermelték ezeket a bűnözési szokásokat. Azaz a társadalom egy része nemhogy elítélte volna a kapuvári bicskázókat, hanem követendő példaként állította az új generáció elé. A mintakövetés szociálpszichológiáját és azt, hogy a kiskorúak nem tudták felmérni a késhasználat valódi felelősségét, igazolja egy 1893-as eset, amikor is egy kapuvári *Bicskázás tréfából* történt.⁶⁷ Az L. B. monogram alapján jelölt tizenkét esztendőes kisfiú azt akarta bemutatni G. nevű pajtásának, milyen a híres kapuvári virtus. Cimborájának tanácsokkal szolgált „a bicska műértő fogásához, azután félre csapta a kalapját s elkezdte markirozni a hetvenkedő legényt, miközben a bicskával G. felé szurt.” Az okító játéknak azonban kis híján szomorú vége lett, mivel G. vese tájékán szúrást kapott. Hogy nem történt nagyobb baja, azt annak köszönhetette, hogy deréköve felfogta a szúrást. 1898-ban egy gyermek által elkövetett késelést szintén a szocializáció szemszögéből közelített meg az újság, rezignáltan: „Kapuvárott úgy látszik a kis fiúk késsel jönnek a világra; az elmúlt kedden Stöszl nevű kereskedő tanoncz a Rába hídon egy 12 éves parasztfiúval összeveszett, mire ez utóbbi kést rántott és a tanonczot mellbe szurta.”⁶⁸ A *Rábaközi Közlöny* 1912-ben *Bicskáznak a gyerekek is* című írásában ismét erre a problémára hívta fel a figyelmet.⁶⁹ „Semmi sem jellemzi jobban a kapuvári duhaj állapotokat annál az incidensnél, mely vasárnap este folyt

⁶⁶ [Hajas A.] 1909. 37.

⁶⁷ CSKV. 1893. szeptember 9.

⁶⁸ RH. 1898. január 20.

⁶⁹ RK. 1912. március 7.

le a Vargyas közben”, írták, amikor gyerekek kezében suhogott a bicska és a husáng. Henye Sándor és Licskai Vendel 16 és 17 éves leányek között alakult ki viszály. Henye lesben állt, amikor ellenfele husánggal közelített feléje, majd elé ugrott: „No most számolhatunk, van-e nálad bicska?” – érdeklődött udvariasan. Az illedelmesség ennyiben ki is merült, ugyanis a választ meg sem várva máris Licskai Vendel felé szúrt, akit a fején ért a vasbökő. Az újság szerint a „kés a halánték csontjára végig csuszott az arcon áthasította azt teljesen, keresztül vágta a nyak bőrét és a váll csontjára akadt me[g].” Mindezt, mintegy páholyból, a kerítésen keresztül nézte végig az apa, Henye István, aki az elszaladó sebesültet, ha nem kapott volna eleget, még jól helyben is hagyta. Az apa szótlan bémészködése jól mutatja, hogy számára erény volt a késelés, nem avatkozott közbe, amikor pedig megtette, abszurd módon a sértettet bántalmazta. A gyerek a bíró udvarára szaladt be, és ott összerogyott. László Samu kapuvári orvos sietett a segítségére (neki ugyanis a közelben, a Szent István utcában volt ma is álló háza, mely később Don vendégházként üzemelt). Noha Licskai állapota az újság szerint nem volt életveszélyes, „de jó időbe kerül míg kiheveri a súlyos sérülést a kapuvári bicska e legujabb áldozata.”

A tanult viselkedésminták folytán permanenssé vált késelések miatt az újság 1911-ben a szúrófegyverek elkobzását javasolta.⁷⁰ Az indítvány előzménye az volt, hogy július 8-án a heti bért rögtön a felvett követően a sörházban csapták el a gőzmalom kocsisai, Pintér Vas Kálmán, Kovács Antal és Varga Sebestyén. Bicskájával Pintér – akinek volt már priusza, miután néhány évvel azelőtt egy férfi tüdejét szúrta át – Kovácsot úgy ledöfte, hogy az rögvést jobb létre szenderült. Ennek apropóján született a lap bűnmegelőzési terve: „Nálunk pl. el kellene rendelni, hogy tilos a köznépnek korcsmákba kést magukkal vinni és ezen rendeletet szigorúan ellenőrizni kellene. Tartson a csendőrség razziákat szombat és vasárnap esténként és legyen joga kiszedni a mulatók zsebéből a bicskát és a csizmaszárból a konyhakéseket, hogy ne legyen keze ügyében senkinek az előre odakészített gyilkos

⁷⁰ RK. 1911. július 13.

szerszám.” Nem nehéz felismerni, hogy ez a javaslat lényegében Mátyás király említett 1486. évi LXVI. törvénycikkének felmelegített változata. Amikor néhány hónappal később Hollós Vendel kőművessegéd Keserü Sándor gartai nagyvendéglőjében a rendfenntartónak ment neki, nevezetesen Török Mihály strázsamestert szúrta le, hasonló ajánlás ugyan nem, de tanulságos elmélkedés született: „Mert hát a gartai nép érdekes típus karakter. A világért sem maradna nyugodtan, alkalmat ad rá minden időben, hogy a nyilvánosság foglalkozzék a dolgaival. Minden hétre jut valami. Egyszer az iskola – világitás – utca rendezés, másszor politika – községi választás miatt kerül krédába [!]. A gartai nép karakterisztikus viselkedése is nem egyszer lett már megénekelve. Az a bicsak! Most megint erről szól a nóta.”⁷¹

Az új évszázad első másfél évtizedében a késelések egyre inkább eldurvultak, de még a bicskás bűncselekmények hírei által megédződött kapuvári közvéleményt is megdöbbenette az a súlyos eset, amely 1914-ben Gartán történt.⁷² Január 19-én hétfőn a gartai Keserü-féle kocsmában tartottak parasztbált, mely napfelkeltéig tartott. Reggel hét óra után több kapatos legény távozott a mulatságból, és ekkor indultak a fiákerek a vasútállomásra. Tóth Sándor gartai legény a bérkocsi elé ugrott, a lovakat lefogta, az utasokra bicskával és bottal támadt. A kocsiban Halmos Henrik magántisztviselő és Lengyel István káplán ült. A részeg ököllel úgy szájon ütötte Halmost, hogy az két fogának azonnal búcsút inthetett. Elvette Halmos botját, azzal a káplán felé ütött, aki azonban azt sikerrel kivédte. Ezt követően a főszolgabíró elhatározta, hogy egy éven keresztül semmiféle mulatságra nem ad engedélyt a gartaiaknak, a helyi lap pedig *Rábaközi erkölcsök* című jegyzetében fakadt ki a fékezhetetlen bicskázók ellen. Azon kesergett, hogy „régén a magyar parasztot intelligensnek, józannak ismerték, természetesen eszéről dicsérték”, a tanítással és a műveltségi fok emelkedésével a „népjózánságnak” (ismét tanulságos metafora) fokozódnia kellene. Ezzel szemben Kapuváron és Gartán éppen ennek az ellenkezője történik, az elvárható civilizáltabb magatartás helyett a helyiek

⁷¹ RK. 1911. november 9.

⁷² RK. 1914. január 25.

szilajabbnak mutatkoznak, mint valaha: „Csődöt mond e téren a logika, csődöt mond különösen a Rábaközben és [s]peciálisan a kapuvári és gartai nép körében.” Az újságírói állítás szerint fékezhetetlen temperamentum, brutális indulat, vaskos neveletlenség és zabolátlan vérmérséklet uralkodott el itt. Így fogalmaz: „Kocsmai virtuskodásból eredő verekedések előfordulnak mindenfelé. Harag, gyűlölség vagy egyéni bosszu még intelligens embert is vihet beszámíthatatlan cselekedetre. De meg áll az ész annak láttára, amit Kapuvárott és Gartán lehet tapasztalni. Átmulatott éjszaka után kiáll egy siheder az útra, lefogja a vasutra igyekvő fiakkert s annak utasaira támad bicskával és bottal. Fogát veri ki egy öreg embernek és keresztül vág botjával a reverendán, mely pedig máshol tiszteletet parancsol a nép között. Ilyen esetek történnek nálunk a huszadik században... Revolver nélkül intelligens ember már az állomásra sem mehet ki fényes nappal.” A korábbiakhoz hasonlóan a sajtó most is hatalmánál fogva igyekezett alakítani a közvéleményt és rávenni a hatóságokat a cselekvésre. A megoldást abban látta, hogy „éveken keresztül ne engedjen semmiféle táncmulatságot s egyéb ivásra szolgáló összejövetelt. Ne legyen tánc a bucsuk alkalmával, ne legyen farsangi zene a söntésekben és este 9 órakor oltsák le a világosságot azokban a kocsmákban, ahol a legények dorbézolni szoktak.” Mint szó esett róla, ennek lett foganatja a főszolgabíró intézkedésében, ha a tilalom több év helyett csak egyetlen esztendőre szólt is.

Amíg azonban Gartán viszonylagos csend honolt, addig Kapuváron új erőre kapott a bicska. Mint egy 1898-as példán láttuk, máskor is előfordult, hogy báli engedély megvonása esetén a gartaiak és a kapuváriak a szomszédos településre jártak át vigadozni, s figyelembe véve a két község permanens rivalizálását, a kések ilyenkor még könnyebben előkerültek. A késeléseknek úgy is elejét próbálták venni, hogy nem adtak ki újabb iparendélyeket italmérő helyek nyitására, azzal érvelve, hogy „a gomba módjára szaporodó kávéházak és mulatóhelyek a lakosság könnyelműségét és a közerkölcs elsekélyesedését

eredményezik.”⁷³ Ez azonban nem szabott gátat a testi erőszaknak. Az újság azon ironizált, hogy Istenhez hasonlóan a kapuvári nép is a hetedik napon megpihen, amikor is a csapszékek tömve vannak: „A parasztlegények uralják a tért. Járnak kocsmáról-kocsmára. Ilyenkor ordítástól, lármától zajos az utca.”⁷⁴ Az egyik vasárnapi „pihenőnapon”, 1914. május 10-én a Rosenfeld Jónás-féle kocsmában tánc során ápolták a bicskás hagyományt. A kisbírák, pipabírák reggelig hol szóval, hol bottal tudták csak fenntartani a rendet. Hajnalban aztán elszabadult a pokol: Pollák Sándor belekötött Micheler János kocsisba, meghívta őt egy deci pálinkára, aztán disznóölő kését a férfi „vékonyába” (vékonyába, azaz lágyékába) szúrta. Válaszképpen Pollák fejét – a tudósítás szavaival szólva – „meglékelték”, bevették, megszurkálták. A sajtó így összegezte a tanulságot: „A kapuvári legénymulatság mindenkori morálja: emberölés. Ideje volna, ha a hatóság egyszersmindenkorra beszüntetné a parasztlegények mulattságát. A vérontásban ma már senki sem gyönyörködik. A kapuváriaknak éppen elég a vasárnapi verekedés. Úgyis ki lehet mutatni és fönn tartani a kapuvári bicskás nevezetet.”⁷⁵

Túl a zeniten

A hatóság helyett más sietett segítségre. Nem sokkal az utóbbi esetet követően ugyanis kitört az első világháború, és bár Magyarországon harci cselekmények nem folytak, a csaták a háttérországban is éreztették hatásukat. Ez kihatott a bicskázásra is, és amit a helybeli hatóságoknak éveken át nem sikerült visszaszorítaniuk, az az 1914-ben kirobbant világégés alatt megtörtént.

Mi idézte elő, hogy 1914 nyarát követően váratlanul hanyatló szakaszába lépett a késeléses bűnözés Kapuváron és Gártán? Az okok összetettek, a gazdasági indokoktól kezdve a katonai, jogi és néprajzi

⁷³ RK. 1914. május 14.

⁷⁴ RK. 1914. május 14.

⁷⁵ RK. 1914. május 14.

tényezők mind egy irányba hatottak. Először is, számos fiatal volt távol a településtől és harcolt a fronton, ami azért gyakorolt hatást a bicskázások számára, mert elsősorban a legények képezték a késeléses bűncselekmények személyi bázisát. Másodszor, a világháború során egyre növekvő gazdasági nehézségekkel kellett szembenéznie a lakosságnak. Az árak növekedtek, a bicskázás egyik melegágyát adó kapuvári vásár részint Csorna még háború előtti – a vasúti csomópont kiépítésének hatására történő – felfejlődése, részint pedig a háborús hiánygazdaság folytán leszálló ágban volt. Az élelmezési problémák enyhítésére bizonyos terményekből (gabonafélék, gyümölcs, burgonya) fokozatosan megtiltották a szeszfőzést, így a fogyasztás főként az égetett szeszek tekintetében drasztikusan lecsökkent, a munkaerőhiány pedig amúgy is termelés kiesést eredményezett.⁷⁶ Harmadszor, a hatóság az alkoholfogyasztást szabályozásokkal is igyekezett csökkenteni. Negyedszer, az első három okból következően meggyérült a Kapuváron és Gartán tartott mulatságok száma, márpedig a bicskás incidensek tekintélyes része kapcsolódott a kocsmákhoz és ünnepi alkalmakhoz. Ötödször pedig, hosszabb távon a legényélethez fűződő események idejét múlttá váltak, presztízsük hanyatlott. A háború alatt egyébként is kisebb lehetőség volt arra, hogy a gyerekek elsajátítsák az ezzel járó szokásokat, így a minták átadásának folytonossága akadózott. Ezek az okok természetesen távolról sem azt eredményezték, hogy a bicskázás megszűnt, de a korábbi időszakhoz képest az összetűzések száma érzékelhetően megfogyatkozott.

Ugyanakkor beszédes, hogy a *Soproni Napló* a háború alatti sorozást is a bicska fényében értelmezte, amikor decemberben kezdetét vette az újoncozás: „A kapuváriak ugylátszik, nem csak a virtuskodásban kiválók, hanem katonáknak is jók, mert – mint tudósítónk telefonon jelenti – ugyancsak szedik a legények elejét.”⁷⁷ Az első világháború alatti mulatozási kedv mérséklődéséről világosan árulkodnak a *Sopronvármegye* hírei. Az egész megyére utalva írták 1915-ben, az első háborús farsang idején, hogy a „farsangi időszak alatt egyetlenegy bál

⁷⁶ Kárpáti E. 1979. 158–159.

⁷⁷ Soproni Napló, 1914. december 8.

vagy táncos mulatság nem volt [...] De hogyan is lett volna, amikor a háború dul és az egész ország színe-java ott harcol a távoli véres csatatereken, amikor az egész ország népe aggódó gonddal, fájdalommal csüng a nagy eseményeken és gyász, szomorúság nehezül a lelkekre.”⁷⁸ Így a bicskázásokról is kevesebb a hír, helyüket a dragonyosok⁷⁹ randalírozásai és a velük való összetűzések vették át. Erre két példa. Pemeli Flórián kapuvári napszámos, akit már több ízben lecsuktak heves vérmérséklete következtében elkövetett törvényszegései miatt, 1915 márciusában megkéselte az Alsó utcai pálinkásboltban az egyik dragonyost. „A kapuvári híres bicskázó nem akarta jó hírnevét kockáztatni s alaposan helybenhagyta a dragonyost.”⁸⁰ Július 12-én Gartán alakult ki hasonló viszály, amikor a helyi kocsmában a dragonyosok és aratási szabadságra hazaérkezett bakák mulattak. A helyi katonák kiszorították a dragonyosokat az ostromlott kocsmából, melynek során a bajonett is elővillant, talán így készülve fel a csatateri éles kézitusákra. „Bukor Mihály dragonyos kapott szurást a hátába. Állítólag Szaradics András volt a késelő, aki azonban tagadja a tett elkövetését” – tudósított az újság.⁸¹

Mielőtt azonban kizárólag a háborút jelölnénk meg a támadókedv visszaszorulása kizárólagos okának, meg kell jegyezni, hogy a legényélet anakronisztikussá válása és a rend iránti növekvő igény folytán valószínűleg háború nélkül is csökkent volna az esetek száma, az első világháború ezt a folyamatot csak felgyorsította. A *Bálok alkony*a című cikk már a háborút megelőző évben azt írta: „A figyelmes szemlélő már évek óta tapasztalhatta, hogy a báloknak megszűnt a létjogosultsága, a báloknak bealkonyult.”⁸² Ennek okát nem a rossz gazdasági viszonyokban, hanem a nemek közötti ismerkedés alternatív

⁷⁸ Svm. 1915. február 21.

⁷⁹ *Dragonyos: fegyverrel felszerelt lovas katona. Az első világháború során többek között Kapuváron is állomásoztatták őket, nem kis logisztikai fejtörést okozva a helyi hatóságoknak.*

⁸⁰ Svm. 1915. március 11.

⁸¹ Svm. 1915. július 18.

⁸² RK. 1913. február 9.

formáiban látta, a „modern ember” már mást akar, s mivel szerinte a szegények is üdülés közben ismerkedhetnek, „a bálókra ma már semmi szükség nincsen.” Még ha ez a kijelentés az utópia kategóriájába tartozik is, a megfigyelés, miszerint az ismerkedés fórumait illetően változás állt be az idők során, nem volt légből kapott.

A háború vége és a forradalmak kora még kedvezőtlenebb terepet biztosított a bicskázásnak. Az őszirozás forradalom után, 1918 novemberétől azokat a vendéglátóhelyeket, ahol kizárólag alkoholos italokat lehetett fogyasztani, be kellett zárni, igaz, ez a rendelkezés év végére fellazult. A Tanácsköztársaság azonban szigorú büntetés terhe mellett (még fogyasztás esetén is egy évig terjedő fogház) márciustól augusztusi bukásáig a korlátozott tiltás helyett immár teljes szesztilalmat vezetett be, ami a bicskázás tekintetében is úgyszólván böjti időszakhoz vezetett.⁸³ Kiskapuk persze mindig adódtak. Az 1918. évi „kapuvári kristályéjszaka” idején, amikor is a frontról hazaszállingózó katonák ittas állapotban november 1-jén és 2-án bezúzták a belvárosi házak kirakatait, kifosztották a vendéglők italkészletét, Garta pedig fegyveres ellenállásra készült, az 1914-es esztendő előtti „háborús” jelene-tek ismétlődtek meg újra.⁸⁴ Mivel a katonák kapuváriak voltak, nem nehéz felismerni tettükben korábbi utcai randalírozásaik gyökereit.

A régi daliás időkre emlékeztető fellángolás azonban az 1920-as évektől fokozatosan hanyatlott, bár a bicskázás forrásai korántsem apadtak el. 1925-ben, miközben a környéken javában szedte áldozatait a késelés, már „csendes kapuváriakról” írtak, és a korábbi körülményekhez képest már az is szenzációszámba ment, hogy Neubauer Mátyás fűszerüzlete kigyulladt, Österreicher Bernát péküzletébe pedig betörték.⁸⁵ Figyelembe véve a háború előtti helyzetet, amikor is este utcára lépni vakmerő kalandnak bizonyult, ahonnan nem tér meg utazó, ez az állapot valóságos konszolidációnak tűnt. Ennek alapján nem tűnik hitelesnek Bársony Mihály visszaemlékezése, amely az első

⁸³ Kárpáti E. 1979. 161–168.

⁸⁴ Részletesen, bár meglehetősen elfogultan ír erről: Nagy K. 1929. 6–12.

⁸⁵ Svm. 1925. március 19.

világháború utáni időszakra teszi a bicskázás reneszánszát.⁸⁶ Annál is kevésbé, mert gyakori tapasztalat, hogy a kommunikatív emlékezet (a közelmúltra vonatkozó személyes és nemzedéki visszaemlékezés) torzíthat, és nem feltétlenül áll szinkronban a történettudomány megállapításával. Ezt mondja ugyanis Bársony: „mikor már dolgozott a bor, nem volt olyan erő, ami a kapuvári virtust megfékezhetne volna s ilyenkor a bor mellett bőven folyt a vér is. Különösen az első világháború után ez a virtus sokszor tört csontot, lékelt meg koponyát és csurgatott vért. Nem hiába terjedt el a kapuvári »bicskás« név.”⁸⁷ Mint láhattuk, „különösen” az első világháború *előtt* voltak mindennaposak a késsel való érvelések.

Véres drámák persze ezután is akadtak bőven, melyek azt bizonyítják, hogy a bicskákat továbbra is leginkább a kocsma vonzotta magához. Dicsőséges korokat idézett az 1924. január 31-én történt incidens.⁸⁸ A Szöllő kocsmában két alkoholtól megvadult ember, Varga Ferenc Sándor és Sipőcz Pókó János közül utóbbi szíven szúrta az idősebb Kalmár Istvánt, aki negyed óra múlva sérüléseibe belehalt. A konfliktus forrása az volt, hogy Kalmár 100 000 koronát ígért a két delikvensnek egy szarvasmarhával kapcsolatos üzletért cserébe. Közben a Szöllőben áldomásként elfogyasztották a csekély 5-6 liter bort, Sipőcz „agyonbökte” Kalmárt, állítólag azért, mert nem kapta meg a kialakult pénzt. A bíróságon Sipőcz Pókó János egy év tíz hónap börtönt, mellékbüntetésként 80 ezer korona pénzbírságot, míg Varga egy év börtönt és 40 ezer korona büntetést kapott. Amíg ez a vérengzés inkább gazdasági okokból pattant ki, addig egy 1926-os affér, melyről a Sopron megyei lap az érzékletes *Amikor ágaskodik a virtus* címmel számolt be, jobban idézte a korábbi vakmerő viselkedésmódokat.⁸⁹ Simon Géza a Hadarics-féle vendéglőbe indult, ahol kötekedő magatartását nem bírta leplezni, és aki az útjába került, azt

⁸⁶ Németh I. [é. n.] 76.

⁸⁷ Németh I. [é. n.] 76.

⁸⁸ Svm. 1924. június 6.

⁸⁹ Svm. 1926. november 21.

leszúrással fenyegette. Verbális fenyegetéséből valamicskét hamarosan valóra is váltott, ugyanis a 21 éves Kiss Pált az ajtón kívül karján és koponyáján megsebesítette a késével. Egy évvel később hasonló kocsmai késelés történt a Hangya kocsmában.⁹⁰ Szakács Gábor kőművesmester és Varga Imre földműves külön társaságban mulatott, amikor Varga üveget dobott Szakács felé. Utóbbi mérgében kést ragadott, de nem az üveghajítás sportágában jeleskedő Vargát, hanem az annak társaságában szórakozó Micskey Imre fuvarost szúrta meg, akinek sérülése nem bizonyult életveszélyesnek.

Hogy az esetszámok csökkenése dacára a halálos kimenetelű bicskázások nem voltak ritkák a 20. század közepén sem, tanúsítja egy 1940-es történet.⁹¹ A fiatal Licskay Géza betért az egyik kapuvári kocsmába. Szerencsétlenségére ugyanabba a kocsmába nézett be aznap Németh Imre gazdalegény is. Az alkohol hatása alatt a két fiatalember között vita alakult ki, ami kisvártatva heves verekedéssé fajult. Ekkor Németh Imre pontot akarván tenni az összetűzés végére, hirtelen előrántotta zsebkését, és egy jól irányzott szúrással egyenesen ellenfele szívébe döfte azt. A 20 éves Licskay azon nyomban holtan rogyott össze, Németh pedig elmenekült.

Helyi Bicska Maxik, avagy a helység kalapácsai

Kapuváron jól láthatóan azt jelentette a bicska, amit vadnyugaton a stukker. Mindkét kultúrában a banditák elválaszthatatlan tartozéka volt a gyilkolásra alkalmas fegyver, melyet hirtelen rántottak elő: a bicskát a csizmaszárból, a coltot pedig a pisztolytartó övből. A fogadó füledt terét az egyik helyen a bendzsó, a másik helyen a cimbalom dallama töltötte meg. Amíg Amerikában a keménykötésű banditák a szalonban whiskey-t kortyolgattak, addig a kapuvári legények a késdobálókban bort és a pálinkát fogyasztottak. Mindkét helyen a de-

⁹⁰ Svm. 1927. május 4.

⁹¹ Magyar Országos Tudósító, 1940. november 12.

ficites vagy még létre sem jött állami rendvédelem tette lehetővé a törvényenkívüliek elszaporodását. A cowboyok és bicskások egyaránt elutasították a központi erőszakmonopóliumot, a seriffeket és a pipabírókat, és saját kezükbe véve az irányítást maguk számoltak le kegyetlenül ellenfeleikkel. Az útonállók és legények Statson- és pörgekalappal, sarkantyús és bagariacsizmával, bőrmellénnyel és *síkselyem puruccal*, winchesterrel és vasvillákkal járkálva tartották rettegésben a vidéket. Ahogyan a vadnyugatnak megvoltak a rossz hírű banditái, úgy Kapuvárnak is voltak hírhedt bicskázó hősei, Jesse James és Billy, a kölyök keleti hasonmásai. Ilyen notórius bicskázó volt Visi Gyuri, „a mákvirág, akinek neve fogalommmá vált”,⁹² vagy Pemeli Flórián, de a hírhedt rosszfiúk közé tartozott a korábban említett többszörös visszaeső, Kovács János is. Mind az esetek számában, mind pedig azok elvetemültségében mindenkin túltettek azonban a kapuvári kocsmák rémei, a Pölöskei (Mákos) fivérek.

Pölöskei (Mákos) István és János többször került összetűzésbe a törvénnyel a 19. század utolsó évtizedében, az adatok szerint nevüket tíz éven keresztül rettegte a város, míg sikerült hűvösre tenni őket. Nevükben a „Mákos” minden bizonnyal ragadványnév volt. Úgy tűnik, Cserpes István kapuvári bírora – szó szerinti értelemben is – sokszor rájárt a rúd, mert nemcsak Kovács János legény ütlegeit szenvedte el, hanem a Pölöskeiekkel is meggyúlt a baja. 1891. március 18-án támadták meg Cserpes bírót.⁹³ Éppen a sétatéri gyaloghidat szemlélte meg, amikor a nagyvendéglőhöz ért, ahonnan lárma hangjai szűrődtek ki. Mint hivatalos személy betért a vendéglőbe, és azt látta, hogy a Mákos-testvérek egymással civakodnak. Rendre utasította őket, de Pölöskei István bicskával fenyegetőzött, és ha Kapuvár első embere nem tér ki az útjából, leszúrta volna. Néhány hónappal később egyikük ismét akcióba lendült, de ő húzta a rövidebbet. 1891. április 26-án a fiatalok Pekovits vendéglőjéből jöttek ki az utcára, és hazafelé indultak.⁹⁴ Tré-

⁹² Lásd: RK. 1910. szeptember 22.

⁹³ R. 1891. március 22.

⁹⁴ R. 1891. május 3.

fálkoztak egymással, az élcelődésből dulakodás lett, ez pedig logikusan vezetett a kapuvári forгатókönyvek szerinti következő etaphoz: a kisebbik Pölöskei testvér kést rántott elő. Mészáros Zsiga István a háta mögé került, megszúrta őt, majd „vitézül megfutamodott utána.” Erre Pölöskei egy kocsi löcsét találta alkalmasnak támadó fegyvernek, azal futott utána, de a nehéz súly miatt nem tudta őt utolérni. 1892. október 31-én ismét a Szöllő vendéglőnél történt atrocitás, amikor Pölöskei (Mákos) János és Molnár Flórián egymást megszúrkálták.⁹⁵ A *Vendéglő a Szöllőhöz* mint törzshely biztosította a háttérret egy 1895-ös esetüknek is.⁹⁶ A január 28-án tartott országos vásár alkalmából Pölöskei (Mákos) János és a szintén kapuvári Molnár István a Szöllő kocsmában korhelykedtek. Hazafelé Pölöskei azt mondta társának, hogy hazakíséri. Útközben azonban valamin összevesztek, Pölöskei erre bejelentette tervét, miszerint Molnár Istvánt egy régebbi ügy miatti bosszúból meg fogja ölni. Hogy a szavakat tettek is kövessék, későt a vendetta eszközeként beledöfte Molnár mellébe. Pölöskeit a csendőrség letartóztatta, a hatóság is már visszaesőként kezelte. Még az év végén a másik Pölöskei is hallatott magáról.⁹⁷ 1895. október 6-án vasárnap a sörházban mulattak a legények, a mulatozásból eposzi harc kerekedett. Borozgatás közben összevesztek a fiatalok, előkerült a bicska és örök cimborája, a buzogány. Polák János és Polák Ferenc harci kedvével kitűnt a verekedők közül, Varga Györgyöt és Vámosi Andrást több helyen megszúrták, de Pölöskei István is ki akarta venni a részét a küzdelemből, így hát egy boros üveget dobott Vámosi András fejéhez. 1900. december 10-én Pölöskei ismét lecsapott.⁹⁸ Az is beszédes, hogy újabb botlásának egy korábbi gatzett miatti bírósági tárgyalás volt a kiváltó oka. Pölöskei István ezúttal Sipőcz András kapuvári kőművest támadta meg, azért, mert aznap a soproni törvényszéken ellene vallott. Éppen a tárgyalásról érkeztek haza, Kapuvárra, ugyanazzal a járattal, és a vonatról leszállva hátulról szúrta meg Sipőczöt.

⁹⁵ R. 1892. november 6.

⁹⁶ RH. 1895. február 2.

⁹⁷ RH. 1895. október 13.

⁹⁸ RK. 1900. december 23.

Az újság ironikusan azt feltételezte, hogy kevesellhette az egy évi fogházat, amit korábbi esetéért kapott, így újból támadott.

A fentiekben vázlatos formában ismertetett erőszakos bűncselekmények alapján a két javíthatatlan Pölöskei, a kapuvári késforgatás bajnokai joggal állíthatók párhuzamba korabeli vadnyugati kollégáikkal.

A késelések tipológiája

A kapuvári bicskázások alakulástörténetének vázlatos áttekintését követően szükségesnek tűnik annak rendszerezése is, hogy mely alkalmakkor voltak gyakoriak a késelések bűncselekmények. Az általam vizsgált példák közül a legtöbb összetűzés a fiatal korcsoport szórakozási formáihoz kapcsolódik (legényavatás, szerelemföltés, szóváltás, virtuskodás), de gyakran előfordultak vásártartások alkalmával is. Külön vizsgálati csoportot képezhetnek a kapuváriak más földrajzi helyeken történő erőszakos akciói (a bicskázás expanziója), valamint a már-már komédiába hajló incidensek.

Legényélet, legényavatás

A bicskázások tekintélyes része a legényekhez, vagyis ahhoz a fiatal korcsoporthoz kötődik, amely már túllépett a gyermekkoron, de még nem nehezédtek rá a házasság élet terhei és korlátai. A szabadabb legényélet összefüggött a párkereséssel, az egyik ismerkedési fórum a kocsmá és a mulatság volt. Ez pedig táptalaját jelentette a bicskázásnak is. Másfelől pedig a legények a késsel való bánásmód művészetével nemcsak italmérő helyeken ismerkedhettek meg, hanem a felnőtt sorba lépés során különféle férfiassági próbák is bicskahasználatra kondicionálták őket. A legényélet ez utóbbi formájának egyik alapvető rítusa volt a legényavatás.

A legényavatás egyfajta érettségi vizsga volt, olyan ceremóniát jelentett, amely az életszakaszok közötti határátlépést ritualizálta, és

ennek révén a gyermekkorból a felnőttkorba történő átmenetet szimbolizálta. Erre a társadalmi eseménnyé tett biológiai változásra tökéletesen alkalmazható Arnold van Gennep holland antropológus *átmeneti rítus* (*rite de passage*) fogalma.⁹⁹ Meg kell azonban jegyezni, hogy az itthon meghonosodott terminológiával szemben véleményem szerint jobb, ha az *átmenet rítusai* fogalmát használjuk (mert nem a rítus átmeneti, hanem magának a rítusnak a feladata az átvezetés). A legényavatás tipikus *rite de passage*, átmenettel kapcsolatos rítus. A rítus megkönnyíti az élet nagy fordulói közötti váltást. A legényavatás afféle beavatási szertartás, alternatív neve, a „bekeresztelkedés” vallási terminológiát tükröz, egyfajta profán szakralitás. Íratlan szabályai vannak, aki azonban a normákat nem fogadja el, nem lehet a közösség teljes értékű tagja.

Az általában 16-17 évesen történő legénnyé avatással a fiú úgyszólván férfivé érik, és ezáltal jogosultságokat szerez bizonyos felnőtt életformákra: lányokhoz járás, kocsmába járás, később multságok szervezése, éjjelente hosszabb utcán tartózkodási idő. Mindez próbákkal jár együtt. A gartai Szakács István a 20. század elejére visszaemlékező írásában taglalta ezeket a teljesítményi követelményeket, ide tartozott az, hogy a serdülőnek a legényéltre való felkészüléshez egyhuzamban le kellett tudni kaszálni egy rétet, bírnia kellett tekintélyes mennyiségű bor elfogyasztását (lásd a „legénykedés” fogalmát), alkalmasnak kellett lennie az önvédelemre, legfőképpen bicskával.¹⁰⁰ Amennyiben ezeket a próbákat a jelölt abszolválta, következhetett az általában hivatalos ünnepnapokhoz kapcsolódó avatási aktus (mivel a legényavatás maga is ünnepi), elsősorban húshagyókedd, pünkösöd és Szent István király napja (augusztus 20). A nagy életfordulón való átvezetéshez a serdülőnek a rítus szerint segítségre, felügyeletre volt szüksége, amit választott keresztapjától kapott meg (láthatóan ez is a szakrális fogalomkészletből merít, de valójában műrokonság). Neki volt a feladata, hogy a felavatott legény útját egyengesse, vigyázzon

⁹⁹ Gennep, A. 2007.

¹⁰⁰ Szakács I. 2009. 51–62.

rá a kocsma veszélyes világában. Az ifjúnak ki kellett próbálnia a bicskázás tudományát, ezért a keresztapa gyakran verekedést provokált, hogy az új legény (keresztfi) edzésben legyen, és ha majd élesben forog a penge, meg tudja védeni magát. Bársony Mihály úgy emlékezett vissza, hogy a friss legények patrónusaiknak áldomást fizettek, amely általában tíz liter bort jelentett, amit aztán közösen megittak, közben daloltak. Minthogy bátorságuk a túlzott borivás következtében nem váratott sokáig magára, a felavatott legények lányokhoz indultak. Amikor pedig községi multság kezdődött, ilyen előzmények után aligha meglepő, ha gyakran kitört a haddelhadd, hiszen ebben a légkörben szocializálódtak, ezt a magatartásmintát tanulták idősebb társaiktól. Bársony Mihály visszaemlékezése szerint: „Különösen a farsangi bálon szabadultak el a szenvedélyek. Valószínű, a hosszú téli napok tespedésében felgyülemlett felesleges energia csapódott le ilyenkor. A multságok után sokan jártak bekötött fejjel, vagy feküdtek a kórházban sebesülten. A nagybőjtben volt idő a sebek gyógyításához, a haragosok megbékéléséhez, hiszen az egyház minden hangos vigasságot megtiltott, amit a világi hatóságok is szem előtt tartottak és nem adtak ki engedélyt.”¹⁰¹ Szakács István pedig ezt jegyezte fel: „A legény pajtási alapon, akarata ellenére is belekeveredhetett egy verekedésbe, amelyből megszurkálva, lepedőben vitték haza. [...] [dédapám] mindég mondogatta, bizony az ő idejében a legények egyharmada bicska lyukasztotta bőrrel járt.”¹⁰²

Beavatási szertartás mellett legényegyleti multság alkalmával vagy ahhoz kapcsolódóan is gyakori vendég volt a bicska, amit egy 1903. szeptember 29-én történt skandalum igazol.¹⁰³ Visi György napszámos hétfőn hajnalban Kiss Leizer András jómódú gazdálkodó legénnyel tartott hazafelé a kocsmából, akit a Vargyas közön megszúrt. Az ok az volt, hogy Visi a katolikus legényegylet multságán rendre utasította Kiss Leizer, Visi azonban megfenyegetette, hogy megkéseli. Kiss Leizer András ezt nem vette komolyan, de társa szavatartó lévén

¹⁰¹ Németh I. [é. n.] 76.

¹⁰² Szakács I. 2009. 64.

¹⁰³ RK. 1903. október 4.

végül beváltotta ígéretét. A szűrés májtájékon érte, összeesett, az utcabeliek vitték haza.

Mulatságba járás mellett a legényavatással a fiatal jogot szerzett a lányokhoz való járásra (járónap, ablak alá járás) is. Az avatás egyik nyilvánvaló funkciója az volt, hogy becsatornázza a szexuális vágyakat és szokásokat. Az ifjú legény ugyanis a magatartási előírások szerint a házasság előtt vagy a mulatságban találkozhatott lányokkal vagy pedig az udvaron, a szoba gádorra néző ablakánál. A legények járónapon bementek az udvarra, bekopogtak a lány ablakánál, akit az édesanya kiengedett az ajtó elé, miközben ő maga az ablakon keresztül figyelt vagy az ajtó mögül hallgatózott. A lányokhoz való járás precíz szabályozására azért volt szükség, hogy az ifjak szemmel tarthatók legyenek, azaz, hogy ne történhessen félrelépés. A magántér korlátozása tehát az ifjúság vizuális felügyeletét és ellenőrzését szolgálta, így ez a kontroll egyfajta „bűnmegelőző” feladatot látott el. Ez megerősíti a francia történész és filozófus, Michel Foucault állítását a megfigyeléssel szerzett tudás (kémkedés, hallgatózás) és a társadalmi ellenőrzés összefüggéséről, amit a „hatalom technológiájának” nevez.¹⁰⁴ Másrészt alátámasztja másik állítását is, amit *A szexualitás története* című többkötetes munkájában tárgyal.¹⁰⁵ Foucault cáfolja ebben azt az általánosan elterjedt nézetet, miszerint a szexualitás agyonhallgatott, némaságra kényszerített lett volna a történelem során, szerinte ugyanis burkolt módon a szexualitás számos szokásban és intézményben tetten érhető (például a fiú és a leányiskola elválasztásában vagy a női és a férfi mosdó elkülönítésében). A Rábaközben az „ablak alá járás” szokása és a kocsmai felügyelet mögött rejtett módon pontosan a fiatalok szexuális magatartásának ellenőrzése állt.

¹⁰⁴ Foucault, M. 1990.

¹⁰⁵ Foucault, M. 1999–2000.

Párkeresés, szerelemföltés

A legényélettel kapcsolatos bicskázások egyik leggyakoribb oka a párválasztás volt, de a szerelmi indíték nem volt a legények privilégiuma. Más korcsoportoknál is előfordult féltékenységből, megcsalásból vagy nemi erőszakból adódó késeléses bűnözés. Ezekből szemezgetek az alábbiakban.

Egy 1895-ös tragikus esemény nem a legényélet szokványos forgatókönyve szerint íródott, de tanulságosan rámutat arra, hogyan teszi tönkre a katonai kötelezettség a boldognak induló párkapcsolatot, pláne, ha az türelmetlenséggel és akaratgyengeséggel párosul. A történetet a *Rábaköz* utolsó száma adta közre *Egy rossz asszony miatt* címmel.¹⁰⁶ Pintér Katalin gartai lakos lánykorban Gerencsér Gellért gartai legénynek adta a szívét, akit azonban besoroztak katonának. Pintér nem várva meg gyermekkori szerelme leszerelését, 1892-ben hozzáment a szintén gartai Pászli Antalhoz. A házaspár a lány szülei-nél lakott, egy gyermekük született, de az asszony nem volt boldog a házasságában. Gerencsér három év után hazatért a katonaságból, és szomorúan tapasztalhatta, hogy választott kedvese máshoz ment nőül. Minthogy a feleség feltehetően még mindig vonzódott egykori szerel-méhez, veszekedéseket provokált a férjével, sikerrel, a férfi hazaköl-tözött a szüleihez. Pászli Antal a plébánost is megnyerte, hogy közve-títsen megromlott házasságuk helyreállítása érdekében, de a pap siker-telenül próbálkozott. A falu asszonyai a katonaságból hazatért Geren-csér Gellért és leánykori szerelme titkos viszonyáról suttoztak. A fel-szarvazásról szóló hírek eljutottak a férj fülébe is. A feszültséget fo-kozta, hogy egyikük cserepes, a másikuk ács lévén gyakorta dolgoztak együtt az építkezéseken. Gerencsér azzal fenyegetőzött, hogy egyi-küknek meg vannak számlálva a napjai. 1895. június 23-án vasárnap aztán ebéd után a legények szokás szerint a kocsmába vonultak, a bol-dogtalan férj is ott tartózkodott, ahol a titkos szerető arcon ütötte Pászli Antalt. A férj szótlanul távozott a kocsmából, hosszú kést vett magá-hoz, és amikor a legények litániára indultak a gartai templomba, a

¹⁰⁶ R. 1895. június 29.

kocsmá küszöbén vállon ragadta Gerencsért, maga felé fordította, és olyan erővel döfte a hasába a kést, hogy – az újság szerint – annak belei nyomban kifordultak. Pászli Antal nem szaladt el, nem tagadta a tettét, hanem rögvest Kapuvárra indult, hogy feljelentést tegyen maga ellen, a hűtlen asszony pedig ezalatt a szeretőjéhez rohant, és a falu szeme láttára megcsókolta a haldoklót. A legény még aznap éjjel meghalt. A letartóztatott Pászli ügyében szeptember 5-én tartották a soproni törvényszéken a végtárgyalást.¹⁰⁷ Az ügyész a büntetőtörvénykönyv (Csemegi-kódex) 307. paragrafusának második bekezdése alapján kért ítéletet Pászliira, s minthogy bebizonyosodott, hogy tettét erős felindulásban követte el, két év börtönt kapott.¹⁰⁸ Pászli védője Szakonyi Kálmán kapuvári ügyvéd volt, ők belenyugodtak a döntésbe, a galibát okozó sértett képviselői azonban súlyosbításért fellebbeztek.

Amíg az iménti esetben a házasság törvényes volt, addig 1892-ben vadházasság miatt történt bicskás fenyegetés, és a szerető helyett a férj volt a támadó fél.¹⁰⁹ A gartai Keszeg András vadházasságban élt Csapó Annával, akinek azonban kocsisként szolgáló törvényes férje is volt. A házaspár összeszólalkozott, és február 25-én 3-4 óra körül a bepálinkázott kocsis az Alsó utcán késsel kergette végig a lányt, aki Almási János házába futott be, és ott a kamrában keresett menedéket. Erre Keszeg a menekülttel szolidáris háziasszonyt támadta meg késével, így az kénytelen volt a ház ajtaját kinyitni neki, a feleséget viszont sehol sem lelték. A feldühödött férj aztán a kamra ajtaján dörömbölt, de az belülről volt elreteszelve. Ezután a férj késsel rontott rá asszonyára, akinek ugyan ismét sikerült elinalnia, de a frusztrált kocsis kompenzáció gyanánt huszonkét ablaktábla betörésével vett elégtételt.

¹⁰⁷ RH. 1895. szeptember 5.

¹⁰⁸ Az 1878. évi V. törvénycikk 307. § második bekezdése szerint ugyanis: „Ha pedig az erős felindulást az okozta, hogy a sértés folytán meghalt személy a tettest vagy hozzátartozóit jogtalanul súlyosan bántalmazta és a testi sértés ezen felindulásában rögtön követtetett el, a büntetés három évig terjedhető börtön leendő.” 1000 év törvényei. <http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=5799> (Utolsó letöltés dátuma: 2016. 08. 18).

¹⁰⁹ R. 1892. március 6.

Jól látható, hogy mindkét esetben az erkölcsi normák konfliktusba kerültek a jogi szabályozással, és valamelyest felülírták azokat. Az első példában a lakosság a gyilkossal szimpatizált, és ez még a bírósági ítéletben is megmutatkozott, tettét jogos elégtételnek könyvelve el. A második esetben pedig a Széchenyi utca lakói nem a törvényes házastárssal, hanem a félrelépett lánnyal rokonszenveztek, árulkodás helyett bujtatták. A következő példa viszont a legényélettel összefüggő bicskázás szinte paradigmaticus modelljével szolgál több felvonásos népszínműként, melyben a párválasztási kiindulópont pusztá erőfitogtatással ötvöződik. 1903 tavaszán volt ez a *Véres verekedés Gartán*, „a híres, pörlekedő természetű egyének kicsiny fészkeben.”¹¹⁰ Gartán egy csinos, 19 éves árva lány, Fülöp Terézia kezéért versengtek a legények, akiket a lány biztató szavakkal hitegetett. Különösen Tóth Sebes¹¹¹ és Hegyi Sebes reménykedett pozitív fogadtatásban. Április 26-án az Erdélyi János-féle kocsmában (vagyis a gartai központi vendéglőben) tartottak táncmulatságot, tíz órakor Fülöp „Treszka” az egyik fiú kíséretében hazaindult nyugovóra térni. A lányt a helyi Szent Sebestyén templomig kísérte el, majd visszatért a kocsmába, hogy a táncot mással folytatta. Tíz óra és fél tizenegy magasságban aztán Ézsöl Mihály és „Haradits”¹¹² András gartai lakosok szóváltásba keveredtek, melynek pofozkodás lett a vége. A dulakodásba Hegyi Sebes unokatestvére, Hegyi Lukács és Tóth Sebes is beleavatkozott. Általános tömegverekedés tört ki, melynek során törtek az üvegek, csattantak a pofonok, s nem kellett sokáig várni, hogy előkerüljenek a szúrószerszámok is. A dulakodás közepette Tóth Sebest és Hegyi Lukácsot összeszurkálták. Tóth Sebest a mellkasán, bal lapockáján és a hátán, míg Hegyi Lukácsot a fején és a jobb lapockája alatt szúrták meg kés-sel. Hegyi Lukács az orvosi szakvélemény szerint életveszélyesen megsérült, Tóth Sebesnek pedig 20 napig tartott a gyógyulása.

¹¹⁰ RK. 1903. május 3.

¹¹¹ Sebes: Sebestyén

¹¹² Haradits: valószínűleg sajtóhibáról van szó, és Hadarits vagy Szaradits a név helyes változata.

Az ügynek a június 29-én tartott lakodalmi mulatságon második felvonása is lett, melyről *Véres háború Gartán* címmel számolt be a helybeli sajtó.¹¹³ Péter-Pál napján ugyanis a két ellenségeskedő tábor között ismét kitört a harc, amikor Tóth Sebes, a jómódú gartai gazdálkodó fia az esküvőjét tartotta. Hegyi Lukács és társai csendesesen poharazgatva az Erdélyi-féle kocsmában ültek, midőn Magyar János, a lakodalmaskok egyike a kocsmába lépett. Meglátva Hegyi Lukácsot, rövest ingerelni kezdte azt, de a verekedést Lukács barátai ideiglenesen még megakadályozták. Hegyi Lukács, nem túlságosan öregbítve a kapuvári virtus hírnevét, ez idő alatt gyáván hazafutott. Magyar Jánost azonban nem olyan fából faragták, hogy elkerülje a párviadalt, így István nevű testvérével üldözőbe vette őt. Hegyi Lajos hátrafordult, és a bicskások modernizált eszközével, a revolverrel kétszer üldözői felé lőtt. Ezután a Magyar testvérek útjába Hegyi Lajos, a gartai bíró fia került, akit szintén üldözőbe vettek, és Budai András házánál, a konyhaajtóban értek utol. A menekülő az ajtót zárva találta, így hát egérfogóba került, ezt hét késszúrással bánta. Szerencséjére Budai András közbe vetette magát, Hegyi ennek köszönheti, hogy nem szúrták halálra. Czifrák József szolgabíró három csendőrrel termett a helyszínen, „mert az a hír terjedt el Kapuváron, hogy egész Gartha harcban van.” Mint látszik, ez a szóbeszéd nem is volt akkora túlzás. Ennek a vérontásnak lett a következménye a fentebb már említett eset, hogy az ellenállás miatt nem sikerült beszüntetni a zenebonát, mert egyesek fenyegetően léptek fel Czifrák ellen.

Virtuskodás

A legutóbbi példából is kiviláglik, hogy a legények közötti vérfürdőknek nem feltétlenül volt konkrét vagy mai szemmel nézve raciónalis oka, egyszerűen erőfitogtatásból, vagányságból fakadtak, amelynek leggyakrabban használt elnevezése Kapuváron a „virtuskodás” volt. Amennyiben a humánetológia felől magyarázzuk, a virtus-

¹¹³ RK. 1903. július 5.

kodásnak is megvan a maga racionális magyarázata, nemcsak vakmerő legénykedést, értelmetlen *action gratuit*-t, felelőtlen hősködést jelent, amely a veszély arcába köp. Mint arra Csányi Vilmos felhívja a figyelmet, az agresszív viselkedés háttérében a dominancia igénye rejtőzhet, akár csak az állatvilágban, és egyik funkciója a rangsor, a társadalmi hierarchia kialakítása, melynek eszköze a párviadal, két bicskás egymásnak feszülése. Ennek folytán pedig a csoportosan, csordaszellemben elkövetett agresszió nem pusztán a destrukció keretében, hanem társadalomépítő mozzanatában is vizsgálándó.¹¹⁴

A bicskás agresszió egyik megjelenési formája a területvédelem, amikor is az azonos fajhoz tartozó egyedek hordákba tömörülve védik meg az általuk igényelt territóriumot, s közben csatakiáltásokat hallatnak. Ezeket a szubkulturális, zárt közösségeket többek között a közös kommunikációs nyelv által kifejezett társadalmi vonzalom fogja egységbe és tartja össze. A kapuvári bicskások területvédelemből fakadó agressziójára példa az 1892-es vásári incidens, amikor is az Alsó utcaiak és a Major utcaiak szóváltásából alakult ki konfliktus.¹¹⁵ Noha nem saját területüket, hanem egy ideiglenesen birtokba vett piactéri helyet védtek, a vitának súlyos következménye lett. Vargyas József és Sipőcz András kölcsönösen megszurkálta egymást, mivel azonban Vargyas bőköje a mellet érte, Sipőcz harmadnapra meghalt. „Az ember tehát, territoriális lény és ebből következik, hogy ha kisajátított területét mások akarják birtokolni, különböző agresszív viselkedésformákkal reagál” – fejtegeti Csányi.¹¹⁶

Előfordult az is, hogy a kapuváriak nem engedték be a Szent Anna templomba a gartaiakat, sőt, hogy már a Kis-Rába hídjánál útjukat állták, ami világosan mutatja a terület védelmét. Ugyanebből a biológiai kódolt motivációból fakad, hogy egyes városrészeknek és utcáknak megvolt a maga kocsmája, ahová mások, idegenek behatolása agressziót válthatott ki, s a kocsmák közössége saját felségterülete

¹¹⁴ Csányi V. 2000. 124–141.

¹¹⁵ CSKV. 1892. december 24.

¹¹⁶ Csányi V. 2000. 130.

védelve érdekében meg is támadhatta a betolakodót. A szóbeli elmondások szerint még az 1960-as években is előfordult, hogy egyes kapuvári kocsmákból nemcsak kinézték a más településről érkező idegent, a vidékit, hanem ezért feléje irányzott balták és fejszék által kellett meglakolnia. A területi különbségeket keresztezte a kocsmák társadalmi elkülönülése, amely még a szórakozási formákban is megmutatkozott: „Aki ezeket a szokásokat áthágta, »kigolyózták« a társaságból”, az egy helyre járók egyféleképpen szórakoztak, ezért a szubkultúra szabályrendszere szerint bűnnek számított, ha a például a kaszinóban snaplisztak, vagy ha a parasztember a kocsmában tarokkozott.¹¹⁷ Kapuváron utcai bandaháborúk is történtek, melynek során még a foglalkozásbeli csoportidentitás kohéziós ereje is tanulmányozható. 1893-ban, az Anna napi bál után, Déri Vendel kapuvári kovácslegény a Fischer Farkas-féle üzletben vásárolt szivart, és amikor ott összefutott egy tímárlegénnyel, az a nyílt utcára hívta ki.¹¹⁸ Az utcán Hebedli Sándor és Lócsi Márton csizmadialegények hátba szúrták. Az újság fontosnak tartotta megjegyezni, hogy éjjelente főként az iparosok két tábora, különösen a csizmadiák, akik elkövették ezt a bűntényt, szoktak vonulni az utcákon. Az elmondottak – területvédelem, társadalmi rétegek és baráti körök (bandák) szerinti elkülönülés – hozzájárultak ahhoz, hogy a látszólag irracionális, valójában azonban az állatvilágból ismert viselkedésmódok felől igenis megokolható módon kerüljenek elő a bicskák.

Az első pillantásra indokolatlannak tűnő virtuskodás közé sorolható Áder János provokációja és annak messze ható következménye.¹¹⁹ A 23 éves Katona Lajos kőművessegéd 1924 januárjában betért Kudlicska Kálmán kapuvári vendéglőjébe, és ott békésen borozgatott. Este nyolc óra tájban aztán új vendégek léptek be az ivó ajtaján, köztük volt a 21 éves Áder János is, aki minden ok nélkül provokálni kezdte Katonát. Odalépett hozzá, és kirántotta kalapjából a tollat. Ebből aztán

¹¹⁷ Németh I. [é. n.] 102.

¹¹⁸ CSKV. 1893. augusztus 12.

¹¹⁹ Svm. 1926. január 16.

szóváltás kerekedett, ami kisvártatva véres dulakodássá fajult. A küzdősport során Katona Lajost valaki konyhakéssel kétszer hátba szúrta. A sebesült kimenekült a kocsmajtón, és Garta felé vette az irányt. Áderék nem hagyta annyiban a dolgot, az áldozat nyomába eredtek, majd meggondolták magukat, és ismét csak látszólag logikátlanul, felhagytak az üldözéssel. Véres kocsmai merényletük után nyomozás indult Áder Jánosék ellen, de az eljárást két évig sem tudták befejezni, melynek oka társa, Horváth Devák Gyula szökése volt. Időközben pedig Katona Lajos állapota tragikus fordulatot vett. Bár eleinte úgy tűnt, hogy felépül sebesüléseiből, de gyógyulása nem volt teljes. Folyton betegeskedett, tüdőgyulladást kapott, majd mellhártyagyulladásra volt, végül két évvel később meghalt. Gartán temették el, a család nem sejtette, hogy halálának köze lehet a korábbi késes támadáshoz. A csendőrség ellenben ezt gyanította, és a soproni törvényszék elrendelte a holttest exhumálását, amely 1926. január 24-én történt meg. A boncolást László Samu helyi tisztii főorvos és Molnár Tivadar kapuvári körorvos végezte. Ők minden kétséget kizáróan megállapították: a haláleset azért következett be, mert a hátulról érkező szúrások a tüdőt is elérték, és ez okozta a tüdő-, majd mellhártyagyulladást.

Szóváltás

A kiváltó okok jobban megragadhatók azoknál az eseteknél, ahol a bicska konfliktuskezelő eszközként funkcionált. Persze hozzá kell tenni, hogy a bicskahasználati típusok sűrűn kombinálódtak egymással, így nem egy esetben nehéz elkülöníteni a kategóriákat egymástól. A késelések egyik igen gyakori oka az ittas állapotban megereedt nyelv, a szóváltás volt, a verbális agresszió pedig kisvártatva fizikaiba csapott át.

Ilyen, véleménycseréből fakadó késelés történt 1894-ben, mindjárt újév napján.¹²⁰ A Hungária kávéházban székelő polgári kör rendezvénye után éjfélkor többen hazafelé vették az irányt, amikor Sós

¹²⁰ CSKV. 1894. január 6.

István útkaparó útját állta Sch. Gy.-nek és társainak. – *Hová mentek?* – kérdezte tőlük, talán némileg erélyesebben, mint az illő. Sz. I. könyvkötősegéd vette a fáradságot, hogy a kérdéshez méltó tartalmas választ adjon: – *Mi közöd hozzá?* A magvas válasz máris elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy Sz. I. arcában érezhesse Sós késének élet, majd ellenfele azt karjába is beledöfte. Sch. Gy. lélekjelenlétét dicséri, hogy a további vérontást meggátolandó, botjával kiütötte Sós István kezéből a kést, igen ám, csak hogy az gyorsabbnak bizonyult, a bököt felkapta, és Sch. Gy.-ék időközben elmenekülő társasága után szaladt. Maga Sch. Gy. a közeli Kis-Rába híd felé futott, a csapatot maga köré szervező Sós István tizedmagával üldözte, mígnem némi fogócskázás után Sch. Gy. visszaszaladt a kávéházba. Sósék követték, késekkel támadták meg a vendégeket, akik hanyatt-homlok menekültek. Balszerencséjére Sch. Gy. magára maradt, és az egyik legény egy söröspoharat vágott hozzá, ő pedig ettől elalélt. Mielőtt székekkel támadhattak volna rá, a Hungária kávéházi vezetője a pincérekkel együtt sikeres mentőakciót indított a kába férfi kimentése érdekében.

Előfordult, hogy szóváltásra sem volt szükség, a szótlanság is sértésnek számíthatott, mint 1897-ben.¹²¹ Az év februárjában több gartai legény a kapuvári Zöldfa vendéglőben mulatott. Pászli András Nagy Sarródi Józsefhez odaszólt: „Nesze, komám, igyál!” Nagy Sarródi rá se hederített, erre Pászli dühbe gurult, és Nagy Sarródi József arcába öntötte a bort. Alig hagyták el a kocsmá folyosóját, kint máris tömegverekedés kerekedett az apró piszkálódásból. Magyar János, aki már Gartán is letette a névjegyét, az éji sötétben buzogánnyal fejbe csapta Németh Márton, Pászli Nagy Sarródi torolta meg a némasággal elkövetett sértéseket, ezenkívül beszállt a civakodásba Németh Márton is, aki pedig Nagy Sándort szúrta meg szemből. A december 16-án megtartott végtárgyaláson Pászli András kilenc havi börtönt, Nagy Sarródi hat havi börtönt, Németh Márton hat havi fogházat nyert

¹²¹ RH. 1897. december 25.

el jutalomként, Magyar Jánost viszont felmentették. Az ügy érdekessége, hogy itt valószínűleg ugyanarról a Nagy Sarródi Józsefről van szó, aki később, nem messze a tett helyszínétől, kiskocsmát nyitott.

1900. február 6-án egy hétfői napon legények mulatoztak a „Pesthy-közben” (ma: Erzsébet királyné utca).¹²² Többek között Ricsa (Görény) Vendel is a magát vígan érző társaságba tartozott. Egy üveg pálinkával arra járt Pemeli Flórián, aki – mint korábban láttuk – a világháború alatt, 1915-ben is művelni fogja majd a bicskás mesterséget. Pemeli régi haragosát, Ricsát is megkínálta, de az elhárította. A kikoszorazást nem feltétlenül jól tűrő Pemeli erre a „kell-e pofon?” kérdést intézte társának, de minden bizonnyal költői kérdésnek szánta. Mielőtt ugyanis a másik válaszolni próbált volna, pofon helyett disznóölő kését Pemeli máris Görény hátába döfte, és kereket oldott.

A fenti példák a kapuvári legények körében a vitakultúra erőteljes hiányáról tanúskodnak, arról, hogy a fiatalok még a legkisebb affér esetén is rögvest bicskával torolták még a vélt sértést, sőt még a szótlanság vétkét is, verbális érvelés helyett. Ez szintén abba a civilizációs deficitbe illik bele, amely a belső kontroll hiányát mutatja, és amely nem a modern konfliktuskezelési módokhoz, hanem a középkori szellemű és azt megelőző korok ököljogához áll közelebb. A kapuvári bicskások úgy viselkedtek, mint az útelágazáshoz érő Ödipusz, aki csak azért ölte meg az ott áthaladni kívánó kocsi utasait (történetesen az apját), mert szó szerint az útjában állt. A kapuváriak esetében is láthatóan gyakran elég volt ennyi ok.

Vásári afférok

A már Dugonics András 19. század eleji aforizmagyűjteménye által is idézett mondás szerint: *Nincsen vásár bicska nélkül*. A mondás persze kétértelmű, mert egyfelől utalhat arra, hogy kiskések mindig vásárolhatók a vásárban, másfelől azonban érthető úgy is, mint amely a vásári bicskázások elmaradhatatlan voltára céloz. Kétségtelen, a

¹²² RK. 1900. február 11.

kocsmák mellett Kapuváron is a késelések egyik kedvelt helyszíne a vásári forgatag volt.

Az ital, a bicska és a vásár triumvirátusát igazolja egy 1893-ból származó történet újságírói kommentárja: „Mi volna ennek a tárgya más, mint a vásárkor következetesen elkövetkező bicskázás; mert hát a mi legényeink előtt vásár, pálinkázás és bicskázás olyan hár[o]m”,¹²³ amely egymást feltételezi. Történt ugyanis, hogy a hétfői József-napi országos vásár alkalmával Horváth (Gyura) Mihály fia, György Hoffer István gartai ácslegényt a lapockáján késével megszúrta.

Vásárnapok idején nemcsak a főtéri piactéren történtek késelések, hanem ahhoz kapcsolódó események során is, amit két eset mutat ugyancsak 1893-ból. A január 30-án tartott országos vásár idején egy másik Horváth Gyura is az áldozatok között volt.¹²⁴ A sokadalomban most Csiszár József kapuvári lakos „igyekezett a vásár e hírhedtségét fenntartani.” A Pollák-féle vendéglőben ugyanis Rozsits Péter kapuvári lakosba tövig szúrta a kést, a sértettet Laufer Samu doktor részécsitette elsősegélyben. Ezenkívül Rozsits Horváth (Gyura) Jánost is megszúrta a fején, és még további két személyt, akik azonban inkább hallgatásba burkolóztak, és nem jelentkeztek.

Ismét országos vásár idején történt Foki István büntette, amit azonban nem kocsmában, hanem fényes nappal az utcán követett el.¹²⁵ Június 5-én a hétfői országos vásárban Foki István kapuvári, Kórház utcai (ma: Lumniczer Sándor utca) lakos, aki egyébiránt verekedős természetéről volt ismert a településen, újra kísértett, amikor a vásárról hazafelé indult. Az előzmény az volt, hogy Medgyesi Sándor lánya tejért ment, s Foki meglátva őt, a lányt valamiért szidalmazni kezdte. A lány mindezt elpanaszolta szüleinek, az apa kérdőre vonta a férfit, a hagyományokhoz híven azonban szóbeli válasz helyett Foki a késével

¹²³ R. 1893. március 25.

¹²⁴ CSKV. 1893. február 4.

¹²⁵ R. 1893. június 11.

érvelve neki ment az apának, és a karján megszúrta. Amikor Medgyesi Sándor megkéselése után Fokit lefogták, a bal karja eltört.

Bicskaexport

Olyan késelések is ismereteseek, amelyeket nem Kapuváron, de kapuváriak követtek el. Ennek folytán nemcsak a szállingózó hírek alapján ismerhették meg a településen kívül élők a kapuvári bicskásokat, hanem szó szerinti értelemben is saját bőrükön tapasztalhatták meg a szurkálásokat.

Az még viszonylag megszokott eseménynek számított, ha a kapuváriak a szomszédos településeken kerültek összetűzésbe az ottanakkal. Ezt két történet példázhatja. Az egyikről 1894-ben így számolt be a *Rábaköz*: „Ismét vérengzés: Szomorú dolog, hogy vidékünkön egy-egy valamire való búcsú vagy vásár nem eshetik meg vérontás nélkül. Vasárnap este a baboti búcsú alkalmával az ottani vendéglőben folyt a késelés a legénység között, a melynek szörnyű következménye az lett, hogy Völcei Mihály baboti illetőségű legény, a ki legutóbb a baboti postamesternél szolgált mint kocsis és sürgönykihordó, több késszúrás következtében meghalt. A tett elkövetésével Lócsi Márton kapuvári czipészlegény van vádolva és vizsgálati fogságba helyezve.”¹²⁶ Akárcsak Babóton, 1930-ban Osliban is halállal végződött egy késelés, csak hogy itt egy kapuvári lakos volt az áldozat.¹²⁷ Már az osli táncmulatság alatt összeveszett Lavender Márton huszonkét éves kapuvári kőművessegéd Nahlik Györggyel. Nahlik ugyanis az estélyen táncba vitte Molnár Ágneszt, akinek azonban Lavender is udvarolt. Lavender tánc közben felkérte a lányt, Nahlik viszont nem támogatta az ötletet, sőt együtt távoztak a bálról, hazakísérve a lányt. Lavender Márton azonban kileste, majd megvárta a legényt, és sértődötten felelősségre vonta, mivel Molnárral házassági szándékai voltak. A szóváltásból veszekedés lett, abból pedig késelés: Nahlik átvágta ellenfele

¹²⁶ R. 1894. október 7.

¹²⁷ MTI. 1930. június 30.

nyakát, aki azonnal meg is halt. Ez az eset a szerelemföltés típusába is sorolható.

Speciálisabbak azok az vérontások, amelyek a bicska amerikai exportjával kapcsolatosak, annál is inkább, mert – mint láttuk – a vadnyugati cowboyokkal számos analógiát fedezhetünk fel. Ez azonban nem jelenti mechanikusan, hogy a századvégi kivándorlók számára az akkulturáció úgy ment, mint a karikacsapás, sőt a konfliktusok éppen az amerikai és a rábaközi mentalitás különbségeire, a beilleszkedés nehézségeire mutathatnak rá.

1894-ben az a hír érkezett Kapuvárra Amerikából, hogy a Kapuvárról kivándorolt Enzsöl József a Gartáról emigrált Pap Mihály István nevű cipészt civakodás közben agyonszúrta.¹²⁸ A helyszín ugyan változott, a két rábaközi személy azonban úgy folytatta a távoli földrészen a hagyományt, mintha otthon volnának. Az újság ironikusan meg is jegyezte kommentárjában: „Ebből látszik, hogy a kapuvári Amerikában is csak kapuvári marad.”

Kulturális-mentalitásbeli különbségek is megfigyelhetők egy 1907-es amerikai történetben, de itt nem a magyar és az amerikai magatartás ütközött össze egymással. Az incidens abból fakadt, hogy éppen egy kapuvári kivándorló nem tartotta be a bicskás szubkultúra viselkedési normarendszerét, és ezért lett szúrófegyver áldozta. A sajtó erről *Egy véres éjszaka. Agyonszurt kapuvári kivándorló* című cikkében számolt be,¹²⁹ megjegyezve, hogy „lassan olyan hire lesz a rábaközieknek kint, mint az indiánoknak itthon.” Június 17-én a túlzott alkoholfogyasztás miatt beszámíthatatlan vitnyédi kivándorló, a jó nevű Kármán József gyilkolt. Kármán Magyar Józsefet, aki Kapuvárról vándorolt ki Amerikába, Pleasant Lake-ben négy késszúrással szúrta meg. Az eset úgy kezdődött, hogy néhányan féktelen ivászatba merültek, kivéve Magyar Józsefet, aki mértéktartó volt, és haza akart térni aludni. Ez azonban a heves vérmérsékletű Kármánnak nem tetszett, „aki kötekedő, bicskás fráter hírében állott és 4 évet az ó-hazában

¹²⁸ R. 1894. október 21.

¹²⁹ RK. 1907. július 21.

szándékos emberölésért már fegyházban töltött.” Incselkedett Magyarral, majd leütötte. Amikor a férfi felocsúdott az ütéstől, Kármán József a háta mögé lopózott, és disznóölő késével a kezén és a fején megszúrta. Magyar József a fájdalomtól felordított, de Kármán még ekkor sem hagyta békén, éppen ellenkezőleg, a mellére térdelt, és vértől párolgó kését kétszer a mellébe döfte. Tettét követően a gyilkos késével a tó körül járkált, míg a társak Magyar Józsefet hazavitték, és az ágyhoz kötözték. A helyi seriff Kármánt elkapta, amikor észhez tért, az angolai börtönben (itt nyilván a Louisiana állambeli büntetés-végrehajtási intézményről van szó) találta magát, de nem emlékezett semmire. Az áldozat éppen novemberben akart hazatérni Kapuvárra. Beszédes, hogy a *Magyar Hirmondó* című amerikai magyar újság szerint Magyar Józsefet azért nem védték meg a társak, mert az ő csendes, békeszerető természete elütött a többiek duhaj természetétől, vagyis nem illeszkedett a bicskás csoportkultúra által elvárt szokásrendszerhez. Ez a norma az affér szerint abban állt, hogy alkoholban tobzódni kötelesség, ezen kötelesség elhanyagolásáért pedig súlyos büntetés jár. A meghalt férfinak Kapuváron maradt a családja, ami világosan mutatja, hogy gazdasági bevándorlóként ideiglenesen, pénzkeresési céllal, nem pedig végleges letelepedési szándékkal indult az Újvilágba. Magyarországon három gyermeke volt, a tizenhárom éves Anna, a tíz éves József és a hét éves Mária. Nővére, Nemes Jánosné a kapuváriak amerikai kolóniájában, South Bendben élt, ő utazott el az onnan 150 mérföldnyire lévő Angolába Hancz József kíséretében, hogy a bicska áldozatává vált férfi holttestét South Bendbe szállítsák, ahol eltemették. A kapuvári kivándorlók többsége ugyanis ugyanabban a városban, South Bendben lakott.¹³⁰ A kulturális kontinuitást a bicskázás is szolgálta.

¹³⁰ Legelőször 1882. október 27-én a Samaria nevű gőzössel érkezett ide egy 27 tagú „dunántúli népviselet szerint öltözött magyar vándorcsoport”, akik között hegykőiek, kapuváriak, fertőszentmiklósiak, pinnyeiek, kiscenkiek (ma: Nagycenk), röjtőkiek (ma: Röjtökmuzsaj) és süttőriek (ma: Fertőd városrésze) voltak. Lásd: Hoppál M. 1995. 409. A Sopron megyei expatriáltak később is ugyanebbe a városba, South

Az 1909-ben történt másik gyilkossági eset viszont az amerikai és a kapuvári kulturális szokások különbségeire nyújt bepillantást.¹³¹ A beilleszkedés nem volt problémamentes, melynek oka nyilván az lehetett, hogy a kapuváriak idegen világban is a megszokott életmódot, szórakozási szokásokat és munkavégzési gyakorlatokat akarták folytatni. „Az amerikai kultúra sokat csiszol a nagy idegenbe vándorolt magyarokon”, de a kapuvári nem hazudtolta meg magát, a „bicska még mindig nagy szerepet játszó tényező, mely az otthoni mintára szalonokban villan meg” – írták. South Bendben Kiss György Mihály és Németh János Pál között – mindketten kapuvári kivándorlók – az italozás hatására nézeteltérés támadt, ami tettlegességig fajult. A szalonból kimentek az utcára, a verekedést ott folytatták. Kiss György ledöfte Némethet, aki, mivel a szúrás a szívét érte, azonnal meghalt. Mint kiderült, a 31 esztendőes Kiss György Mihálynak nem ez volt az első összetűzése, sőt valóságos tömeggyilkosról van szó.¹³² A nyomozás során kiderült ugyanis, hogy Kiss György ötszörös gyilkos volt Amerikában. Hat héttel kapuvári honfitársa másvilágba segítése előtt James Sullivant mészárolta le, aki a rézgyárban a művezetője volt. Mivel a kapuvári személy hanyagul végezte a munkáját, elbocsátották a gyárból. Ebből kitetszik a két munkakultúra különbsége, nem feltétlenül a rábaközi javára. A felmondás után Kiss György Mihály bosszút esküdött, lesben várta Sullivant a kocsmajtó előtt, és amikor az kilépett a lengőajtón, a kést beledöfte, majd többször megforgatta. A nyomozás azt is kiderítette, hogy Milwaukee-ban és Michigan City-ben is lesújtott a kapuvári gonosztevő, utóbbi helyen összeszólalkozás után egy cukorgyári munkást szúrt le. A férfi 1904-ben vándorolt ki az Újvilágba, és amint az újság megjegyezte, a várható halálbüntetés miatt valószínűleg már nem is tér haza soha.

Bendbe, sőt ugyanazokba az utcákba települtek, létrehozva a harmadik legnagyobb amerikai magyar közösséget.

¹³¹ RK. 1909. szeptember 23.

¹³² RK. 1909. szeptember 26.

Önparodisztikus esetek

Külön kategóriát képezhetnek azok az esetek, melyek felismerhető módon a bicskázás sémáit használták, azok bevett mintáit követték, azonban olyan kétbalkezes, kontár módon gyakorolták azokat, hogy történeteikben több a komikus, mint a tragikus elem, ezért inkább önparódiának nevezhetők.

1891-ben az egyik gartai fiatal ügyetlenül tanulta el a bicskás fogásokat, bár láthatóan a nagyokat próbálta meg utánozni.¹³³ A gartai búcsúkor, Szent Sebestyén napján (január 20.) ugyanis Kiss András fiatalember a Deutsch-kocsmából a Horváth András-féle kocsmába ment át, ahol verekedés miatt a kocsmáros kidobta. A fiú bosszúból az összes ablakot beverte, majd késsel ment neki a kocsmárosnénak. Szülei a rakoncátlan kölyköt megpróbálták hazatuszkolni, de ő ennek ellenállt: meghempergett a hóban, több embernek kellett legyűrnie, végül a kútba ugrott. Miután kihúzták a kútból, a téli időjárás miatt kénytelen volt ágyban, dideregve elmélkedni tette következményeiről. Mivel a *Rábaköz* közzé tette a hírt, a reputációjára igen érzékeny Kiss András megorrolt a róla szóló tudósításra is, és az újságíróat „szerencsétlen furulgyásnak” titulálta.¹³⁴

Az egymással párhuzamosan zajló események korrelációja miatt érdekes egy szintén 1891-ből való példa.¹³⁵ Május 17-én az Alsó utcai legények a sörházban táncoltak, amikor Áder János megszúrta Sipőcz Andrást.¹³⁶ Belenyomták a kést Bognár Mihályba is, aki a nagy vérvesztés miatt életveszélyes állapotba került. „A sors iróniája néha a legrikítóbb ellentéteket hozza össze. Míg az utca egyik végén

¹³³ R. 1891. január 25.

¹³⁴ R. 1891. február 8.

¹³⁵ R. 1891. május 24.

¹³⁶ Kérdés, arról a Sipőcz Andrásról van-e szó, aki egy évvel ezután, 1892-ben egy vásári tusakodás nyomán meghalt, vagy pedig arról, akinek később, 1900-ban Pölöskei (Mákos) Istvánnal lesz összekoccanása, esetleg egy harmadik Sipőcz Andrásról. Áder János viszont bizonyosan nem azonos azzal a személlyel, aki 1924-ben Katonával viaskodott.

egymást gyilkolták a garázda legények, azalatt a másik oldalon, a [ti. Nepomuki] szent János szobor lábánál, a hívők egy csoportja érkezett és buzgó, hangos imádkozás után, szent zsoltosmát énekeltek, mely elnyomta az utcza végéről hangzó, vérben fetrengő legények kinos hörgését” – fogalmazott a helyi lap.

Végezetül egy későbbi esetet érdemes megemlíteni, amely szerint 1915-ben a gyerekek speciális eszközt választották a bicskázáshoz, tagadhatatlanul felnőtt példaképeiket akarván másolni.¹³⁷ A két kis-korú, Pölöskei Géza és Sipőcz József összezorrentek az utcán, mire a vitát lezárni akaró Sipőcz a zsebéből előhúzta a tollszárat, és azt döfte cimborája fejébe és hátába.

A késelések folklorizálódása

A nép előszeretettel talált ki a környékbeli vagy szomszédos – és egyszersmind gyakran rivális – településekre olyan tömör jelzős szerkezeteket, melyek az adott hely specialitását nagyították fel és gúnyolták ki. Ezek közé a néprajztudomány által falucsúfolónak nevezett népköltészeti csipkelődések közé tartozik a *kapuvári bicskások* elnevezés.¹³⁸ A fenti vizsgálat alapján nem tudom megválaszolni azt a kérdést, hogy mikor honosodott meg a környéken ez a falucsúfoló, persze tekintve, hogy az elterjedés folyamat, nem is lehet pontos évszámot megjelölni. Az bizonyos, hogy legkésőbb az 1890-es évek elejére már divatban volt, és ebben az időben a megyei lakosság előtt is ismert lehetett Kapuvár egyik fő dualizmus kori specifikuma.

A bicskás név utat talált a népdalok világába is, az egyik ilyen *Szánt a babám...* kezdettel 1978-ban a kapuvári népdalgyűjtő, Sárközi Rudolf jegyezte fel.¹³⁹ A dolog szépséghibája, hogy valószínűleg olyan vándornótáról lehet szó, melynek szövegében a település nevének permanens kicserélésével egyszerűen volt előállítható a *couleur*

¹³⁷ Svm. 1915. november 18.

¹³⁸ Timaffy L. 1991. 210.

¹³⁹ Sárközi R. 1985. 25.

locale, így nem annyira speciálisan kapuvári, inkább (g)lokális képződményről van szó:

*Kapuváron eltörtem a bicskám,
Mivel védem a szerető babámat?
Majd lesz nekem bükkfanyelű, keményvasú nagy bicskám,
Azzal védem betyároktól a babám.*

Közelebb áll a bicskás bűnözés témájához az a balladisztikus hangvételű elbeszélő költemény, melyet Csiszár Attila néprajzkutató gyűjtött az 1980-as években Kapuváron.¹⁴⁰

*Kapuvári kertek alatt fol a viz,
Ne menj arra, Boda Sándor, mert elvisz.
Elviszi a víkonnyelű késedet,
Amivel a Vercseg Jancsit megbökted.
Vercsegéknél siratják a hallotot,
Bodáéknál kötözik meg a rabot.
Vercseg Jancsit viszik a temetőbe,
Boda Sándort kísérik a börtönbe.*

Németh Imre olyan ragadványnév létezését is ismeri Kapuváron, amelyben szerepet kapott a bicska. A névhez fűzött magyarázata szerint azonban ennek eredete nem a késeléses bűnözésből táplálkozik: „A Bicsak melléknevet az egyik Nagy család tagja kapta, aki evés-rágás közben állandóan egy fanyelű bicskát (bicsakot) csattogatott és

¹⁴⁰ Adatközlő: Németh Csóka István, *Kapuvár, Széchenyi utca. Itt mondok köszönetet Csiszár Attilának, hogy rendelkezésemre bocsátotta ezt az általa lejegyzett kétstrófás dalt.*

az alábbi mondással csinált jobb étvágyat a rágós ennivalóhoz: »Icsa-kom-bicsakom, ha jóllakom, becsapom.«”¹⁴¹

Ezek a tegnapi fiatalok!

A fenti vizsgálatból kiderülhetett, hogy a *kapuvári bicskások* néven ismert bűnelkövetői kategória kétségtelenül szubkulturális jelenség, amely a helyi társadalom egészén belül részközösségként működött, és a többségtől megkülönböztethető szabályrendszerekkel és körülhatárolható szokásokkal rendelkezett, melyek a csoportkohézió fenntartását szolgálták. A bicska a vadnyugati cowboyok pisztolyához hasonlóan egyfajta fallikus szimbólum volt, a férfiasként azonosított viselkedés tárgyiasított formája.

Mivel a bűnözés társadalmi konstrukció, és az adott közösség magasabb szintű szerveződése határozza meg, hogy az adott kultúrában mi számít normálisnak és a normától eltérőnek, a bicskázás egyértelműen eltér a társadalom által elfogadott magatartási előírásoktól. Ezt a képet azonban rögvest árnyalja, hogy a bicskázást a kapuvári társadalom jelentős rétegei egy adott fokig tolerálták, így nem csak egy szubkultúra sajátos értékrendjét tükrözi. Az apák a fiaiknak zsebkéseket vásároltak gyermekkoruk bizonyos szakaszában, az érettséghez kapcsolódó legényprobák gyakran kapcsolódtak a késhasználathoz, a legényavatások alkalmával bicskázással kellett az alkalmasságot bizonyítani. Vagyis a társadalom a hivatalos szabályokkal, törvényekkel szemben is az erőszakkultuszt támogatta, agresszív viselkedéskultúrára, ököljogra nevelte a következő generációt, felerősítve a falkaöszönt is. Ebben a szociokulturális közegben a minták továbbadása nyomán a bicskázás gyakran nem társadalmilag megbélyegzett, hanem ellenkezőleg, bizonyos fokig elvárt jelenség volt, melyet a *virtuskodás* fogalmának korabeli nimbusza fejez ki. Nem csoda hát, ha ilyen alapok után a bicskázás sűrűn eszkalálódott, immár valóban szélesebb társadalmi rétegek elítélését idézve elő. A késeléses büntettek

¹⁴¹ Németh I. [é. n.] 84.

többszörre mulatságok alkalmával voltak a leginkább kontrollálhatatlannak, ami nagymértékben leírható Mihail Bahtyin karnevalizáció fogalmával, amely szerint a népi kultúra ünnepein a bőséges italfogyasztás hatására elszabadulnak az indulatok, és az ösztönvilág, a társadalmi szubverzió, a dionüszoszi élet előtűnik.¹⁴²

Jóllehet a helyi lapok elítélően szóltak a jelenségről, és számos javaslatot fogalmaztak meg a bicskázás visszaszorítására, ez ne tévesszen meg bennünket. Amíg ugyanis a lapok szerzői többszörre értelmiségi körökből kerültek ki, akikhez közelebb állt a polgári viselkedéskultúra, addig a társadalom nagy része a konfliktuskezelésnek a testi erőszakkal kapcsolatos formáját támogatta. Mint láttuk, szóváltások alkalmával ritka volt a verbális érvelés, az ököljog érvényesült, vagyis annak volt igaza, aki erősebbnek bizonyult. Norbert Elias civilizációelmélete felől nézve a kapuvári társadalom agresszív viselkedéskultúra-modellt követett, melyet a 20. század elején még nem érintett meg az a fentről (udvari, arisztokrata rétegektől) kiinduló folyamat, amely a kés problémamegoldó eszközként való használatának visszaszorulását, az ösztönök (és a kés) letompulását eredményezte volna. Amíg a nyugat-európai és részint magyarországi elitek számára a követendő mintát az újkortól az erőszakos viselkedés helyett mindinkább egy békésebb magatartásforma példája jelentette, addig Kapuvár inkább az Elias által leírt civilizációs folyamat középkori szintjén állt. A kapuvári bicskázás – a párbaj feudális intézményének mutációjaként – eliasi értelemben a civilizált viselkedés alacsony fokát mutatja, olyan közösséget, amely – mint a Salgó név mögé rejtőző személy fogalmazott – „vad népek módjára” viselkedik.

Nemcsak társadalmi kényszerrel (törvényi szabályozás), vagyis büntetés révén történő elrettentéssel nem tudták megfékezni az erőszakot, hanem a belső értékrend (erkölcsi norma) sem igényelte az önkormányzott, az ösztönkésztetések megzabolását. Az, hogy a 20. század első másfél évtizedében váltak mindennapossá a bicskázásos inciden-

¹⁴² Bahtyin, M. 2002. 9–324.

sek, társadalom- és mentalitástörténeti szempontból egyaránt a működésképtelen állami/helyi hivatali apparátusoknak és a válságban lévő társadalomnak volt a szimptomája. Amint Elias írja: „A pszichés belső kényszerapparátus sajátos stabilitása, amely minden »civilizált« ember magatartásának egyik döntő vonása, a legszorosabb összefüggésben áll a fizikai erőszak monopolintézményeinek létrejöttével és a központi társadalmi szervek növekvő stabilitásával.”¹⁴³ Kapuváron azonban nem alakult ki állami erőszakmonopólium és – mint a korrupció és önkényeskedésre hajlamos pipabírók kapcsán láttuk – intézményi stabilitás. A bicskakultusz sok szempontból párhuzamba állítható a pisztolynak az amerikai kultúrában betöltött szimbolikus szerepével, a *pálinka, bicska, legényélet* triumvirátusa a *kóla, puska, sült krumpli*¹⁴⁴ hármásával analóg. Jelentős különbség ugyanakkor, hogy az amerikai alkotmány sokat vitatott második kiegészítése¹⁴⁵ megengedi a fegyvertartás jogát, és legitimálja annak önvédelmi használatát, ezáltal az állami erőszak kizárólagosságát is lazítja, míg a századvégi kapuvári militarizált társadalomban egyértelműen törvénysértéseket követtek el. Nálunk a bicskás erőszak elterjedése az állam válságának tünete volt. Nem állítom, hogy kizárólag a „békeidők” felszíne alatt – nem is annyira – lappangó szociális feszültségek terméke (elvégre az erőszak-kultúrán alapuló kapuvári szocializáció is hozzájárult ehhez), de felerősödése a politikai, gazdasági és társadalmi krízis együttes következménye volt.

¹⁴³ Elias 2004. 470.

¹⁴⁴ Michael Moore amerikai filmkészítő a *Kóla, puska, sült krumpli* (Bowling for Columbine, 2002) című dokumentumfilmjét az amerikai fegyvertartási szokások kritikai vizsgálatának szenteli.

¹⁴⁵ Miszerint „...nem lehet a népnek a fegyverek birtoklásához és viseléséhez való jogát csorbítani.”

1895. október 20-án a Kossuth utcaiak petíciót intéztek a városhoz, melyben a sok részeg és a szórakozóhelyekről kiáradó hangoskodás miatt panaszkodtak.¹⁴⁶ A Kossuth utcaiak 2009-ben ugyanezt tesszik.¹⁴⁷ *Ezek a mai fiatalok!* – szokták mondani, a sohasem volt „régis szép időkre” emlékező hamis nosztalgiával. Hát akkor mit szóljunk a tegnap fiataljaihoz?

A rövidítések feloldása

<i>CSKV.</i>	<i>Csorna–Kapuvár és Vidéke</i>
<i>GYMSML-SL.</i>	<i>Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltár Soproni Levéltára (Sopron)</i>
<i>HTA.</i>	<i>Helytörténeti Adattár</i>
<i>MNL-OL.</i>	<i>Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (Budapest)</i>
<i>MTI.</i>	<i>Magyar Távirati Iroda</i>
<i>R.</i>	<i>Rábaköz</i>
<i>RH.</i>	<i>Rábaközi Hírlap</i>
<i>RK.</i>	<i>Rábaközi Közlöny</i>
<i>RMGY.</i>	<i>Rábaközi Muzeális Gyűjtemény (Kapuvár)</i>
<i>Svm.</i>	<i>Sopronvármegye</i>
<i>TD.</i>	<i>Történeti Dokumentáció</i>

¹⁴⁶ R. 1895. október 20.: „...figyeleztetendőek volnának a vendéglősök és a pálinkamérők ama körülményre hogy a lerészegítések által, minő büntetésekkel sujthatók.”

¹⁴⁷ Turbók 2009.

A test technikáinak vizsgálata a kapuvári női viselet vonatkozásában

Bevezetés

A tanulmány célja a kapuvári népviseletnek egy olyan megközelítése, melynek alapját Fél Edit: Újabb szempontok a viselet kutatásához. A test technikája c. programadó tanulmánya adja.¹⁴⁸ Kapuváron végzett terepmunkám a Szegedi Tudományegyetem Néprajz és Kulturális Antropológia Tanszéke által szervezett kutatás keretében zajlott. Munkám 2013-ban kezdődött, először egy hetes, majd néhány napos gyűjtés során a kapuvári népviselet vizsgálatát tűztem ki célul, a test technikáinak megközelítése felől.¹⁴⁹ Kutatásom a testhasználat témakörében, a következő kérdések mentén szerveződött, alakult: Milyen funkciókat töltött be a viselet régen és milyen funkciót tölt be napjainkban? Milyen szerepe volt/van a közösség életben? Milyen változásokon ment keresztül és mi vezetett végül a viselet elhagyásához? Milyen

¹⁴⁸ Fél. E. 1952.

¹⁴⁹ *A test-technikák vizsgálatainak úttörője Marcel Mauss. Mauss szerint minden társadalomnak megvannak a maga sajátos szokásai, habitusai a testhasználattal kapcsolatban. A kar, a kéz helyzete járás közben egyfajta társadalmi idioszinkráziát alkot, tehát a menést is lehet tanítani. Ebből következően, ezek a „szokások” nem egyszerűen az egyénnel és utánpótlásukkal, hanem főként a társadalmakkal, a neveléssel, a közmegegyezésekkel és divatokkal, a tekintéllyel változnak. Tehát, ezeket technikákként kell kezelnünk, melyek a kollektív és az egyéni gyakorlati ész művei.* Mauss, M. 2000. 429.

szerepet tölt be a jelenkori hagyományörzők körében?¹⁵⁰ Terepmunkám során félig strukturált interjúkat készítettem,¹⁵¹ és fényképek elemzésének módszertanát alkalmaztam.¹⁵² Az interjúk során igyekeztem egy széles skála szerint választani adatközlőimet, amely csoportosítás a későbbi vizsgálatok alapját képezi:

1. korán kivetkőzött, hamar elhagyta a viseletet,
2. még hordja a viseletet,
3. a nyugdíjas hagyományörző klub tagjai, akik a kivetkőzés időszakában még használatban látták a népviseletet, de ők már nem nevelődtek bele,
4. továbbá interjúalanyaim közé válogattam azon fiatal hagyományörzőket, akik már nem találkoztak használatban lévő viselettel, és az előző csoporthoz hasonlóan, csak alkalmanként öltik magukra.

¹⁵⁰ Adatközlőim visszaemlékezése alapján, az 1950-es, 1960-as évekre próbáltam fókuszálni. Ez az időszak az, amikor kezdetét vette a kivetkőzés, de többen csak 1970-es években hagyták el a népviseletet. Töreksem rávilágítani arra, hogy ebben az időszakban milyen funkciókat töltött be a viselet, ki, mikor és milyen célból váltott városi ruhára. Továbbá fontosnak tartom azt is, hogy a viselet funkcióit a jelen korban is vizsgáljam a hagyományörző csoportok körében.

¹⁵¹ A terepmunkám során összesen öt interjút készítettem (kettő hosszabb beszélgetés és három rövidebb, csoportos interjú), illetve kérdőíves adatfelvételt végeztem a hagyományörző csoport fiatal tagjaival. Ennek okán a munkám egy esettanulmánynak tekinthető, amely további kutatómunkát igényel. A rendelkezésemre álló fényképanyag igen gazdag, közel 1060 fotót számlál, amely a saját gyűjtés mellett Kiss M. József családtörténeti kutatása során gyűjtött képek is tartalmaz.

¹⁵² A vizsgálati módszerek tekintetében, a terepmunkára és a résztvevő megfigyelésre vonatkozóan, a következő munkák képezték a metódus kialakításának hátterét: Hop-pál M. 2008; Kapitány Á. – Kapitány G. 2008. A fotóantropológia terén, Boglár Lajos nevét említem meg, aki felhívta a figyelmet a vizuális médiumoknak azon tulajdonságára, hogy a megfigyeltből megfigyelő is válhat, illetve, hogy a visszajátszás során tett reakciók rögzíthetők. Ezzel a módszerrel dolgoztam, mikor adatközlőimnek fényképeket mutattam és közben rögzítettem reakcióikat. Boglár L. 1973.

A fényképek elemzése során, igyekeztem nem műtermi képeket választani, melyeken a fotós állította be a modelleket, inkább olyan családi képeket választottam, ahol a fotózott személyek maguk határozták meg azt a pozíciót, melyben megörökítették őket. A vizsgált fotók másik csoportja a helyi hagyományörzőkről készült, melyek készítésének alkalmával a fiataloknak nem volt tudomásuk a fotós jelenlétéről, továbbá ezek nem is színpadon készült fényképek voltak. Utóbbiakat megmutattam adatközlőimnek, hogy véleményezzék a vi-selet és a test használatát, illetve annak esztétikáját.

Tanulmányomban először Kapuvár társadalomtörténetéről ejtek néhány szót, ugyanis ennek ismerete segít abban, hogy jobb rálátást nyerjünk a viselet alakulására, változására. A továbbiakban magának a viseletnek a bemutatása következik, melyet Horváth Terézia munkája alapján részletesen nyomon tudunk követni.¹⁵³ Mindezek után rá-térek saját tereptapasztalataimra és egy elemzés keretében bemutatom az általam vizsgált jelenséget.

Társadalomtörténeti áttekintés

Kapuvár a Rábaközben található, a Hanság mocsaras területé-nek szomszédságában álló vár körül alakult ki. Lakosságának egy ré-sze katonai szolgálatot töltött be, várőrként. Ez a réteg különféle pri-vilégiumokat élvezett, míg a város körüli termékeny földeken jobbá-gyok dolgoztak. A 18. század elején a várat lebontották, ennek követ-keztében megbomlott ez a kettősség, így a korábban katonai szolgálato-kat betöltők is belterjes árutermeléssel, dohánytermesztéssel foglal-koztak, melynek következtében erőteljesen nőtt a pénzforgalom. Már a 16. század elején mezővárosi rangra emelték, de a 18. században be-következő változások még inkább agrárjellegűvé tették a települést.¹⁵⁴ A francia háborúk okán fellépő mezőgazdasági konjunktúra nyújtotta

¹⁵³ Horváth T. 1972.

¹⁵⁴ Flórián M. 2001. 263.

lehetőségeket kihasználták, illetve, további előnyt élveztek a tekintetben, hogy a forgalmas piacok, mint például Bécs, közel estek a településhez.¹⁵⁵

Fontosnak tartom megemlíteni Kapuvár szomszédos kisközségét, Gartát is, ugyanis a két település története szorosan összekapcsolódik. Garta, ahogyan Kapuvár is az Eszterházy-birtok része és szintén szabadalmas terület volt. A két település összeépült az idők során, 1923-ban hivatalosan is egyesítették őket.¹⁵⁶

A parasztság helyzetét jelentős mértékben befolyásolta, hogy Kapuvár, mint egyben tartandó birtok állt az Eszterházy-család tulajdonában. Ez megmerevítette az uradalmi és a paraszti birtokviszonyok felosztását. Ezzel párhuzamosan a lakosság száma folyamatosan nőtt, ám a termőföld mérete változatlan maradt.¹⁵⁷ A folyamat kompenzálására, a parasztok irtásokkal igyekeztek bővíteni a földterületet, erről már a 16. századtól kezdve van adatunk.¹⁵⁸ Kapuvár erdei igen sok földnélküli elemet vonzottak, így duzzadt fel lakossága jelentős számú zsellérrel, ugyanis az irtásföldeket nem terhelte más adó, pusztán a földesúrnak fizetett irtásdíj. A 18. század közepétől azonban az irtásföldeket a majorság fejlesztése érdekében már szolgáltatásokkal terheltek, majd a 19. századtól csekély pénzösszegért visszaváltották őket. A parasztok tiltakoztak elvesztett földjeikért, évtizedekig nem is voltak hajlandók felvenni az irtásokért kiutalt pénzt. A hajdúhelyeket ugyan szabadon adhatták, vehették, de a földárak igen magas voltak.¹⁵⁹

¹⁵⁵ Csiszár A. 2010. 147.

¹⁵⁶ Horváth T. 1972. 7.

¹⁵⁷ *A vár körüli hajdútelep kialakulása óta, 1848-ig mindössze 300 kishold „hajdúhely” állt a parasztság rendelkezésére. Összehasonlításképpen, a 18. században, Hővejen 388 mérő alá való föld jutott a parasztoknak, míg Kapuváron 1828-ra egy háztartásra csupán 1 hol föld jutott.* Horváth T. 1972. 5–6.

¹⁵⁸ *Az irtásföldek használatba vételének következménye, hogy a 18. sz. közepén 220 holdnyi, a 19. sz. elején már kb. 1400 holdnyi, a 19. sz. közepén pedig közel 2000 holdnyi irtást műveltek a Kapuváriak.* Horváth T. 1972. 6.

¹⁵⁹ Horváth T. 1972. 6.

A kapuvári, gartai parasztcsaládok között egyenlőtlenül oszlott meg a földmennyiség, és ezek adásvétele is csak növelte a társadalmi különbségeket. A 18. században beáramló földnélküli elemek a zsellérek számát növelték. Ezek a különbségek Gartán még inkább kirajzóldtak, ugyanis az ottani gyengébb minőségű földek miatt a gartaiak már ekkor rákényszerültek a napszámos munkára. A 19. század első felében a parasztnak továbbra is csak egy vékony rétege számított nagygazdának, míg a családoknak több mint a fele csak másfél holdnál kevesebb földdel rendelkezett.¹⁶⁰ A 19-20. század fordulóján gazdasági fellendülés következett be. A módosabb gazdák tovább növelték vagyonukat és a majorságokban is egyre több napszámost foglalkoztattak. Ennek következtében nagy becsben tartották az egyébként is jó minőségű kapuvári földet, így jellemzően nem házasodtak más községgel. A 19. század végére kialakult a hat kapuvári major, amely jó megélhetést biztosított a cselédek számára. Ebben az időszakban már sokan kisipari tevékenységet folytattak és a gartai férfiak már nem mezőgazdasági, hanem ipari idénymunkára jártak. A századfordulón a társadalmi különbségek kiéleződése a tetőfokára hágott és erősen polarizálódott a kapuvári paraszttársadalom.¹⁶¹ A két világháború utáni időszakban is hasonló a társadalmi rétegződés.¹⁶² Jelentősebb változások 1945 után következtek be. Majdnem az egész uradalmat felosztották, így egy igen nagyszámú törpebirtokos réteg termelődött. 1947-ben megalakult az első téesz, melyet további négy követett. Az 1945 utáni időszakban folytatódnak a korábban megkezdődött iparosítási tendenciák, iparcikkal, ruhával már teljes mértékben az állami üzletek látják el a lakosságot.¹⁶³

¹⁶⁰ *A zsellérség száma 40%-ra emelkedett és már nem csak Garta, hanem Kapuvár lakossága is napszámos munkára kényszerült. A 19. század második felében változatlan maradt a helyzet, a vagyoni különbségek továbbra is fennmaradtak. Horváth T. 1972. 7.*

¹⁶¹ *Egy réteg számára teljesen lehetetlenné vált az élet, ezért kivándorlásra kényszerültek. Más részről, a távozók még inkább elősegítették, hogy az otthon maradtak egy rétege még jobban meggazdagodjon. Horváth T. 1972. 7.*

¹⁶² Horváth T. 1972. 6–10.

¹⁶³ Horváth T. 1972. 17.

A kapuvári viselet bemutatása

A rövid társadalomtörténeti áttekintés után térjünk rá a kapuvári viselet tárgyalására, a kapcsolódó előírásokra, tisztítására és egyes elemeinek bemutatására.¹⁶⁴

A gyapjúfonás a 19. század elejéig lehetett szokás, az ország többi területéhez hasonlóan a legtovább, a kenderfonás maradt meg háziipari keretek között. A kenderfonalból szőtt vászon még a 19. századi ruházkodásban is fontos szerepet játszott, ám szerepe a 18. századhoz képest csökkent. A 19. század első feléből csak hézagosságot alapján adathozható a kenderfonás, de feltételezhetően minden család elláthatta magát fonállal. A 19 – 20. század fordulójáról már részletesebben ismerjük a kenderfeldolgozás menetét.¹⁶⁵ A kenderfeldolgozásra vonatkozóan saját kutatásaim során is találtam adatokat: „*Úgyhogy, mondom, osztán, ugye vót... (...), kendert is termesztünk. Osztán ugye, vót itt a kis Rába e, itt vót kenderáztató... a tszbe is vót, mer itt má gép aratta, osztán szedtük utána a markot... Mindenkinél vót egy bizonyos része, osztán learakták ugye a kendert. Osztán, mikor mindenki lerakta a kenderjüt, földdel betemették vékonyan, osztán ráeresztették a Rábából a vizet. Két-három hétig ott ázott, oszt azok a szövetek meglazultak a kenderbe, osztán kiszedték, összekötözték, osztán vót ollan gömbölyű valami e, osztán illen vastag drótszegek álltak fel benne, illen magasan e, osztán avval verték bele a kendert, osztán gyönyörűen rostokkal kiizélt. Osztán mikor hátugye két méteresek vótak, hosszantartó vót, az egész család oda köllött menni, osztán amikó má kiizélték, tilóták, vót egy, akkor meg ollan, hogymint ez itt e, két izé, fa valami, illen magasan vót állványon. Osztán ide a két fa közé beletették a izét, oszt azzal meg megtörték a kendernek a szárát, mer*

¹⁶⁴ A kapuvári viselet legátfogóbb leírását Horváth Terézia végezte el, mely 1972-ben jelent meg a *Néprajzi Közlemények* hasábjain, *Kapuvár népviselete* címmel. Horváth T. 1972. Több tanulmány is született a témában, lásd: Csizsár A. 2010., Hajós E. 1941., Domonkos O. 1957.

¹⁶⁵ Horváth T. 1972. 19–22.

*ugye az akkó is ollan keményen át, mikó megtörték, asztán evve a ti-
lóva megvagdalták, aztán igen szép fonál vót. Na ezt a fonalat fölcsa-
varták, gombolagokba e.*¹⁶⁶

A nyugat-dunántúli városok ruházkodására jellemzően már a 16. század végétől nagy szerepet kaptak a kézműves iparágak, melyek háttérbe szorították a háziipart és a szövést.¹⁶⁷ A Rábaközben a 19. század elején már csak takácsok szőtték a kender- majd a pamutból kevert kendervásznat, majd a lenvászonnak is növekvő szerep jutott. A finomabb gyolcsot, a 18. századtól ide járó gyolcsos tótoktól vásárolták. A vásznat, gyolcsot a 20. század közepéig többnyire a csornai kékfestők színezték a kapuváriak számára.¹⁶⁸

A kisipari előállítású ruhadaraboknak két típusát különböztetjük meg. Az első esetben a majdani viselő maga vásárolja vagy állítja elő az anyagot, majd az kisipari feldolgozás alá kerül, míg a másik csoportot azoknak az anyagoknak az előállítása jelenti, melyek csak ruhadarabbá alakítva kerülnek majdani viselőjükhez.¹⁶⁹

Az előállítás kapcsán a parasztvarrónők munkáját emelném ki, ugyanis a viselet virágzásának időszakában, a századfordulón, az erősen polgárias, ám mégis főként népi elemeket őrző viselet legjellegzetesebb darabjai az ő kezük munkája.¹⁷⁰ A parasztvarrónők átmentet jelentenek az önellátó és a háziipar között. Elsősorban női, ritkábban férfi ruhadarabokat készítettek és általában egy közösség asszonyai és leányai számára dolgoztak, tehát az ő ízlésüket elégítették ki. Jellemzően mindig az adott közösségből nőttek ki. Mindemellett a divat fő irányadói is voltak, erősen polgárias jelleget kölcsönözve a viseletnek.

¹⁶⁶ Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1928.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2014. március 21-én.

¹⁶⁷ Sorra alakultak a céhek, vargák, takácsok, szabók, szűcsök, csizmadia, kalaposok, gombkötők műhelyei. Flórián M. 2001. 264.

¹⁶⁸ Flórián M. 2001. 264.

¹⁶⁹ Ezen belül is két csoportot lehet elkülöníteni: 1. aki készíti, az is dolgozza fel 2. a készítő eladja termékeit a ruhakészítő iparosoknak. Horváth T. 1972. 33.

¹⁷⁰ Horváth T. 1972. 69.

A 19. század első feléből csak közvetett adataink vannak működésükre, de erre az időszakra már megtörtént a viselet helyi jellegűvé válása, ami korábbi tevékenységekre utal.¹⁷¹ Egyik adatközlőm megnyilvánulása alapján is arra következtethetünk, hogy valóban fontos szerepet töltöttek be a közösség életében: „(...) ebből a ruhából ujjat, nincs az a hires varrónő, ki ujjat tudna varrni.”¹⁷² „A varrónő, akik vótak ilyen ügyesebb... [asszonyok].”¹⁷³ A 20. századra jelentős mértékben megnőtt a varrónők száma, ami az egymás közt történő munkamegosztást, specializálódást eredményezte.¹⁷⁴

Most nézzük meg, hogy miként végezték a viselet ápolását. A vászonneműket főként lúgozással *szapulással* tisztították. Évente két-három alkalommal lúgoztak, mindig összegyűjtöttek egy nagyobb mennyiséget, amit már érdemes volt mosni. Először tavasszal, húsvétra,¹⁷⁵ nyáron az aratómunkák után, illetve ősszel is mosták a nyáron felgyülemlett szennyest.¹⁷⁶ A gyolcs, karton és más könnyű anyagból készült ruhákat kézzel mosták, teknőben. A gyolcs fehérenműt hetente váltották, tehát, ezt gyakrabban is mosták. A féltett ruhadarabokat, mint a varrott kendők, a gazdagabbak nem maguk mosták, hanem rábízták specialistákra, akik értettek a kendőmosáshoz, vasaláshoz.¹⁷⁷

A viselet kezelése kapcsán, a keményítés is egy fontos eljárás. Búzából, rizsből, ínségesebb időkben burgonyából készült keményítőt használtak. Főzve vagy nyersen alkalmazták. Az ünnepi viselet jellemzően olyan anyagból készült, amely *jól bevette a keményítőt*, mert ezt ritkábban kellett mosni, vasalni, míg ezzel szemben, a táncos szoknyák anyaga finomabb, mert ezt több alkalommal használták és többet

¹⁷¹ *A felsőruházatban a házi előállítású anyagok mellé felsorakoztak a kisipariak (posztó, kékfestő), illetve a gyáriak (karton, selyem, kasmír).* Horváth T. 1972. 70.

¹⁷² Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1928.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2014. március 21-én.

¹⁷³ Lengyel Cecília (Kapunár, 1937.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2013. június 22-én.

¹⁷⁴ Horváth T. 1972. 74–75.

¹⁷⁵ „Hát most ugye gyün a húsvét, ki köll mosni.” Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1928.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2014. március 21-én.

¹⁷⁶ Horváth T. 1972. 142.

¹⁷⁷ Horváth T. 1972. 143–144.

mosták.¹⁷⁸ A mosott, keményített ruhákat nyáron a kerítésre teregették száradni, télen pedig a padláson szárították őket. A vászon holmik simítását *mángorlófával* végezték, míg a kényesebb anyagokat vasalták.¹⁷⁹ A cipőtisztítás során is eltérés mutatkozik a köznapi és az ünneplő lábbelivel való bánásmód között. A hétköznapi csizmáról csak lemosták a sarat, az ünnepit fényesítették. (10. kép.) A női cipők közül csak a feketét fényezték, a pirosat nem (8-9. kép.)¹⁸⁰

A viselet általános bemutatása után most térjünk rá annak egyes elemeire.

A gyermekek ruhái terén nem tesznek különbséget a nemek között. Az inges (pólyás) viselet típusnak körülbelül az 1930-as évekig követhetők nyomai Kapuváron. Ezt a típust a születés után néhány hónapig hordták a gyermekek.¹⁸¹ A kisgyermekruhák másik típusa a zubonyos, *ubbonos* viselet. A 19. század végéig ezt adták a gyermekekre, amíg el nem érték az iskolás kort.¹⁸²

Az ismertetést a női viseletek legfőbb jellegzetességével, a sajátos fejviselettel folytatom, amelynek eleme a jellegzetes hajviselet, illetve a fehérhímezéses fejkendő, amit a hosszú, nagy lepedőből hajtogatott kendők előztek meg.¹⁸³ A 18. század vége előtt a bécsi mintát követték, melyre az volt a jellemző, hogy a hímezést kidomborították („*magasra töltötték*”), majd később, ez a divátjelenség alkalmazkodott

¹⁷⁸ Horváth T. 1972. 144–145.

¹⁷⁹ Horváth T. 1972. 146–147.

¹⁸⁰ Horváth T. 1972. 147.

¹⁸¹ Horváth T. 1972. 165.

¹⁸² Horváth T. 1972. 167.

„Még iskolába nem ment, régen, az is ubbonba járt. Hát az úgy nézett ki, hogy egybe vót. szóval itt el vót vágva, aztán hátul vót gombos, itt meg ilyen mintákat tettek rá, de még a férfi gyerekek is abba jártak.” *Lengyel Cecília (Kapuvár, 1937.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2013. június 22-én.*

¹⁸³ *A fehérhímezés, a 18. század végétől jelent meg a Dunántúlon, nyugati irányból. Flórián M. 2001. 266.*

a helyi ízlésvilághoz.¹⁸⁴ Lányok és asszonyok egyaránt hordták, ünnepi viseletként. Érdekesség, hogy a 19. századra a kendők funkciója megváltozott: halottaskendő, szemfödél vagy tükörtartó kendő vált belőlük. A 19. század elején még otthon hímezték őket, majd az 1840-es évektől, megjelentek a varró specialisták. Az 1880-as, 1900-as évektől a gépi hímzés vált általánossá és kialakult a drágább kendőtípus, a *tiláml*i, amely gépi hímzésű tüllkendő (17. kép.)¹⁸⁵ A lányok hajviseletére régen, az egy fonat volt a jellemző. A 19. század végén megjelentek a 13 vagy akár 23 ágú fonatból álló koszorúk, de végül, a három fonatból készült koszorú vált általánossá. Tehát a hajviselet is a korán polgárosult jelleget mutatja. Az asszonyok főkötőt, kobakot tettek a hajukra és e köré csavarták piros, tarkón megkötött selymekendőjüket, melynek lelógó véget a fejtetőn még egyszer megkötötték (18. kép.) A 19. század végére bonyolultabbá vált az ünnepi fejviselet, ugyanis, megjelentek az ún. *pillangós kobakok* (1-2. kép.) Ezek nagyon díszített és nagyon drága viseleti elemek voltak. Ennek okán ezek a viseletdarabok szimbolizálták a társadalmi differenciáltságot.¹⁸⁶

A kapuvári női viseletet a kétrészes női viseletek közé soroljuk. Bár a Rábaközben több olyan szoknya is található, amely a felső részzel egybevarrt (11. kép), de a szakirodalom a két részeszt tekinti elsődlegesnek (13-14. kép.) A legegyszerűbb öltözkék a felsőrészes pendely és esetleg kötény (19. kép.) Ehhez az öltözkéhez a lányok csak egyszerű, lelógó fonatot viseltek, az asszonyok pedig kontyot hordtak, a megfelelő fejrevalókkal. Ez a viselet csupán a 19. századig maradt fenn. A női viseletek rendkívül sokszínűek és összetettek, az egyes elemek gyakran egymásra épülnek.¹⁸⁷ A női viseletet a természetes derék vonalánál magasabbra helyezett ruhaderék jellemzi. A durva kendervászomból készült pendelyt és a fölötte viselt ingvállat a hosszúing váltotta fel. Az ünnepi felső batiszt ingváll, ujja bő. Nyakának és ujjvégének ráncolása madzaggal szabályozható, fodrást jellemzően piros-

¹⁸⁴ Flórián M. 2001. 267.

¹⁸⁵ Flórián M. 2001.267.

¹⁸⁶ Flórián M. 2001. 267.

¹⁸⁷ Horváth T. 1972. 175-176.

fehér laposhímzéssel díszítették (15-16, 20. kép.) A kantáros, vattabéléses szoknya fölött hengeres csípőpárnát viselnek (12. kép.)¹⁸⁸

A következőkben a viselet funkcióinak tárgyalása következik, ugyanis ez meghatározza a viselet használatát, ezúton a test technikákat.¹⁸⁹ A ruházatot döntően két tényező befolyásolja, az egyik olyan fizikai tényezőket jelent, melyek az egyének belső adottságaiból erednek, vagy rajta kívülálló tényezőktől (mint például az időjárás) függenek. Másfelől elvontabb, tudati jellegű szándékok is kifejeződésre juthatnak. Ezek főként olyan esztétikai tényezők, melyeknek célja a közlés, így a ruházatban megjelenő fő szándékok lehetnek gyakorlati vagy ékesítő jellegűek.¹⁹⁰ A hétköznapi és a munkaruhák főként a gyakorlati funkciónak tesznek eleget, míg az ünneplő és a kimenő öltözékek inkább az ékesítő jelleg irányába hajlanak. Természetesen átfedések is találhatók a két funkció között. A személy ízlése és az alkalom követelménye az élet számos területén, így a viseletekkel kapcsolatban is megjelenik. Ily módon négy fő funkció különíthető el: személy által támasztott gyakorlati követelmények, az alkalom által megkívánt gya-

¹⁸⁸ Találtam adatot arra vonatkozóan is, hogy más módon oldották meg a csípő szélesítését: „én inkább a szoknyának itt a ráncát duplán szedtem, osztán akkó, ugye itt ez a behajtott rész, ez itt kiáll... vót ollan, aki fejkendőt is tett ide, osztán itt megkötötte... hát micsoda rossz érzés, amikor a hasán ott van az a fejkendőt.” Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1928.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2014. március 21-én.

¹⁸⁹ A test-technikák vizsgálatához szorosan kötődik a viselet funkcionális vizsgálata. Pjotr Bogatirjov tanulmányában (melyben a viseletet jel és jelrendszerként értelmezi) a viselet által betölthető funkciók leírásával és a köztük felállított hierarchikus viszony bemutatásával találkozunk: elsődleges, másodlagos funkciók. Bogatirjov, P. 1982. 88. Vizsgálataim során a regionális, az esztétikai, az ünnepi és a gyakorlati funkciót emelem ki. Ezek a vizsgált csoportoknál más és más hangsúllyal jelennek meg. Továbbá, ismét szót kell ejteni a társadalmi közegről, melyben az egyes funkciók jelenései értelmezésre kerülnek. Bogatirjov, P. 1982. 99.

¹⁹⁰ Horváth T. 1972. 185.

korlati követelmények, továbbá a személy és az alkalom által meghatározott ékesítő jelleg.¹⁹¹ A gyakorlati funkciók között főként kényelmi, személyes és praktikus elemek domináltak.¹⁹² Ennek következtében az egyes elemeket a szokásoktól eltérő módon is viselhették.¹⁹³

Az esztétikai és a társadalmi vonatkozás jelenti a viselet tudati jellegét. Ahogy a legtöbb paraszti közösség esetében, Kapuváron is a fejviselet rendelkezik leginkább jelölő funkcióval.¹⁹⁴ A 3. kép jól szemlélteti, milyen fejviseleti sajátságok különböztetnek meg egy lányt, asszonyt és menyecskét.

Kutatási eredmények

A következőkben a terepmunkám során szerzett tapasztalataim bemutatása következik, majd az egyes, korosztályok szerint elkülönülő, csoportoknál végzett vizsgálati eredményeimet ismertetem.

A kutatás során erősen kirajzolódott a test-technikák implicit jellege. Olyan rejtett konvenciókkal találtam szembe magam, melyek mindennapos, evidens jelenségek voltak, ezért nagyon nehéz ezeket az ismereteket feltárni. Ha Fél Edit kutatásaival vonok párhuzamot, akkor azt mondhatom, hogy a test technikái nem kapnak akkora szerepet, mint a matyók esetében. Ennek egyik oka az, hogy Kapuváron a viseletbe egyfajta, nem tudatos belenevelődés történt, nem pedig tényleges, tudatos tanítás. Természetesen erre vonatkozóan még sokkal több információ gyűjtése szükséges, ám vizsgálatom során azt tapasztaltam, hogy a fiatalokról készült fotók bemutatásakor inkább a viselet esztétikai megjelenésére tettek megjegyzéseket, nem pedig a testtartásra, testhasználatra. A másik ok az időbeli távlat: Fél Edit a kivetkőzés időszakában folytatott kutatásokat, én pedig ezt az időszakot csak

¹⁹¹ Horváth T. 1972. 186.

¹⁹² Horváth T. 1972. 195.

¹⁹³ Horváth T. 1972. 187.

¹⁹⁴ Horváth T. 1972. 196.

utólagos rekonstrukció alapján tudtam vizsgálni.¹⁹⁵ A megkérdezettek közül többen is említették, hogy komoly, meghűléssel kapcsolatos, egészségügyi problémák jelentkeztek a viselet elhagyása után.¹⁹⁶ Ez olyan domináns gyakorlati funkcióra utal,¹⁹⁷ amely mind a hétköznapi, mind az ünnepi viselethez hozzá tartozott, de implicit módon élt mindaddig, amíg a változások nem világítottak rá. Fontosnak tartom még kiemelni, hogy a színek életkorjelző szerepe tovább élt, főként azok esetében, akik korábban viseletben jártak. Ezt példázza az otthonkák jellemzően sötét színe (22. kép.)

A kivetkőzés időszakában (1950-es, 60-as évek) az egy családon belül megjelenő társadalmi rétegződés is érdekes tanulságokkal szolgál. Azokat a gyermekeket, akiket a szülők továbbtanulásra ösztönöztek, már nem járatnak viseletben, hanem azonnal városi ruhába öltöztették őket. Az idősebbekre, akiket parasztnak neveltek, még viseletet adtak. Az ilyen családoknál a kivetkőzés nagyobb léptékben zajlott, a városi minta követése a családon belül ment végbe. Egyik adatközlőm nyilatkozata szerint, sokkal kényelmesebb a városi öltözet és nem bánja, hogy elhagyta korábbi viseletét. Ezzel szemben, másik adatközlőm, még mindig viseletben jár. Szerinte sokkal kényelmesebb, könnyebb benne a mozgás és a munkavégzés. A különbségeket akkor érzékelte, amikor gyári munkásként magára öltötte a városi ruházatot: „Osztán egy köpenyt kaptunk. Úgyhogy osztán csak elmenni meg hazagyünni, de hát már amikor oda bemenem a vagongyárba ott es azé rosszul nézett vóna ki, ha ebbe a ruhába megyek be.”¹⁹⁸ Az idézet arról árulkodik, hogy a gyárba már nem illett a viselet. A vagongyár nem Kapuváron található, tehát az otthonitól idegen kulturális közösségről van szó. Arra a kérdésemre, hogy az otthoni közösségben nem

¹⁹⁵ Fél Edit 1952 őszén folytatott mezőkövesdi terepmunkájáról számol be, amikor a viselet cserélődése már abban a fázisban járt, mikor 5-7 alkalmi váltás után, a fiatalasszonyok végleg elhagyták a népviseletet. Fél E. 1952. 409.

¹⁹⁶ Vö. Horváth T. 1972. 185.

¹⁹⁷ Bogatirjov, P. 1982. 92.

¹⁹⁸ Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1928.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2014. március 21-én.

szólták- e meg azért, mert még viseletben jár, nemleges választ kaptam. Az eltérő kulturális közeg és a heterogenitás eredményezte azt, hogy adatközlőm a gyárban nem érezte helyénvalónak a viselet hordását.

A következőkben az egyes vizsgálati csoportoknál szerzett tapasztalataimat ismertetem. A csoportok mind életkorban, mind a viselethez való viszonyuk tekintetében jelentős különbségeket mutatnak, melyek a testhasználat és a társított funkció kapcsán jelennek meg. Tapasztalataim szerint köreikben a viselet ünnepi/reprezentációs, illetve, regionális funkciója a domináns. Ennek fényében alakult testhasználatuk is. Idősebb adatközlőimmel ellentétben, azt nyilatkozták, hogy a ruha viseléséhez szükség van egy meghatározott tartásra, illetve, a járás technikája is eltérő a viseletben, mint a modern ruhákban. Szót ejtettek egy bizonyos kapuvári tartásról, aminek jellemzője a csípőre tett kéz. Az archív felvételek is hatással lehettek ennek a tartásnak a megjelenésére (4-5. kép.) A két képen is látható, hogy a testtartás szinte teljes mértékben megegyezik. Ez a tartás több Gyöngyösbokrétás csoport jogutódjaként továbbélő hagyományörző együttesnél is megtalálható, az összekarolás mellett. Ezt a test-technikát a hagyományörző csoport saját identitás-meghatározójaként tartja számon.

A tánccsoport tagjai egyetértettek abban, hogy a viselet szebb alkatot kölcsönöz, és segít abban, hogy elrejtse az esetleges testi hibákat. Ez jelenthet egyfajta kritikai megközelítést a mai testideállal szemben. A kapuvári fiatal táncosok véleménye szerint a reklámok, a média és a fogyasztói társadalom által közvetített szélsőséges ideáloknak szinte képtelenség megfelelni, a viseletben viszont palástolhatók az alkati „hibák”. Ez a gondolat összefüggésbe hozható a humánológia által vizsgált megszaladási jelenségekkel, melyek meghatározzák a mai ideális testképet.¹⁹⁹ A kultúra belső szabályozási rendszere,

¹⁹⁹ *A kultúra szabályozási rendszeréről Csányi Vilmosnál olvashatunk részletesen, Csányi V. 2010. A „megszaladt” szépségideálokról Ujfalussy Dorottya Júlia ír kifejtően. Ujfalussy D. 2010. Pierre Bourdieu beszél arról, hogy a parasztság saját maga határozza meg a testről kialakított képet és az ebbe történő beavatkozások*

a paraszti társadalomban a közösség által elképzelt szépségideált volt hivatott fenntartani, ám napjainkban, a felülről érkező külső beavatkozások veszik át ennek szerepét. Mindemellett a viselet megkíván egyfajta tartásmódot, bizonyos cselekvéseket nem lehet végrehajtani benne, például nem lehet leülni, nem lehet benne étkezni. A mai fiatal néptáncosok számára a viselet a színpadi szerepléssel kapcsolódik össze és nem a mindennapi életük része, tehát tartásuk nem felel meg a viselet által korábban betöltött esetleges funkcióknak, hanem a „városi”, laza tartás a jellemző. Fotózás alkalmával már egyenesebb a tartásuk, összekarolnak, vagy lógatják karjukat (6-7. kép.) Nem jelenik meg a csípőre tett kéz, amelynek több oka is lehet. Egyrésről elképzelhető, hogy nem ment végbe folyamatos generáció váltás a hagyományörző csoportok tagjai között vagy a populáris kultúra olyan nagymértékben fejtette ki hatását, hogy ez a hagyományelem teljes mértékben eltűnt.

A továbbiakban még a kartartás különbségeire hívnám fel a figyelmet, mert ezen a téren még érdekes információkkal találkoztam. Főként az ünnepi viselettel kapcsolatos test-technikákra volt jellemző, hogy a karok mindig le voltak foglalva, vagy imakönyvet, vagy keszkenőt tartottak a kezükben. Ezeknek az elemeknek a hiánya okán, a fiatalok karja szabad, ezért más tartásmódot alkalmaznak. Mindemelt az ünnepi funkció, a ruha és a test reprezentálása is lényeges szereppel bír ebben a kérdéskörben. Hát, hát így ünnepi ruhába így nem rakodtak össze, az biztos.²⁰⁰ Az, hogy ünneplőben nem illett így összerakodni, vagyis összefonni a karokat, annak tudható be, hogy a fő cél a test és a viselet lehető legnagyobb felületen történő bemutatása

saját újratermelődésüket teszik kockára. „...test legitim külalakjának rájukkényszerítésével önnön újratermelődésük sajátos feltételeiben válnak fenyegetetté.” Bourdieu, P. 1978. 160. A közösség fenntartásán túl, az utánpótlás biztonságérzetet nyújt az egyén számára is, ugyanis, az utánpótlás egy olyan pszichológiai örökség, amely megszabja az egyént az önmagát hordozás nehézségétől. Simmel, G. 2001. 181.

²⁰⁰ Elmondta: Lengyel Cecília (Kapunár, 1937.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2013. június 22-én.

volt. A kartartás különbségeit igen szemléletesen mutatja be a 4. és a 7. kép.

Összegzés

A kapuvári női viselet vizsgálata során megállapíthatjuk, hogy a testhasználattal kapcsolatos ismeretek implicit módon vannak jelen, továbbá a testhasználat milyensége funkcióhoz kötöttek. A leglényegesebb az ünnepi funkció (ehhez erős reprezentációs szerep is társul), amely jelentős mértékben gyakorol hatást a test használatára. Fontos megemlíteni, hogy az egyes funkciók mindig az adott közösségben nyernek értelmet. A vizsgált korcsoportok esetén, mind a funkciók, mind pedig a hozzájuk kapcsolt jelentéstartalmak eltérőek. A fiataloknál a színpadhoz kötöttség a domináns és egy erős színpadi reprezentációs funkció társítható a viselet használatához. Testhasználatuk kapcsán nem szabad megfeledkezni a városi tömegkultúra hatásáról és az ahhoz kapcsolódó „városias”, laza tartásról. A nyugdíjas klub számára a viselet identitás-meghatározóként tűnik fel, melynek kapcsán szintén nagy szerepet kap a reprezentáció. Azok számára, akik belenevelődtek a viseletbe és ismerik a hozzá társított funkciókat, korunk öltözködési szokásainak szimbolikus kifejeződései ismeretlenek. „...*hát mondom minálunk, amibe ünnepen jártunk, abba nem mentünk sehová se. Most ugye egyforma. Valahová megy valaki, akkor felveszi, amit húsvétkor is rávesz. Hogy mutasson.*”²⁰¹

²⁰¹ Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1928.) Gyűjtötte: Mészáros Tímea, 2014. március 21-én.

Kapuvár népdalainak alakulása az idő szent és profán kettősségének tükrében

Bevezetés

Amikor Rábaköz népzenei jellegzetességeiről esik szó, az emberek többségének elsőként a híres kapuvári verbunk jut eszébe. Ezt követi szép lassan a gondolatokban kirajzolódó vonós cigányzenekarok képe, a hajnalig tartó multságok, bálók hangulata és ezzel együtt rengeteg – nem kifejezetten helyi vonatkozású – nóta és új stílusú dallam. Zenei előképzettségem ellenére néhány éve még számomra is csupán ennyit jelentett e tájegység népi dallamkincse. Nem meglepő, hiszen a fent említett szembetűnő vonások miatt olyan jeles kutatók sem tartották lényegesnek a rábaközi népzene átfogó vizsgálatát, mint Bartók Béla vagy Lajtha László. Nagy örömömre 2013 januárjában bekerülhettem a Szegedi Tudományegyetem Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszékén induló kutatócsoportba, amely dr. Varga Sándor vezetésével Kapuvár város néprajzi, kulturális jellegzetességeit hivatott feltárni, értelmezni, megörökíteni. A zenéhez fűződő viszonyom azonnal meghatározta témaválasztásomat. Figyelmem eleinte a teljes népi dallamörökségre kiterjedt, majd – a feldolgozandó gyűjtési anyag mennyiségét tekintve – később kizárólag az énekekre koncentráldott.²⁰²

A nehezen hozzáférhető és többnyire hiányos szakirodalom miatt kutatásom témaköre a kezdetekkor minden elszántságom ellenére sem bizonyult hálásnak, Kapuvárra utazva azonban rá kellett jönnöm,

²⁰² Vokális és instrumentális anyag természetesen teljesen mértékben sosem lesz szétválasztható, így érintőlegesen az utóbbival is foglalkozok, ám lényeges, hogy jóval több van még e témában, mint amennyi írásomban szerepel. A kapuvári hangszeres népzene életének, alakulásának mélyreható kutatása és elemzése külön tanulmányt igényelne.

hogy a helyi népzene korántsem merül ki annyiban, amennyit a róla fellelhető írások sejtetnek. Az említett új stílusú népdalok és nóták hangsúlyossága kétségtelen, ám ezek mellett még napjainkban is találhatunk néhányat a legősibb népzene-történeti stílusréteghez tartozó kis hangterjedelmű, ütempáros szerkezetű gyermekjátékok és szokásdalok közül, valamint a kiszorítottak tartott régi stílusú kvintváltó dallamokból. Az egyházi népének műfaja pedig egyenesen virágzik a vallását gyakorló katolikus lakosság körében! Ez idáig mindösszesen 392 dalt sikerült gyűjtenem: 291 dallamot a Kapuvár környékén kis példányszámban megjelent helyi énekeskönyvekből,²⁰³ 101 éneket pedig én magam rögzítettem diktafonommal a terepen való kutatások alkalmával.²⁰⁴

Munkám során egyre világosabban kirajzolódott számomra, hogy a dallamhasználat változása a szent és szent nélküli, azaz profán időben különbözőképpen ment végbe.²⁰⁵ Mircea Eliade elmélete szerint a vallásos társadalom számára sem tér sem idő nem homogén és nem is állandó.²⁰⁶ Terepkutatásaim alakalmával én is arra lettem figyelmes, hogy a helyiek – akár vallást gyakorló emberek, akár nem – jól láthatóan meghúzták határvonalaikat e két világ, két időszak között. Kapuvár népdalkincsét egyrészt a vallástörténész elméletét továbbgondolva és a népzeneire vetítve vizsgálom, másrészt a belső, etnomuzikológiai rendszerezéshez és stílusismertetéshez Paksa Katalin írására támaszkodom, aki a magyar népzene-történet korszakait, korstílusait illetve azok sajátos jellemvonásait elsőként tette igazán elkülöníthetővé, átláthatóvá és osztályozhatóvá.²⁰⁷ E két módszer párosítása a magyar népzene-kutatók között még nem elterjedt, ám úgy vélem,

²⁰³ Sárközi R. 1985; 1994.

²⁰⁴ Az első terepkutatásra 2013 júniusában került sor, a másodikra 2014 márciusában.

²⁰⁵ Ez a jelenség bizonyára minden vallást gyakorló településen megfigyelhető, ám ez idáig nincs tudomásom olyan etnomuzikológusról, aki ezzel mélyrehatóbban vagy akár érintőlegesen foglalkozott volna.

²⁰⁶ Eliade, M. 2009.

²⁰⁷ Paksa K. 1999.

izgalmas eredményekhez vezet. Mielőtt írásom lényegére térnék, szeretném kontextusba helyezni témámat, átfogó képet adva Rábaköz népzenei jellegzetességeiről, Kapuvár énekes dallamainak ismertetését, rendszerezését és használatának kettős alakulását ezen belül helyezem majd el.

Rábaköz népzeneje

Bartók Béla már az 1900-as évek elején készített feljegyzéseket Rábaközben. Munkájában olyan neves népdalgyűjtők követték, mint Lajtha László vagy Volly István.²⁰⁸ Ennek ellenére e tájegység népzenejét általánosságban véve mégis méltatlanul mostohán kezeli a tudomány, csupán azért, mert nem lelte meg benne azt a zenei anyagot, amit keresett. Ezt a kirekesztő hozzáállást remekül példázza a *Magyar Néprajz* VI. kötete, melyben az egész Északnyugat-Dunántúl népzenejét alig pár sorra méltatják.²⁰⁹ Ugyanakkor Vargyas Lajos megemlíti, hogy a polgárosult parasztság által legszívesebben énekelt új stílusú és népies műdal mellett – melyeket szintén nem tartanék elvetendőnek – akadnak olyan népi dallamhagyományok, melyek csak itt maradtak fenn. Példaként hozza erre a körverbunk tánc saját hangszeres zenéjét, a regölést, illetve a dudanótákat.²¹⁰

Napjaink revival mozgalmaiban Rábaköz elsősorban tánckultúrájáról híres, ám vokális népzenei anyaga sem elhanyagolható. Dalolás közbeni jellegzetes vonásait elsőként Barsi Ernő ismertette átfogóan az immár három kiadást megért *Daloló Rábaköz* című kötetben. Első

²⁰⁸ Timaffy L. 1991. 211.

²⁰⁹ Vargyas L. 1990. 69.

²¹⁰ *Saját kutatásaim alapján hozzátenném, hogy ezek mellett még sokkal archaikusabb anyagok is fellelhetők.*

kiadása a *Röpülj Páva*²¹¹ televíziós népdalverseny hatására kelt érdeklődés kielégítése érdekében született 1970-ben.²¹² Ez idő tájt egyre nagyobb tömegekben ébredt fel a dalolási kedv és egyre több pávakör, népdalkör alakult, melyek új formát teremtettek népeneink továbbéltesének. A daloskönyv óriási sikere szükségessé tette egy újabb, bővebb kötet megjelenítését, amelyben Veress Sándor gyűjtései is helyet kaptak.²¹³ A harmadik kiadás az előző kettőhöz képest még tovább bővült és egy 400 oldalas, CD mellékletet tartalmazó gyűjteménnyé nőtt ki magát.²¹⁴ Ezen kötetek remekül reprezentálják a rábaközi népzene sokszínűségét, a tájegység jellegzetességeinek megjelenítésével és megszólaltatásával.

Rábaköz hangszeres népzenejét vizsgálva elsősorban kapuvári adatokra hagytam. Itt előjáróban meg kell állapítani, hogy a hangszer fogalma elég tág értelmezésű lehet, mivel szükség esetén bármilyen tárgy szolgálhat hangkeltő eszközként. A rábaközi emberek sokféle egyszerű tárgyat is gyakran alkalmaztak zenei élmény keltése céljából. Gyermekek játéka volt például a kukoricahegedű, nádi hegedű és a nádsíp. Szintén zeneszerszámként használták a szájjal megszólaltatott levelet, továbbá hasonló technikát alkalmazva olykor fésűvel is zenéltek úgy, hogy a fogazatát sztaniolelmezzel letakarva belefűjták a dallamot.²¹⁵

A rábaközi települések nagy részében kevés parasztmuzsikus akadt (23. kép),²¹⁶ ezért a zene fő szolgáltatóivá kialakult fizetségért

²¹¹ *A Magyar Televízióban közvetített Röpülj Páva vetélkedő 1969/70-ben hatalmas sikert aratott. A sorozat megálmodója Lengyel Miklós szerkesztő volt, legfőbb megvalósítója pedig Vass Lajos kórus- és műsorvezető. A vetélkedő felpozícionálta a magyar kulturális életet, növelte a népzene iránti érdeklődést. Nyomában számtalan vidéki Pávakör alakult, ahol felelevenítették a szokásokhoz kapcsolódó dalokat. Ezeknek a népdaléneklő közösségek jelentős része – esetenként más névvel – máig fennmaradt.*

²¹² Barsi E. 1970.

²¹³ Barsi E. 1983.

²¹⁴ Barsi E. 2009.

²¹⁵ Horváth Gy. 2012. 151.

²¹⁶ *Parasztmuzsikus alatt itt a nem hivatásos, helyi zenélni tudó emberek értendők.*

játszó cigányzenészek váltak. Közönségük elé általában teljes vonós bandával álltak ki,²¹⁷ melyet esetenként klarinét és cimbalom is színesített.²¹⁸ Hétköznapi a kocsmákban muzsikáltak,²¹⁹ ám a tehetősebbek gyakran családi alkalmakra: névnapra, születésnapra és aratóbálra ugyancsak megfogadták őket. Lényeges, hogy a cigányzenekarok által játszott anyag nem saját népzene és nem is az övéké, hanem a 19. században keletkezett magyar népies műzene (verbunk, magyar nóta, csárdás), melyhez tekintélyes mennyiségű nemzetközi szórakoztató dallam társult.²²⁰

A vonósok mellett a fúvós hangszerek sem ismeretlenek Rábaközben: furulya, pikula és duda egyaránt fellelhető volt erre felé. Ez utóbbi népszerűségét mi sem bizonyítja jobban, mint a tájegységen belül elterjedt rengeteg dudanóta. Emlékek szólnak egykori dudásokról, akik a falvakat járva esténként megálltak fogadók vagy kocsmák mellett és játékkal odavonzották az embereket (22. kép.)²²¹ A dudások általában a pásztorok közül kerültek ki. A néprajzi gyűjtések szerint, jelenlétük nem volt gyakori Kapuváron belül, főleg a környező majorokban játszottak. Ennek ellenére a dudánóták a település zenei hagyományának egy fontos részét képezik. Podmaniczky Zsuzsánna adatközlő a nagyon régi énekeket dudánótának nevezték feltételezhetően a hangszeres pásztorok látogatásaira visszagondolva.²²²

Meghatározó szereppel bírtak Rábaköz területén a rezesbandák is, melyek általában öt-hét tagból álltak és elsősorban rézfúvós, kisebb

²¹⁷ Teljes vonósenekar: két hegedű, kontra, bőgő.

²¹⁸ Összetételük több variációban is előfordulhatott, ám lényeges, hogy a bandának legalább négy főből kellett állnia. Ebből a primás a dallamot játszotta, a többiek dolga pedig a harmóniai és ritmuskíséret volt.

²¹⁹ A hétköznapi muzsikaszó nem jelentett egyet a táncos mulatsággal. Ezek számára külön megszabott alkalmak voltak, melyekről a későbbiekben még szólok a profán idő alkalmi kapcsán.

²²⁰ Bartók B. 1931.

²²¹ Horváth Gy. 2012. 152–153.

²²² Podmaniczky Zs. 1943. 112.

részben pedig fafúvós hangszereket, valamint dobot és cintányért foglaltak magukba.²²³ Ez a zenekari forma a múlt század végén honosodott meg magyarországi falvakban – feltételezhetően a hazánkban élő svábok hatására – majd vált országos divattá. Főként ünnepi felvonulásokon, szabadtéri táncok alkalmával örvendtek nagy népszerűségnek, de sokan lakodalmak esetében is előnyben részesítették őket a cigányzenekarokkal szemben. Kapuvár Város Fúvószenekara az 1960-as években jött létre Mihálka Jenő²²⁴ kezdeményezésére, majd idővel számos elismerést vívott ki magának.²²⁵ Fennállásának köszönhetően rengeteg indulózene maradt az utókorra, többek között például a Radetzky- és a Rákóczi-induló.

A rábaközi pengetősök között legelterjedtebb a citera volt (25. kép.)²²⁶ Kisebb körökben, illetve saját szórakoztatásra egyaránt használták az emberek, akárcsak a harmonikát, de azzal ellentétben, kocsmai mulatságban, bálban már nem volt helye. Podmaniczky Zsuzsanna a régen használatos hangszerek között említi.²²⁷ Népszerűségét támaszthatja alá az a tény is, hogy a kapuvári Rábaközi Múzeum hangszerállományának legnagyobb részét ez a pengetős teszi ki.²²⁸ Csiszár Atila néprajzos muzeológus szerint az utolsó kapuvári citerás, „Tini”

²²³ *Hangszerösszeállításuk: 1-2 trombita vagy szárnykürt, 1 basszusszárnykürt, 1 klarinét, 1 helikon, nagydob cintányérral, kisdob. (Horváth Gy. 2012. 154–155.)*

²²⁴ *Mihálka Jenő 1916-ban született Babócsán. A Kapuvári Gimnázium alapítója és első igazgatója, a helyi fúvószenekar megszervezője és évtizedekig karnagya volt. A város kulturális életében szerzett elévülhetetlen érdemeiért 1981-ben Pro Urbe Kapuvár díjat, 2000-ben pedig díszpolgári oklevelet kapott. Győr-Moson-Sopron Megye Önkormányzata 2002-ben a Győr-Moson-Sopron Megyéért Kék Szalag Kitüntető Címben részesítette.*

²²⁵ *A hangszerek egyik része Budapestről került Kapuvárra, a másik pedig Csornáról, ahol a második világháború után elvonuló katonazenekar hagyott el egy komplett hangszerállományt. Csorna temploma egyébként már az 1940-es évek előtt is nagyra becsült hangszerállománnyal rendelkezett. Csatkai E. 1940.*

²²⁶ *Népszerűségét valószínűleg egyszerűségének köszönheti. Nagyon könnyen elkészíthető, megszólaltatható és épp ezért országszerte elterjedt hangszer. Horváth Gy. 2012. 153; 235; 268.*

²²⁷ *Podmaniczky Zs. 1943. 112.*

²²⁸ *Igaz, így is mindössze csupán 6-7 darabról van szó és ezek eredete sem tisztázott.*

Jóska 1945-ben hunyt el (26. kép.)²²⁹ Később a helyi *Kata-kör*²³⁰ kísért citeraszó Sárközi Rudolf vezetése alatt, valamint - szintén az ő irányításával - működött még néhány önálló citerazenekar is.²³¹ Ma feltételezhetően csupán a kapuvári óvópedagógusok, illetve a belvárosi nyugdíjasklub használja ezt a hangszert.

A citera mellett rábaközi pengetősként említhető a tambura, melynek jelenléte az idemenekült horvátoknak köszönhető. Hagyományaikat közel ötszáz éve ma is hűen őrzi az undi *Veseli Gradiscanci* néptánc és tamburazenekar. Kapuvárról nem származik tamburás adat.

A harmonika sem ismeretlen a helyiek számára. Cigánybandákban és szólóhangszerként egyaránt megszólalhatott (5, 24. kép), gyakran kísért otthoni, utcai mulatságokat, énekléseket és bálakat. Jelenkori gyűjtési adataim szerint a citera mellett ez volt az egyetlen olyan hangszer, amelyen asszony is játszott Kapuváron.

Összefoglalva elmondhatjuk, hogy Rábaköz népzeneje sokáig nem kapott kellő figyelmet sem a néprajztudósok, sem pedig a népzénészek részéről, csupán azért, mert a gyűjtők többségének szubjektív véleménye szerint az itt fellelhető énekes és hangszeres dallamanyag nagy része nem számított „értékesnek”. Összességében az egész tájegység eddigi zenei vizsgálata felületesnek mondható, ezáltal csupán néhány kiemelkedő jellemvonása került a köztudatba.

Rábaköz zenei életének folyamatairól nagy vonalakban az állapítható meg, hogy egy része az idő múlásával erőteljes változásokon

²²⁹ Ő elsősorban nagy mesemondó hírében állt. Podmaniczky Zsuzsanna írásában a mese fejezet alapját a tőle származó gyűjtési adatok képzik. Podmaniczky Zs. 1943. 140. A „Tini” vezetéknévvel édesanyja gúnyneve ragadt rá, valódi neve ismeretlen.

²³⁰ A kapuvári Kata-kör megalakulása feltehetően a Röpi Páva televíziós műsorhoz, illetve az utána következő országos szintű mozgalomhoz köthető. Nevét a tagjai közt többségben lévő Kata nevű hölgyekről, asszonyokról kapta. Számos szereplésük mellett jelentős, hogy Sárközi Rudolf első népdalgyűjtései ehhez a közösséghez kapcsolódtak. Az évek múltán a Kata-kör elidősödött, ám a nyugdíjas korosztály még ma is aktívan működteti.

²³¹ A citerások helybeliek voltak, ám az kérdéses, hogy honnan, kitől tanultak meg játszani.

ment keresztül. A mindennapi élet során az aktuálisan népszerű divat-irányzatok gyakran kiszorították a régieket, kiváltképp a hangszeres zenét illetően. A profán idő énekes dallamai esetében a régi stílust egyre inkább felváltotta az új, az újat pedig a magyar nóták. A szent idő dalaira a kezdeti gyűjtések alkalmával ritkán fordítottak figyelmet, azonban a két különböző időértelmezés miatt, illetve a jelenkori gyűjtési anyagok alapján feltételezhető, hogy a szent időhöz kötődő dallamok más módon alakultak és maradtak fenn. A szertartásokat magába foglaló, ciklikusan visszatérő egyházi év rendjében nem az újítások, hanem a régi, megszokott tudás felelevenítése volt elsődleges cél, az emberek hitének és a világ rendjének megerősítése érdekében.

A továbbiakban a fent említett elképzeléseket konkrét példákkal támasztom alá. Szeretném mindeközben bemutatni a város népi zenekultúrájának sokszínűségét a kapcsolódó szokásokkal együtt, illetve a zenetörténet mentén haladva igyekszem kirajzolni a helyi népzenei dallamhasználat alakulásának hosszú és változatos útját.

Kapuvár népzeneje

Barsi Ernő munkáit követve több gyűjtemény született, mely akár csak érintőlegesen, de foglalkozik a rábaközi népzenevel. Olyan viszont, mely kizárólagosan a kapuvári dallamokról szól, csupán kettő került kiadásra, mégpedig ugyanattól a szerzőtől, Sárközi Rudolftól. Az ő nevéhez fűződik közel háromszáz helyi népdal gyűjtése, lejegyzése és közreadása.²³² Kapuvári tanárként fontosnak vélte a helyi hagyományok őrzését, így mindent megtett azért, hogy a lehető legtöbb emberrel megismertesse és megszerettesse az ide kötődő dallamokat. Kitartó munkájából két kottáskönyv született: az első 1985-ben *Üzen-tem a kapuvári bírónak*, a második 1994-ben *Harangoznak hajnalóra címmel*.²³³ Ezek a kötetek viszonylag kis példányszámban jelentek meg, s leginkább Kapuvár környékén hozzáférhetőek. A gyűjtés és

²³² *A sajátja mellett felhasználta még Barsi Ernő, Füzi Zoltánné Szabó Márta, Horváthné Szűcs Anna gyűjtését is.*

²³³ *Sárközi R. 1985; 1994.*

közreadás során Sárközi Rudolf csoportokba sorolta a népdalokat funkciójuk és stílusuk szerint, ám nem volt célja mélyrehatóbb népzenei elemzés vagy rendszerezés elkészítése. Írásom szerves részét munkájának továbbvitele képezi, az általa lejegyzett és közölt hatalmas népi énekes dallamanyag csoportosítása és elemzése saját gyűjtéseimmel kiegészítve.

Sárközi Rudolf mellett fontos megemlíteni Podmaniczky Zsuzsanna nevét is, aki a *Kapuvár néprajza* címet viselő doktori dolgozatában néhány fejezet erejéig szintén foglalkozott a kapuvári népzennel.²³⁴ Szemlélete több ponton ellentétes a zenetanáréval. Véleménye szerint Kapuvár népköltészetében semmi eredetiség sincs és a kapuvári ember kifejezetten még csak dalos kedvűnek sem mondható, ha éneklésbe kezd is, csak ritkán népzenei eredetűbe, csupán az idősök között akad egy-két tehetséges ének- és mesemondó, de már kevesen vannak, akik meghallgatnák őket. „Jóformán szemlátomást megy veszendőbe sok régi szellemi kincse a magyarnak.”²³⁵

A két szemléletmód háttérében két különböző korszak tudománytörténeti megközelítései húzódhattak meg. Podmaniczky Zsuzsanna az 1940-es években gyűjtött Kapuváron Györffy István javaslatára. Ekkor épp a modernizáció által hozott korszakváltásnak lehetett szemtanúja, feltételezhetően ebből adódtak eltérő meglátásai,²³⁶ Sárközi Rudolf énikus vizsgálata viszont pozitív képet fest Kapuvár zenei életéről. A zenét a nép és ezen belül az egyén életének mozzanataival összekapcsolva mutatja be: „A dal elkíséri az embert a bölcsőtől a koporsóig, hisz dal fakad a gyermekét dajkáló anya ajkán, nótás szó hallik a lakodalmas házból, s énekkel siratták el a megholtat is.”²³⁷

²³⁴ Podmaniczky Zs. 1943.

²³⁵ Podmaniczky Zs. 1943. 97.

²³⁶ *A szigorúan bíráló és lemondó szavak mellett több értékes adatot közölt a folklóron belül szokásokról, balladákról, népdalokról, gyermekjátékokról. Lejegyzéseihez viszont – három „Tini” Jóskától gyűjtött ballada kivételével – kizárólag szöveget mellékel, kottát nem. Így a hozzájuk kapcsolódó dallam csak sejthető.*

²³⁷ Sárközi R. 1985. 9.

Első könyvének kiadása nem sokkal az 1970-es években fellángoló nagy táncház- és folklórmozgalom utánra tehető. Romantikus szemlélete mellett teljesen reálisan látta a helyi társadalomban bekövetkező változásokat (mint például a korai paraszti polgárosodás), ugyanakkor például a népszerű énekek mellett a már elveszettnek látszó, egykor virágzó daltípusokat is igyekezett összegyűjteni.²³⁸ A kapuvári gyermekjátékok és szokásdalok archaikusságát, hagyományozódását ő is kiemeli, s ezzel szemben helyezi el a szinte megfoghatatlanul gyorsan változó, alkalomhoz nem kötött dalokat.

Sárközi Rudolf útján továbbhaladva, alapvető nézeteivel egyetértve újabb távlatokat szeretnék nyitni a kapuvári népzene gyűjtésében, elemzésében és értelmezésében.

Először is a kapuvári népzene kettősségére szeretném felhívni a figyelmet. A kapuvári emberek életének egykor meghatározó részét képezte a népzene. Alig akadt nap, mely ének- vagy muzsikaszó nélkül telt volna el, legyen az akár jeles alkalom, akár csupán egy egyszerű hétköznapi. Ezen események ugyanakkor igen sokfélék lehetnek akkor és most is, az ember biológiai és kulturális kettősségéből adódóan. „A profán és a szent a világban-lét két módja, két egzisztenciális helyzet, amelyeket az ember történelme során alakított ki.”²³⁹ A szent egykor egyet jelentett az erővel, a valósággal és végső soron magával örökkévalósággal. Nem csoda, hogy a vallásos ember arra vágyik, hogy részesedjen a valóságból és erővel töltődjön fel.²⁴⁰ A keresztény katolikus kapuváriak számára nagyon fontos szereppel bírt a vallás, ezáltal az említett kettősség életük különböző mozzanataiban gyönyörűen kirajzolódik.

²³⁸ *Ilyen daltípusok Sárközi Rudolf szerint a szanyi halászok munkadalai és a kapuvári várvédők hajdú-dalai. Sárközi R. 1985. 9–10.*

²³⁹ *Eliade, M. 2009. 10. Mircea Eliade vallástörténész az elsők között foglalkozott ezzel a témával. Írása máig meghatározó a társadalomtudományok körében. Nem célozom elmélyedni a vallásértelmezésekben, viszont ahhoz, hogy jobban megértsük elődeink világlátását, értékrendjét, elkerülhetetlen, hogy ezt is figyelemben vegyük.*

²⁴⁰ *Eliade, M. 2009. 8.*

A mindennapi élet dalai, zenés alkalmai

Profán idő esetében a zenét sokkal szabadabban kezelték és éltek meg, mint szent időben. Habár mindkettőben egyaránt voltak olyan szabályok és magatartásformák melyeket megkövetelt a közösség, szemmel látható különbség tükröződik a dallamok alakulásában, kicserélődésében.²⁴¹ A mindennapok során rendszerint csupán ideiglenesen alkotott és elfogadott keretek játszhatnak szerepet a nép zenehasználatában.

A mindennapi élet dalainak csoportjai:

- Gyermekjátékdalok
- Köznapi népdalok
- Népies műdalok, magyar nóták

A magyar gyermekjátékok dalait a népdalok sokaságától külön kell választani az énekesek gyermekvolta, a kapcsoló játékok, valamint a bennük uralkodó ritmus és dallamképletek miatt. Így vélekedett már Kodály Zoltán és Bartók Béla is. A témához kapcsolódó legrészletesebb ismertetésüket és csoportosításukat *A Magyar Népzene Tára I. Gyermekjátékok* kötete tárja elénk.²⁴² Ezt veszem most alapul, s nem a teljesség igényével, de ez alapján adok egy áttekinthető képet a kapuvári gyermekjátékdalokról.

A gyermekvilágot egy köztünk élő kis társadalmi rétegnek foghatjuk fel, melynek közösségi életét a játék törvényei szabályozzák.

²⁴¹ *A szent idő sokkal jobban konzerválja a felhasznált zenét, ciklikussága nem tolerálja a nagy változásokat, mivel pont az időben való körkörös ismétlődése az, ami megerősíti az emberekben a lévő hagyományt és hitet.*

²⁴² Bartók B. – Kodály Z. 1951. Ezen elmélet alapján készült el a Magyar Tudományos Akadémia Zenetudományi Intézet által ma is használatban lévő katalógizálási rendszer, melyből pont ezen indokok miatt a gyermekjátékdalok kívül estek. (Dobszay L. – Szendrei J. 1988.)

Mozgató ereje a felnőtt életre való készülődés testi és szellemi adottságok folytonos gyakorlásával. Mondókáikban, dalaikban évszázadokon keresztül változatlanul fennmaradtak a legegyszerűbb, s egyben legősibb népzenei elemek. „Az ütempárok, vagy általában rövid motívumok ismétlése ott van, mint jellemző forma minden primitívebb nép zenéjében, sőt fejlettebb népek ősi hagyományaiban is.”²⁴³ Nálunk részben gyermekdallá válva, részben pedig jeles napi szokásdalként maradt fenn ez az archaikus réteg, mely feltételezhetően a honfoglalás után nyerte el végleges formáját.²⁴⁴ Szerkezete általában nem strófikus, hanem úgynevezett soroló, lánc vagy füzértechnikákkal építkezik, zenei sajátosságai szorosan összefüggnek a cselekvéssel.²⁴⁵

Paksa Katalin osztályozása szerint a gyermek zenéjének legősibb fajtája a beszédszerű mondóka, melyben zenei elemet a ritmus és a köznapitól eltérő hanglejtés jelent. Kapuvár vonatkozásában a *Kapuvári gyermekjátékok és népszokások* címet viselő írás foglalkozik ezzel a csoporttal.²⁴⁶ A másik nagy egységet az énekes mondókák alkotják. Ezek már igazi zenei elemekből táplálkoznak, ám hangterjedelmük a népdalokéhoz viszonyítva kicsi, hangkészletük mindössze bi-, tri-, tetrachord, pentachord és hexachord lehet, melyek főleg dó-végűek és gyakran pentaton színezettel rendelkeznek.²⁴⁷ Jellemzője

²⁴³ Kodály Z. 1937. 41.

²⁴⁴ Paksa K. 1999. 47.

²⁴⁵ *Kis mennyiségben szerepelnek a gyermekjátékokhoz kapcsolódóan önálló népdalok is, melyek azonban zenei szempontból nem tekinthetők sajátosan gyermekdallnak.* (Szendrei J. 1979. 347.)

²⁴⁶ Gerencsér É. [é. n.] *Életszerűen, alkalmakhoz, cselekvéshez kapcsolva tárja elénk a gyerekjátékokat. Cselekvéshez kötődésük alapján csoportosítja a mondókákat: 1. Cselekvéshez nem kötődő, tanulást segítő, fejlesztő, 2. Fogócskázás előtti kiolvasó, 3. Felelgetős mondóka, 4. Kiszámoló / körjáték, 5. Felnőttek munkáját idéző játékok*

²⁴⁷ Szendrei J. 1979. 347. Gyakori motívumok: mi-re-do, mi-re-do-re, szo-la-szo, szo-la-szo-mi.

még a már említett kötetlen szerkezet, az ütempárok szabad ismételtetése sorolása, ritmusa viszont kötött, feszes és egyszerű képleteket használ: tá, titi.

A kapuvári énekes gyermekjátékok a szöveges mondókákhoz hasonlóan több cselekvéshez is kötődhetnek, de felcsendülhetnek cselekvéstől függetlenül is. Barsi Ernő *Kisalföldi gyermekjáték-dalok és mondókák* könyvében játéktípus szerint rendezi gyűjtési anyagát.²⁴⁸ Ezekre a típusokra most nem hozok külön példákat, a hangkészletük általi különbségekre viszont igen.²⁴⁹

Alapvetően két nagy csoport különböztethetünk meg a dalok hangkészletét illetően:

- *Diatonikus*, azaz egymás mellett álló hangokból felépülő hangsorok
- „*Ugrást*”, vagyis szekund távolságnál nagyobb hangközt is tartalmazó hangsorok.

A diatonikus csoport típusai:

- - Bichord – 2 fokú (1. dallam)
- - Trichord – 3 fokú (3. dallam)
- - Tetrachord – 4 fokú (4. dallam)
- - Pentachord – 5 fokú (nincs példánk)
- - Hexachord – 6 fokú (6. dallam)

Az „ugrást” tartalmazó csoport típusai:

- - Biton – 2 hangból álló (2. dallam)
- - Triton – 3 hangból álló (nincs példánk)
- - Tetraton – 4 hangból álló (5. dallam)

²⁴⁸ Barsi E. 2007.

²⁴⁹ *Csoportosításom nem egyezik meg teljes mértékben a Gyermekjátékok kötetben szereplőkkel, csupán egy vázat ad a további részletes elemzéshez, mely a hangkészleten belüli dallammagvat is vizsgálhatja.*

- - Pentaton – 5 hangból álló (nincs példánk)
- - Hexaton – 6 hangból álló (nincs példánk)

Ezek a dallamtípusok gyakran pentaton jellegűek. Az általam vizsgált kapuvári gyermekjátékdalok között a hexachord hangkészlet a legelterjedtebb. A gyűjtött dallamok közel fele ebbe a kategóriába tartozik.

A köznapi népdalok, illetve a magyar nóták alkalmait vizsgálva meg kell jegyeznünk, hogy a népzene tudomány szerint a köznapi népdal és a magyar nóta a két különálló népzenei stílus, azonban a kapuvári emberek mindennapi életében azonos funkciót töltöttek be, így megszólaltatásuk alkalmai jellemzően nem kerültek tudatos szétválasztásra. Ebből adódóan használatukat tekintve kezdetben én is egyként kezelem őket, elkülönítésüket és a hozzájuk tartozó etnomuzikológiai elemzéseket csak ezt követően végzem el.

A kapuvári emberek mindennapi élete során a zeneszó egyaránt felcsendülhetett házi muzsikálások, munkavégzés közbeni éneklések, utcai dalolások, szerenádok, kocsmai multságok és bálók alkalmával. Ezeken az eseményeken a dallamhasználat nem ütközött sem korlátokba, sem kötöttségekbe, mindenkinek szíve-joga volt eldönteni egyszerű hétköznapijaiban, hogy mikor, mit, hogyan énekel magában, barátaival vagy ismerőseivel. A közös muzsikálás, éneklés megszépítette a hétköznapiakat, élvezetessé tette a hosszú sétákat, megkönnyítette a nehéz munkát és étellel töltötte meg a csendes estéket: *„Akkor úgy volt, hogy minden utcában volt 2-3 olyan ház, ahun este összegyűttek. Ugye vagy suszter volt, vagy szabó, hogy úgyis fönt volt. Aztán mentek ennél a szebbnél szebb nóták, ugye én ezt tudom, most ezt éneklök el. Meg volt a legtöbb helyen vagy citera, vagy pedig ugye tangóharmonika.”*²⁵⁰ Esténként szokás volt kiülni az utcára és sokáig beszélgetni, énekelni. Ilyenkor bármi megszólalhatott, ami az emberek eszébe ju-

²⁵⁰ Füzi Sándorné, Lengyel Cecília. (Kapuvár 1937.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2013. június 22-én.

tott, s a régebbi dalok mellett gyakran hangzottak el más városból magukkal hozott zenei újdonságok is. Aki nem ismerte az épp elhangzott dallamot, megtanulta. A helyiek rengeteg éneket ismertek, még azok is, akik elmondásuk szerint annyira nem szerettek énekelni.

Formálisabb, ám még mindig nem kötött alkalmat jelentett az éneklésre a szerenádozás. Alig fél évszázaddal ezelőtt kivétel nélkül minden fiatal férfi énekszóval vallott szerelmet szíve választottjának Kapuváron. Voltak az úgynevezett „járóesték”, amikor a legény elme-
hetett a lányhoz. Ezek az alkalmak kedden, csütörtökön, szombaton és vasárnap lehettek:²⁵¹ „Ugye akkor tudtak a legények énekölni. Beköszöntek, hogy: *Adjon Isten jó estét kedves jó Keresztanyám! Akkor erre kiszóltak, hogy: Adjon Isten! – Ez az én időm után megszűnt. – Engedje ki a Bözsit vagy a Katit vagy nem tudom kit. Aztán a keresztanya vagy kiengedte vagy nem.... Milyen volt a legény.*²⁵² A fiatal legény az említett napok esti óráiban általában fiúbarátaival együtt kereste fel a neki tetsző leány házát, majd az ablaka alatt énekelni kezdtek. A szívhez szóló dalolás számított az első momentumnak, ezt követte a beköszönés, majd a párbeszéd. Jellegzetes köszönés volt az *Adjon Isten szent szerelmes, szegfűszeges, rozmaringos jó estét!* Ezt követően a legény illedelmesen kikérte szíve választottját. Ha szerencsés volt, kiengedték hozzá, ám előfordult, hogy hamis indokokkal benntartották még egy ideig vagy akár végleg, mert nem tetszett vagy nem rendelkezett megfelelő egzisztenciával, hiszen párválasztásnál fontos szerepet játszott a származás és az anyagi helyzet.

Elterjedt szokás volt, hogy leoltott lámpákkal hallgatták a szerénadot, és ha elnyerte tetszésüket, lámpagyújtással jutalmazták az éneklőket: „*Olyanokat énekeltek, hogy mellik legénynek mi volt a nótája. Mikor a Sanyám leszerelt, a párom, utána gyűtt ide... aztán énekölt szép nótákat, hárman-négyen is volt, hogy éneköltek, aztán mikor*

²⁵¹ Podmaniczky Zs. 1943. 60.

²⁵² Licskai Jánosné, Paszli Anna (Garta, 1932.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2013. június 22-én.

*elmennek, azt mondja édösapám: A vén gazember, hogy össze tudja állítani a nótákat! Mondom: Édösapám miért? Aszongya: Jaj, de gyerek vagy, hát nem vetted észre, hogy [ez egy] szerelmi vallomás... Az utolsó nóta ugye: Jó éjszakát kell mondani, Nem kell az álmot rontani... Ez volt az általános. Ez meg azt énekelte: Nem tavasszal jöttél hozzám, a szívembe mégis májust hoztál.”*²⁵³ Az énekek között rendszerint a kedvenc, éppen divatos szerelmes népdalok, nóták szerepeltek. Ezeken belül minden legénynek megvolt a maga nótája, amiről felismerhették. Egységesen talán csak a záródal hangzott el, ami általában a *Jó éjszakát kell mondani* kezdetű ének volt.

Találkozási, ismerkedési alkalmat természetesen nem csak a szerenád jelentett a fiatalok számára, hanem a közös munkák és még inkább a közös mulatságok, bálók. Ez utóbbiak strukturálódtak legerőteljesebben és ezek vonták magukkal a legtöbb szabályt is. Kapuváron minden kocsmának megvolt a maga zenésze, az emberek pedig leginkább a lakóhelyükhöz közel eső kocsmába jártak. A mulatságok idejét szintén pontosan meghatározták az egyházi évkör rendjéhez igazítva: *„Hétköznapokon nem volt, csak ilyen nevezetes alkalmakkor volt e. Katalinkor meg húshagyókor, így ősszel, tavasszal... Na meg a Szent Anna bál volt, mer ugye a templomnak is Szent Anna a védőszentje, a kapuvári templomnak, osztá akkor is rendeztek mindig. Ha tánc volt, akkor oda összegyűttek a lányok, ki melyik részre tartozott. Ahol közelebb volt a kocsmájuk, ott tartották ezeket a táncokat e.”*²⁵⁴ A zenészeknek pénzzel fizettek munkájukért és gondoskodtak a fogyasztásukról. Ha valaki külön nótát rendelt magának, azért külön fizetnie kellett, ilyenkor általában a primás hegedűjébe tűzve a pénzt. Az említett énekes-zenés alkalmak az 1950-es évekre Kapuvár egész területén megszűntek. Véget értek ezzel az esti utcán-éneklések, a szerenádok, a népzene, cigányzenészek által játszott nótákra végigtáncolt mulatságok, bálók. *„Mikor férjhe’ mentem, akkor már nem annyira,*

²⁵³ Füzi Sándorné, Lengyel Cecília (Kapuvár, 1937.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2013. június 22-én.

²⁵⁴ Kiss-Leizer Györgyné, Henye Gizella (Kapuvár, 1927.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2014. március 25-én.

de míg lányok voltunk addig, addig még jobban ment. Amikor már férjhe' mentem negyvennyócba, akkor már máshun is megszűntek ezek az énekek, hogy kiültek az utcára aztá' ott énekőtek a lányok... hangszeres mulatságok is az 50-es évekbe má' megszűntek."²⁵⁵ A mulatságokhoz, bállokhoz kapcsolódóan megfigyelhetőek kisebb különbségek Kapuvár és Garta között. A fentebb említett etikettek mindkettőre vonatkoznak, ám az alkalmakban akadtak különbségek. Gartán mindössze egyetlen kocsmá volt, így mindenki oda járt, s mivel az ott élők jellemzően polgárosodó iparosok voltak, mulatságaikat, báljaikat gyakran szakmának megfelelő alkalmakhoz rendelték. Külön tartottak például tűzoltóbált, ácsbált, kőműves bált. Mindegyiket rendszerint védőszentjének napján vagy augusztus 20-án.

Más körülmények között ugyan, de szólt még muzsika a kapuvári vendéglőkben az 1950-es évek után is. Az 1890 körül és a 20. század első felére vonatkozóan találhatunk adatokat népies zenekarokról. Kapuváron a legnépszerűbb ilyen együttes Csillag Pista tizenkét tagú cigánybandája volt,²⁵⁶ akik elsősorban alkalmi bállok, mulatságok és egyesületi összejövetelek alkalmával zenéltek. Rajtuk kívül fellépett még a kocsmákban Török Elek zenekara, Pápai István csepregi zenekara, illetve a csornai Farkas József zenekara. Ezek a formációk a környező települések zenei igényeit is kielégítették, tehát inkább vándor-, semmint állandó zenekarok voltak. Adatok szólnak még Bokor József soproni zenekaráról és Nyári Rudi bandájáról.²⁵⁷

A népdalok éltetésében Kapuvár és Garta területén egyaránt meghatározó szerepet játszottak a kórusok. Az énekelni vágyók több

²⁵⁵ Kiss-Leizer Györgyné, Henye Gizella (Kapuvár, 1927.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2014. március 25-én.

²⁵⁶ Ők valószínűleg Sárvárról származtak és 1909-ben telepedtek le Kapuváron. Leggyakrabban a Főtéri nagyvendéglőben (Éhn-vendéglőben) és más helyi kocsmákban szerepeltek.

²⁵⁷ Ezen adatokat Gerencsér Péternek köszönhetem, aki kutatása során a korabeli helyi újságok vizsgálatában is elmélyedt. Érdekesség, hogy a Rábaközi Hírlap újság 1895. szeptember 22-én megjelent száma szerint 18-án Dankó Pista lépett fel a kapuvári nagyvendéglőben.

helyre is csatlakozhattak. Legnépszerűbbnek bizonyult a Szekendi Alajos kántor által vezetett, országos sikereket elért gartai kórus (27. kép), valamint a szintén nagy eredményekkel büszkélkedő kapuvári *Kata-kör*. Ez utóbbi jelentőségei közé sorolható, hogy Sárközi Rudolf első népdalgyűjtései is ehhez a közösséghez kapcsolódtak, továbbá, hogy népzenei csokraikat gyakran citeraszó kísértében szólaltatták meg. Az említett két énekegyüttes mellett működtek még iskolai énekkarok és egyéb társulatok is. Minden helyi kórus esetében megállapítható, hogy nem kizárólag népzenei eredetű összeállításokat szólaltattak meg, ám ezek alkalmanként való éneklése is segítette a népi dallamok fennmaradását.²⁵⁸

A köznapi népdalok célja a népies műdalokhoz, nótákhoz hasonlóan elsősorban a szórakoztatás, az érzelem kinyilvánítása, megélése, erősítése vagy éppen feldolgozása volt. Megszabott hely és idő nem feltétlen kötődött a megszólaltatásukhoz. Gyakran kapcsolódtak mulatságokhoz, udvarláshoz, közösségi alkalmakhoz, de előfordultak egyéni élethelyzetekben is. A népdal szerzőjét és szerkezeti felépítését tekintve különíthető el a népies műdaltól,²⁵⁹ a legtöbb magyar rendszerezés két, illetve három csoportra bontva vizsgálja. Ezek általában régi, új valamint vegyes stílusú osztályozást jelentenek. Az 1975-ben megkezdett legfrissebb rendszerezés Szendrei Janka és Dobszay

²⁵⁸ *Terepkutatásom alkalmával azoktól az emberektől, akik semelyik kórusnak nem voltak tagjai, előfordult, hogy egyetlen népdalt sem sikerült felgyűjtenem, kizárólag csak nótákat.*

²⁵⁹ A népdal az egész nép tulajdonát képezve szájhagyomány útján terjed, a rögzítő írásbeliséggel szemben szabadon alakítható, lényegesen történeti vonatkozású, minden egyes korszak stílusával kapcsolatban áll, intonációjában, sajátos hangvételében mindig elkülönül a műzenei jelenségektől. Rajeczky B. 1981.

László munkásságához fűződik. Rendezésük alapjául egy újonnan kialakított típusfogalom szolgál, mely a Népzenei Típusrend nevet viseli.²⁶⁰

A Típusrend két főcsoportra oszlik:

1. főcsoport: bartóki 'régi' és 'vegyes' osztály dallamai
2. főcsoport: 'újstílusú' népdalok.

Én most e rendszerezési elvnek csupán alapjait használom a stílusbeli körülhatározáshoz.²⁶¹ A továbbiakban a két nagy főcsoporton belül Kapuvár zenei anyagában fellelhető népzenetörténeti korstílusokkal foglalkozok.

Az I. főcsoport – régi és vegyes osztályozású dallamok:

A régi stílus a 18. század előtt keletkezett és az új stílus mellett napjainkig fennmaradt. Legfőbb zenei és szerkezeti jellemzője, hogy kis hangterjedelmű és szótagszámú, hangkészlete gyakran pentaton, dallamvonala jellemzően ereszkedő és kvintváltó. A régebbi dallamok parlando és rubato, a kevésbé régiak tempo giusto előadásmódúak.²⁶² A vegyes stílus egy kötetlenebb átmeneti réteget képez, mely tartalmaz más népektől származó átvételeket valamint magyar eredetű, de a régi stílustól részeiben mégis elkülönülő – legjobban zenetörténetileg megragadható – dallamokat.

Kapuvár énekes anyagára vonatkozóan a további csoportosítást Paksa Katalin írása alapján végzem el.²⁶³ A korstílusok közül néhányat

²⁶⁰ Ez a magyar strófikus népdalok központi gyűjteménye, mely magába foglalja a Zenetudományi Intézet birtokában lévő valamennyi adatot, a nyomtatásban megjelent népdalközlések másolatait és lehetőség szerint más gyűjteményekből nyert másolatokat is, zenei rendszerben, sorszámozva. (Dobszay L. – Szendrei J. 1988.)

²⁶¹ Dobszay és Szendrei rendszerében a két főcsoport a dallamok kezdősorának jellemző szótagszáma alapján osztályozódik tovább. Ezeken belül található a 'stílus-tömbök', s azokon belül a típusrend egységei: a típusok.

²⁶² Jellemző szerkezetek: A5B5AB / A5A5vAAv / A5BAC / ABCD / AABB.

²⁶³ Paksa K. 1999.

külön ki is emelek, a keretbe helyezés végett előbb csupán említésként, részletes ismertetésüket majd a vonatkozó fejezetekben közlöm.

A legtöbb népzene-történeti korstílus a fent említett 1. főcsoporton belül helyezhető el (kivéve a kötetlen szerkezetű archaikus és ugor kori dallamokat), az utolsó csoport, az új stílus pedig megegyezik a 2. főcsoporttal.²⁶⁴

Mint ahogyan azt korábban már említettem Kapuvár népzene-jének történeti vizsgálatából egyértelműen kitűnik a szent és a profán idő zenehasználatának kettőssége. A legrégebbi zenetörténeti típusok a szent időhöz kötődően őrződtek meg leginkább. Ezek a következők:

- Archaikus történelem előtti stílusréteg, kötetlen szerkezetű, ütempáros, kis ambitusú dallamvilág²⁶⁵
- Ősréteg: kötetlen szerkezetű, recitatív, ugor kori dallamvilág – siratók
- Ősréteg: strófikus, recitatív, ötfokú eurázsiai dallamvilág²⁶⁶

A mindennapi élet dalaiban elsősorban a következőkre találhatunk példát:

- Ősréteg: strófikus, kis ambitusú, 4-5 fokú ötörök dallamvilág
- Ősréteg: nagyívű ötfokú ereszkedő (kvintváltó) ötörök dallamvilág

²⁶⁴ *Népzene*nk élő, folyamatosan alakuló, ezért a bemutatásra kerülő példákon gyakran több kor jegyei tükröződnek. Az idő folyamán fokozatosan egymásra rétegződtek korstílusok, összerosódtak, felfrissültek vagy teljesen kicserélődtek a dallamok az őket használó közösség igényei szerint. Habár maradtak fenn reprezentáló példák, az esetek többségében egy dalon belül nem feltétlen csak egy kor jegyei mutatkoznak meg.

²⁶⁵ A Dobszay-Szendrei –féle Népzenei Típusrend 1. főcsoportjában ugyan nincs benne sem az archaikus stílusréteg, sem a nem strófikus ugor kori dallamvilág, a népzene-történeti áttekintés miatt fontosnak véltem szerepeltetésüket.

²⁶⁶ A strófikus, recitatív, ötfokú eurázsiai dallamvilággal rendelkező ősréteg megjelenésére Kapuvár népzenei anyagában nem találtam példát.

- 11-15. század gregorián és óeurópai átvételek, egyházi, szomszédnépi, nyugat-európai hatások
- 16-17. század reneszánsz és barokk műzenei kapcsolatok (históriás népének), Rákóczi dallamcsalád
- 18-19. század barokk dúr dalok, verbunkos
- A 19-20. század népzeneje: Az új stílus (= 2. főcsoport)

1. a) Ótörök eredetű kisambitusú és nagyívű ereszkedő pentaton stílus: Kapuvár népzenejében a kisambitusú pentaton stílus eredeti formájában nincs jelen,²⁶⁷ viszont a magyarság által 1300-1500 éve ebből kialakított nagyívű ereszkedő pentaton stílus már igen. Ennek ambítusa oktávra, illetve azt egy-két hanggal meghaladóra bővül, szerkezete strófikus, pentatona gyakran pienhangos, előadása alkalomhoz nem kötött. Dallama minden esetben ereszkedő, ám az ereszkedés kétféleképp történhet: kvintváltással vagy kvintváltás nélkül (7-8. daltam.)

1. b) A 11-15. század népzeneje, középkori hatások: A honfoglalás után újabb nagy változások érték a magyar dallamkincset. A kereszténység felvétele és a nyugati népekkel való kapcsolat hatása jellemzi ezt a kort. A profán idő stílusaira vonatkozóan ekkor alakult ki és terjedt el hazánkban a ballada műfaja francia-vallon telepéseknek köszönhetően.²⁶⁸ Vargyas Lajos szerint Magyarország másodlagos balladaközpontnak tekinthető az átvétel miatt, mely aztán tovább bővült, színesedett hazánkban.²⁶⁹ A magyar nép a „hosszú ének”, „történet”, „történetes ének” elnevezéseket használja rá. Kialakulásának kezdete a középkorhoz köthető, ám virágzása a történelem során többször, többféleképp is megismétlődött.

²⁶⁷ *A kisambitusú pentaton elterjedése megelőzi a nagyívű ereszkedő pentaton stílust. Kodálynál még nem szerepel önálló stílusként. Alkalomhoz nem kötött, parlando, robato előadásmódú, szerkezete strófikus, hangsora három-, négy-, és alap-ötfojú. Paksa K. 1999.*

²⁶⁸ *Paksa K. 1999. 148.*

²⁶⁹ *Vargyas L. 1976. 57.*

A régi stílusú ballada leglényegretörőbb definícióját Gregus Ágost adta 1865-ben: „tragédia dalban elbeszélve”. Drámai jellegű, mivel jórészt párbeszédből áll, leírást alig tartalmaz, szűkített ábrázolásmód, balladai homály jellemzi.²⁷⁰ Mivel általános emberi konfliktusokat jelenít meg, egy-egy ballada hosszú ideig fennmaradhat, megújulhat, aktualizálódhat az adott helyszín, kor és szereplők nevének megváltoztatásával. Mindig valamiféle tanulságot hordoz, s legtöbbször közösségekben, okító célzattal szólal meg.

A 18-19. században a ballada stílusán belül éles változások következtek tartalmi és formai szempontból egyaránt. A műfaj helyszínevé a paraszti élet környezete vált, társadalmi konfliktusai nemes és nem nemes között húzódtak. Az új stílusú balladák feloldódnak a lírában: lerövidülnek, négy sorossá, dalszerűvé alakultak. Ez az újító folyamat erősen összefonódik a romantika magyarországi térhódításával és a reformkor nemzeti öntudatot ébresztő törekvéseivel.²⁷¹

Kapuvár népzenejében fellelhetőek balladák, románcok zeneileg és történetileg mind a régi, mind az új stílushoz kötődően. Tartalmi keretbe illesztve ezek a következők:

- I. Mágikus-mitikus balladák: Három árva (9. dallam.)
- II. Szerelmi balladák: A megesett leány – Aranyos Mariska (10. dallam),²⁷² A halálra táncoltatott leány – Sági Mariska (11. dallam.)²⁷³

²⁷⁰ Előadásmódján nem tükröződnek érzelmek. Vargyas L. 1976. 30.

²⁷¹ Vargyas L. 1976. 143–144.

²⁷² Ma is élő, egyik legnépszerűbb balladánk. Vargyas Lajos 302 változata lelőhelyét sorolta fel. Vargyas 1976. II. 122–139. Megállapítása szerint ez a balladánk is francia eredetű, de Európa több népe költészetében ismeretes.

²⁷³ Hazánkban az ország egész területén elterjedt, de főként a felvidéki és dunántúli területeken ismert. Építkezésére hármasság jellemző a táncbakészülődés és az erővesztés fokozataiban egyaránt. A főmotívum jelen esetben indokolatlan, máskor a leány csapodársága vagy a kikosarazott legény bosszúja a halálra táncoltatást kiváltó ok.

- III. Családi balladák: A gyermekgyilkos anya – Szabó Vilma (12. dallam),²⁷⁴ A halálraítélt húga – Fehér László.²⁷⁵
- IV. Társadalmi konfliktusok: Gazdag leány, szegény legény – Szedri báró Mariska (13. dallam),²⁷⁶ Gazdag legény, szegény leány – Gyula kedvese balladája (14. dallam.)
- V. Hősi énekek: Betyárballada – Dombi Pista, Csali Pista (15. dallam), betyár kedvese, névtelen betyárballadák.
- VI. Sirató- és balesetballadák: A dobba esett leány – Farkas Julcsa (16. dallam), Horváth Julcsa, A megcsalt menyaszszony – Bíró Margit.
- VII. Bűntényballadák: Az anyagyilkos – Barna Pista (17. dallam), Barna Jóska.

Az Ortutay Gyula és Kriza Ildikó által összeállított *Magyar Népballadák* kötetben²⁷⁷ az említett dalok stílus szerint a következő csoportokba kerülnek:

- I. Régi stílusú népballadák – klasszikus népballadák: A szégyenbe esett lány, A halálra táncoltatott leány.
- II. Régi stílusú népballadák – vígballadák, románcok: Három árva.
- III. Új stílusú népballadák – betyárballadák és balladás dalok.

²⁷⁴ *Ma is a népszerű balladák közé tartozik. Vargyas 266 változat lelőhelyét sorolta fel. Megállapítása, hogy a Szabó Vilmáról szóló ballada őse a moldvai–bukovinai Szabó Erzsi-ballada, amely a 14. századból származik, és francia eredetű. A ma is ismert ballada a 19. században keletkezhetett. Vargyas Lajos 1976. II. 262.*

²⁷⁵ Podmaniczky Zs. 1943.

²⁷⁶ *Közismert, közkedvelt új ballada. Vargyas 263 változatának lelőhelyét közölte. Eredetét többen a 19. század közepén Magyarai Kassa Gusztáv 1857, majd 1858-ban megjelent, majd ugyanebben az évben írt Berki József versének tulajdonították. Vargyas Lajos feltételezte, hogy a fenti szerzők a motívumokat a már 1820-as, 1930-as években keletkezhetett balladából vették át. Vargyas Lajos 1976. II. 753.*

²⁷⁷ Ortutay Gy. – Kriza I. 2000.

- IV. Új stílusú népballadák – családi eseményekhez, gyilkosságokhoz, szerencsétlenségekhez fűződő balladák és balladás dalok: A bíró leánya, A gyermekgyilkos leányanya, A szeretőért elkövetett gyilkosság, Szerencsétlen események.

A Kapuváron gyűjtött balladák nagy része országszerte ismert. Ezek formálódtak a helyi körülményeknek, igényeknek megfelelően. Megszólaltatásukra többször sor kerülhetett: *„(Balladákat mikor énekeltek?) Amikor lányok voltunk nagyon sokszor énekőtüink. Ugye ki-ültüink az utcára’, ... azt akkor a padon este későig kint vótunk... [...] Akkor tanútunk az Örzse nénitül. Az az asszony már akkor volt biztos ha 70 éves, osztá’ ez énekőt nekünk. Aszonta, ebbő’ lányok tanúhat-tok...”*²⁷⁸

Régi és új stílusú balladák egyaránt fellelhetőek Kapuvár népdalanyagában, ám – a mindennapi élet dalaira jellemzően – az új stílus itt is hangsúlyosabb szereppel bír. A régiek közül mindössze egy-egy példa került csupán lejegyzésre,²⁷⁹ az új stílusú balladák ezzel szemben népszerűségüknek köszönhetően gyakran több változatban is fennmaradtak. *A cséplőgépbe esett lány* és a *Szeretőért elkövetett gyilkosság* története több főszereplővel elterjedt, akárcsak a betyárballadák, melyek az egész kapuvári balladagyűjtemény legdominánsabb részét teszik ki. Különlegességgként említhető az a Kapuváron különösen kedvelt balladás dal, melyben egy kislány egy barátba szeret bele.²⁸⁰

²⁷⁸ Kiss-Leizer Györgyné, Henye Gizella (Kapuvár, 1927.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2014. március 25-én.

²⁷⁹ A Három árva, A megesett leány és A halálra táncoltatott leány balladák típusai-ból.

²⁸⁰ „Ez a kis nő e ugye megszerette a barátot, hát közbe mivel ahho nem mehetett, hát együtt egy másik aho hát hozzámment. Aztán pont, ahogy esküvőre mentek, ez a barát volt ott. Hát azt is bántotta, a barátot, aztán az is öngyilkos lett utolján, mer a kislány az meg ott összeesett a temlomba, mikor esküdtették őket...” Kiss-Leizer Györgyné, Henye Gizella (Kapuvár, 1927.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2014. március 25-én. A nóta elődje és ihletője egy orosz népdal lehetett.

Vargyas Lajos által létrehozott tartalmi típusok közül vannak olyanok, melyek – az adatok szerint – teljes mértékben hiányoznak a kapuvári dallamkincsből. Ezek a következők: történeti balladák, tréfás és csúfolódó balladák, epikus énekek.

1. c) A 16-17. század népzeneje, reneszánsz és barokk műzenei kapcsolatok: Számos dallamtípussal gazdagodik népzeneünk ebben a korban a magas kultúra hatására. Megjelennek a *Tinódi dallamok* és ekkor tűnnek fel a *Rákóczi-dallam* első feljegyzései is, melyek a nép körében egyházi-világi, vokális-hangszeres formában egyaránt élnek.²⁸¹ A *Rákóczi – dallamkör* háttérében részben litániaszerű szokásanyag, részben hangszeres apró-motivika állhat.²⁸² A dallamcsalád típusai különféle szótagszámú strófákban, gyakran szaffikus forma keretében lelhetők fel. Erre a típusra a kapuvári mindennapi élet dallamkincsben nem találtam példát.

1. d) A 18-19. század népzeneje: A polgárosodás és az egyházak működésének hatására az iskolák szerepe megnőtt, ennek köszönhetően az előző korokhoz képest bővült a népzene írott forrásanyaga. A diák-melodiáriumok és az egyházi darabok a nép dallamhasználatának fontos forrásaivá váltak, az európai műzene hatására meghatározó lett továbbá a dúr jelleg, a szaffikus forma és a laza szerkezet. Kialakult, majd elterjedt a verbunkos zene, ezzel együtt a korszak jellemző stílusjegyeként megjelent a metrumváltás és a negyedes alapülkötés, melyek a magyar népdal kifejlett új stílusában kötelező megoldássá

²⁸¹ Paksa K. 1999. 173.

²⁸² *Elsődleges alkata szerint egy lá-dó' gerinchangokra támaszkodó, majd ti vagy mi hangon záruló melodikus nagyívból áll. Ennek megismétlése után aprózó, giustóhoz közeledő, ré-fi-szó hangok vezetésével lévő kismotivika, s végül az első sort vissza-idéző, többnyire lassabb tempójú és rövidebb fríg zárósor következik. Vakler A. [é. n.]*

váltak.²⁸³ A 18-19. század népzenejének jellemzőire Kapuvár köznapi népdalai között is találunk néhány példát (18. dallam).²⁸⁴

A 2. főcsoport – új stílusú népdalok: Az új stílus kialakulása a 19. századhoz kötődik, bölcsője az Alföld, ám hamarosan az összes magyar népzenei dialektusterületen elterjedt. Dallami sokszínűség jellemzi, előadásmódja szinte mindig tempo giusto, szótagszáma nagyobb, mint a régi stílusú népdaloké, dallamvonala kupolás, gyakori a harmadik sor variálódása, szerkezete visszatérő. Lehet szimmetrikus: AA5A5A / ABBA vagy asszimmetrikus: AA5BA / AABA / ABCA.

Két csoportja különíthető el:

- I. a régi stílusból eredőek: ritmusuk alkalmazkodó tempo giusto, hangsoruk dór (19. dallam) és eol (20. dallam), pentaton fordulatokkal.
- II. Műdalból és idegenből átvett dallamok: hangsoruk elsősorban dúr (21. dallam) vagy moll (22. dallam.)

A gyűjtési adatokat tekintve egyértelmű, hogy Kapuvár köznapi népdalaiban az új stílus uralkodott. Az összes korábban keletkezett stílusrétegből fennmaradt népdal együttvéve sem haladja meg ezek számát. Kizárólag a népies műdalok örvendhetek hasonló népszerűségnek, ám azok külön, népzenei kívüli kategóriát képviseltek. Érdekes kérdéseket vet fel, hogy azok a régi stílusú énekek, melyek az újabb, divatosabb énekek térhódítása mellett megőrződtek, mégis miért lettek kivételezettek. Feltételezhetően a lokalitás is szerepet játszott ebben. Amelyik dalt helyinek gondolták, azt igyekeztek a legjobban őrizni és adott esetben – például kórustalálkozó alkalmával – mások felé is reprezentálni.

²⁸³ Paksa K. 1999. 185.

²⁸⁴ Ebben az esetben is helytálló, hogy a kor jegyeit a szent időhöz kötődő dallamok sokkal hitelesebben megőrizték. A profán idő dalai haladtak tovább a változás útján, követve az egyre újabb és újabb divatokat.

Az új stílus zenei jellegzetességeit vizsgálva megállapítható, hogy mind a régi stílus, mind pedig a népies műdal erősen hatottak rá, akárcsak az idegen eredetű dallamok. A nóták divatba kerülésének hatására megfigyelhető egy különleges „elnótásítási” folyamat is, mely során az emberek nótákra jellemző elemeket építettek a népdalok dalamaiba.

A témát illetően a kapuvári népzene belől magasan a szerelmes énekek csoportja áll az első helyen, ezt követik a katonadalok, majd a pásztor és betyárdalok, a tréfás és gúnydalok, végül pedig a csoportosan meg nem jelenő, egyéb tartalmi jelentést hordozó énekek.

Népies műdalok / magyar nóták: A magyar nóta a 19. század elején kialakuló, közel másfél évszázadig virágzó stílusirányzat. Műfaji előzményei közé sorolható a hangszeres verbunkos-zene, a 18. századi diákmelódia és a magyar népdal. Habár ez utóbbival szerkezetileg szinte teljesen egybeolvad, számos dolog mégis elhatárolja attól. Először is a nép ajkán született szerzőtlen dalokkal szemben a magyar nóta egyéni szerzőtől származik, egyaránt keverednek benne népi és műzenei, illetve a szóbeli és irodalmi elemek. Átlagpolgári igények kielégítésére szolgált, városban és falun a társadalom több osztálya körében is kedvelték. A parasztság számára a 19. században főként a népszínművek által vált ismertté. Fontos megkülönböztető jegyei közé tartozik még a nagy szótagszám, a könnyű harmonizálhatóság, a szekvencia-menetek és az európai műzenéből átvett dallamfordulatok. A magyar nóta az új stílusú népdal kibontakozásának legfőbb forrása és serkentő ereje volt.²⁸⁵

Kapuvár népzenejében az új stílus által képviselt témák jelennek meg a népies műdalokban is: szerelem, katonaság, tréfás és mulató énekek, munkadalok. Léteznek olyan dallamok, melyek szerkezetileg

²⁸⁵ Katona I. – Sárosi B. 1980. 493–495.

alig megkülönböztethetőek az új stílusú népdaloktól (23. dallam), illetve olyanok, melyek szinte teljesen függetlenek előző népzenei hatásoktól (24. dallam.)

Szent időhöz kötődő dalok

A szent idő tapasztalásánál elének tárul a „kezdetekhez” való visszatérés vágya, mely Keresztény vonatkozásban a paradicsomi létel azonosítható. A mitikus idő, melynek felelevenítésén a vallásos ember fáradozik, isteni jelenvalóságtól megszentelt.²⁸⁶ A rítusok által szentek kortársává válhatunk. A szent idő örökkévaló, a kalendárium liturgikus rendje zárt körben zajlik, évről évre visszatér önmagába, majd a szokások révén újjászületik.²⁸⁷

A köznapi népdalok elemzése során jól látható a dallamhasználat alakulásának módja, az egyre újabb és újabb irányzatok megjelenése. A profán idővel szemben a szent időben a stílusok sokkal maradandóbbak. Bizonyos mértékű alakulás természetesen bennük is végbement. Jelentek meg újabb stílusok, ám azok a régiek mellett keltek életre és nem szorították ki, nem írták felül azokat. A kapuvári emberek életében meghatározó szerepet játszik a szent idő és a hozzá kapcsolódó dallamok, különösen az idősebb korosztály körében. A jelenkori gyűjtések során azt tapasztaltam, hogy amíg a profán idő dalait hosszabb gondolkodás után, bizonytalanabban idézik fel, addig a szent idő dalait határozottan énekelik. A fiatalok esetében ez utóbbi nem jellemző egyik idő kapcsán sem. Saját településük népzenejéből elsősorban és sokszor kizárólagosan a városházán időszakonként lejátszott *Kapuvárra négy úton kell bemenni* kezdetű harangjáték dallamát ismerik.

A szokásdalok és az egyházi népénekeknek egy élő hagyományt képviselnek napjainkban. Az évszázadok során született különböző

²⁸⁶ *Eliade, M. 2009. 82–85.*

²⁸⁷ *Eliade, M. 2009. 96.*

stíluslemek továbbélnek bennük, kiszolgálva ezzel a hosszú évszázadok óta létező valláshoz kötődő lelki szükségleteket.

Kapuvár lakossága jellemzően római katolikus vallású,²⁸⁸ így a szokások – habár tartalmaznak a kereszténység előtti ősvallásból megmaradt elemeket – a római katolikus egyház ünnepeihez kapcsolódnak.

A szent időhöz kötődő dalok csoportjai:

- Jeles napi szokásdalok a közösség életében
- Az egyén életének állomásaihoz fűződő szokásdalok
- Jeles naphoz nem kötődő egyházi népének.²⁸⁹

A jeles napi szokásdalok a közösség életében a számukra meghatározó, legnagyobb – Karácsony, Húsvét, Pünkösd – kötődnek.

Ezen ünnepek köré csoportosul a többi naptári ünnep, mint például a szentek ünnepei, vagy a természet által megkövetelt cselekmények nyomán létrejött szokások alkalmai.²⁹⁰

A karácsonyi ünnepkört december 13-a, Luca napja nyitja. Ekkor csupán kis mértékben jut szerephez az ének, nagyon egyszerű archaikus formákban. Sok helyütt egy-két hang, másutt inkább beszéd-szerű mondóka.²⁹¹ December 24-én a betlehemes játékok során (29.

²⁸⁸ Ezt a Kapuváron állított templomok is igazolják: Assisi Szent Ferenc templom, Gartai Szent Sebestyén templom, Ház helyi Sárkány Boldogasszony templom, Szent Anna templom, Szentháromság kápolna. Ezek mellett csupán egyetlen református templom épült.

²⁸⁹ Az egyházi népének jeles napi szokáshoz fűződően, illetve attól függetlenül is nagy számban megtalálható népdalaink között. Jelen esetben külön kezelem e két csoportot. Az általam meghatározott kategóriák különválasztásul ellenére szorosan összekapcsolódnak. Mindegyik meghatározója a vallás, mely megteremti az egyén és a közösség életének rendjét, állomásait és ciklusait.

²⁹⁰ Dolgozatomban nem foglalkozom az összes jeles nappal, ünneppel, csupán azokkal, melyekben helyet kap az éneklés.

²⁹¹ Ebben az esetben feltételezhető, hogy a szokáscselekmény túlélte a hozzá kapcsolódó énekeket. Kutatásom során idősebb adatközlőim már nem társítottak dalokat

kép), otthon (30. kép) vagy a rokonok, szomszédok meglátogatása közben rengeteg karácsonyi dal felcsendült.²⁹² Habár a regölés szokása Rábaköz sajátossága, Kapuváron nem volt jellemző, legalábbis a 20. századra már nem. Podmaniczky Zsuzsanna azonban még írt köszönteni járó cigányokról, akik az ablakok alá állva énekeltek. Az emberek regösöknek hívták őket, s a regösénekek egy részét, az áldás és bőségkívánást valóban elő is adták.²⁹³ December 31-én, szilveszter éjszakáján, ahogy a bakter jelezte az éjfélt, a fiatalok énekszóval és harmonikával köszönteni indultak.²⁹⁴ Hangszerek valószínűleg nem minden alkalommal kísérték őket, s az idő múlásával a lányok lassan elmaradtak a legények mellől e szokás gyakorlásában. Új évtől vízkeresztig a gyerekek piros süvegben, kezükben a betlehemi csillaggal énekelve járták a házakat és alamizsnát gyűjtöttek.²⁹⁵

A húsvéti ünnepkört a farsang bemutatásával kezdjük, melynek ideje vízkeresztől hamvazószerdáig tart. Mint a legtöbb helyen, ez az ünnep a kapuváriak számára is egyet jelentett a vígsággal, mulatsággal, a megszokott normák és határok feszegetésével, hogy a későbbiek során, a negyven napos böjtöt követően a rendetlenségből megbecsülést nyerve újra helyreállhasson a rend. Február 3-án volt szokásban a Balázsolás, a farsangi időszak egyik legismertebb áldást hozó játéka. Ekkor csak a fiúk járták a házakat kifordított bundában, hosszúszerű csizmában, bottal és fakarddal a kezükben. Beköszönés után énekelni kezdtek, majd a fakardokkal megveregették az ajtó tokját vagy a gendát és adományért kiabáltak.²⁹⁶ A farsang mulatságainak menete legtöbb tekintetben a profán idő báljaihoz hasonlóan zajlott. Különlegességet a lezárása jelentett: „*Három nap vót, mer' vasárnap elkezdő-*

Luca napjához, korábról viszont vannak olyan feljegyzések, melyek szerint Kapuváron is énekkel kísérték ezt a népszokást.

²⁹² A szokásdalokat illetően az előttem járt kutatók ehhez kapcsolódóan gyűjtötték fel a legtöbb éneket.

²⁹³ Podmaniczky Zs. 1943. 77.

²⁹⁴ Podmaniczky Zs. 1943. 77–78.

²⁹⁵ Horváth Gy. 2012. 85–86; Sárközi R. 1985. 190.

²⁹⁶ Sárközi R. 1985. 191.

*dött, hétfő, kedd. Kedd 11 órakor a kocsmáros letette az asztalra a fészületet meg két gyertyát. Akkor a férfiak odamentek, elénekölték, Isten áldd meg a magyart, osztán azt mondták most bőgőtemetés lesz... Letették a padlóra a cigányoknak a bőgőjüket, osztán egy lepedővel betakarták.”*²⁹⁷ A farsang végeztével kezdődött meg a negyvennapos böjt. Ez idő alatt a kapuvári emberek sem mulattak, nem volt szokás sem táncolni, sem zenélni, az egyházi népének szerepe viszont jelentősen felértékelődött. Húsvétot elhagyva, Krisztus feltámadásának ünnepe után ismét visszaállt az élet rendje, újból lehetett táncba menni, énekelni és mulatni. Jellemzően ez után tartattak lakodalmakat is.

A pünkösdi ünnepkört a pünkösdi szokások leírásával kezdem. Ez az alkalom Kapuváron a Három királyokhoz és a Balázsoláshoz hasonlóan köszöntésről és áldáskívánásról szólt. Kislányok énekkel kísérték választott királynőjüket minden házhoz betérve. Királynővé általában óvodás kislányt tettek meg, sokszor minden lány közül a legkisebbet. Az ő arcát selyemkendővel takarták, fején koszorút viselt. Gyakran több csoport is indult, mindegyik egy-egy utcát végigjárva.²⁹⁸

A pünkösdi szokásdalok mellett az egyházi népének természetes ekkor is jelen voltak.

Az egyéni élet állomásaihoz fűződő szokásdalokat a születés, házasság és a halál témaköreikhez csoportosítva jelenítem meg.

A születés, illetve keresztelő kapcsán nem sikerült énekes adatokra lelmem Kapuváron. A helyiek elmondása szerint sem a kereszteléshez kötődően, sem ringatóként nem volt hagyományosnak tartott dal. Ettől függetlenül természetesen dúdolgattak, énekeltek a kisdedeknek sokféle dallamot, ami éppen az emberek kedvére volt.

A házasságkötéshez, lakodalomhoz kapcsolódóan már bővebb a kapuvári forrásanyag. Az egyéni élethez fűződő alkalmak közül ez az, amelynek a szokáscselekményei és dalai leginkább fennmaradtak.

²⁹⁷ Kiss Józsefné, Nagy Katalin (Garta, 1927.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2013. június 22-én.

²⁹⁸ Horváth Gy. 2012. 95–97.

Házasság a következő időkben köttethetett: farsangkor, húsvétól aratásig, ritkán ősszel. Böjtben és adventben nem engedte a katolikus vallás a lakodalmazást.²⁹⁹ Kapuváron a házasságot megelőző héten *legénykidobót* tartottak. Ekkor a kocsmában vendégelte meg barátait a vőlegény. Hajnalban zárásaként elmentek a menyasszony házához nőtázni, amiért világítást kaptak. Kifejezett leánybúcsú megrendezése nem volt szokás. Az esküvő napján a templomi szertartás előtt nem ismeretes jellegzetes ének vagy muzsikaszó. Egyes helyeken dallal búcsúztatták a lányt szüleitől, Kapuváron nem. Itt a búcsúztatás verssel történt, amit az 1940-es évekig jellemzően a nyoszolyólány mondott el, ez után szerepét a legtöbb esetben a vőfély vette át.

A templomi esküvőt követően találhatóak olyan mozzanatok, melyekben helyet kapott muzsika vagy énekszó. Ilyen volt, amikor a templomból kilépve, fogadott cigányzenészek indulójára táncolva, mulatva ment a násznép a lakodalmas házig. „Mikor kigyűttek az esküvőrül a templombul, a két tanú ment legelől. Utána a menyasszony ment a vőfélyel, azután a vőlegény a nyoszolyólánnyal. Utána a vendégek. Rokonok. Idősebb rokonok elsőbb, azután idegenek, meg fiatalabbak.”³⁰⁰ Leggyakrabban a Rákóczi-indulóra jártak a lányok és a legények, sőt, még a menyecskék is, folyamatosan előre haladva. Menet közben „rikongattak”: „Kapuvári szentegyházba, Gyűrűt cseréltek egymással. Ez az utca kanyarikos, Menyasszonyunk takarékos. Híjj, ju.”³⁰¹ Az ünnepi vacsora után következett a menyasszonykikérés. Gyertyákat hoztak a terembe, melyekből minden legény kapott egyet, körbeálltak, a lányok pedig mögéjük. Lassan körtáncot jártak és közben azt énekelték: Muzsika szól hangosan, Kérjük alázatosan, Kérjük a násznagyokat, Kerítsék kézre a mi menyasszonyunkat. A lányok

²⁹⁹ Kivétel csak kirívó esetben lehetett. Például, ha özvegyen maradt valaki gyermekeivel.

³⁰⁰ Vida Ferencné, Füzi Anna (Kapuvár, 1889.) Gyűjtötte Bene Zsuzsanna, 1956. szeptember 27-én.

³⁰¹ Füzi Pálné, Kovács Erzsébet (Kapuvár, 1883.) Gyűjtötte: Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-én.

egyszer csak azt kiáltották: Ki, ki, ki, menyasszonyunk gyere ki. Háromszor ismétlődött meg ez a kiáltás, az utolsóra a menyasszony ki-
jött. Eztán kihívták a vőlegényt is. Kicsit táncoltak még együtt, majd
elfűjták a gyertyákat.³⁰² Ekkor lett vége a vacsorának és kezdődött a
mulatság, mely alatt nem voltak megszabott énekek, leginkább a ci-
gányzenészekre hagyatkoztak (32. kép.)³⁰³ „Szoktak énekőnyi, de in-
kább a legények, az asszonyok nem is igen énekőtek. Meg osztá ugye
cigányokat fogadtak... jobban azok húzták.”³⁰⁴ Tánc közben csujogat-
tak a lányok: „Heje, huja, lakodalom, majd megmondom, ha jól lakom,
Terebélyes diófa, hadd szóljon a muzsika!”³⁰⁵

Éjfél előtt az utcabeli legényeknek jogukban állt három nótát
kérni a vőlegénytől. Általában a kocsmából jöttek, ittak, táncoltak,
mulattak, majd a három nóta lejártával elköszöntek. Éjfél után a meny-
asszony fejét „elszorították”. Mikor belépett, ez a táncszó hangzott fel:
„Éjfél után hajnal lett, menyasszonyunk asszony lett.”³⁰⁶ Az új asz-
szony köszöntőjét követően táncba vitte őt a vőfély. Eladó a menyasz-
szony – kiáltotta – s ekkor a cigány húzni kezdte: „Asszony, asszony,
az akarok lenni...”³⁰⁷ Az egész menyasszonytánc alatt ezt muzsikál-
ták. Sorban mindenki megtáncoltatta, legutoljára a vőlegény, aki a
tánc után magával vitte asszonyát. A lakodalmas vendégség tovább
mulatott. Hajnalban, amikor a zenészek pihentek, a vőfély rigmusával
pénzt gyűjtött az ifjú párnak a férfi vendégektől. Ekkor került sor az

³⁰² Henye Imre (Kapuvár, 1893.) Gyűjtötte: Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-én.

³⁰³ Legnépszerűbbként a következőket sorolták fel a helyiek: Kapuvári leányoknak csatt a derekán, csatt a derekán..., Egyszer menetem férjhez, egyszer mentem férjhez, de hiába..., Harangoznak a toronyba, sej haj..., Piros alma telelőre..., Miért nincs minden lánynak igaz szeretője..., Kukorékol a kis kakas, hajnal akar lenni...

³⁰⁴ Kiss-Leizer Györgyné, Henye Gizella (Kapuvár, 1927, Kapuvár.) Gyűjtötte: Garamyölgyi Anett, 2014. március 25-én.

³⁰⁵ Ez csak néhány példa a rengeteg táncszó közül Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-i gyűjtéséből. Adatközlő: Vida Ferencné, Füzi Anna (Kapuvár, 1889.)

³⁰⁶ Henye Imréné, Licskai Erzsébet (Kapuvár, 1893.) Gyűjtötte: Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-én.

³⁰⁷ Henye Imréné, Licskai Erzsébet (Kapuvár, 1893.) Gyűjtötte: Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-én.

itatós nótázásra is. Több emberre ráénekeltek kis dalukat, s addig nem hagyták abba, amíg az érintett ki nem itta poharát. „... (XY) iszik most, Nem gondolja drága most. Keres annyit mindenkor, Mit megiszik ilyenkor. Mondjuk tehát nekije, váljon egészségére, re, re, re, re...”³⁰⁸ A lakodalom egész reggelig tartott. Virradáskor a lányok a következőt rikoltották: „Félre kell a szégyent tenni, mégiscsak haza kell menni.”³⁰⁹ Ezután megköszönték a házigazdák jóságát, majd hazamentek. A legények közül egy-egy udvariasan hazakísérte táncosát, néhányan pedig még tovább mulattak a kocsmában.

A halál, a gyász, a temetés sok ősi elemet őrzött meg néphagyományunkban, egy részük még a kereszténység előtti idők nyomait viseli. Számos hiedelem és cselekmény fűződik az élet ezen állomásához, ám én most kifejezetten az éneklést tartalmazó virrasztással, siratással foglalkozok.

A halott-siratás elsősorban közösségi szokás. A falusi társadalom megkövetelte, hogy a családban történő halálesetkor a közeli nőrokonok nyilvánosan sirassák az elhunytat és ezzel adják meg neki kellő végtisztességet.³¹⁰ Emellett egyéni, nem nyilvános formái is léteztek.³¹¹ A sirató stílust egész országra kiterjedően vizsgálja a Magyar népzene tára V. Siratók kötete.³¹² A Sopron megyei virrasztó énekekkel részletesen Lajtha László foglalkozott. Kutatásából egy egész monográfia került kiadásra, melyben rengeteg adat van Kapuvár és

³⁰⁸ Sely Imréné, Varga Etelka (Kapuvár, 1919.) Gyűjtötte: Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-én.

³⁰⁹ Füzi Pálné, Kovács Erzsébet (Kapuvár, 1883.) Gyűjtötte: Bene Zsuzsanna 1956. szeptember 27-én.

³¹⁰ Paksa K. 1999. 66.

³¹¹ Szerkezetében hasonló a halottsiratóhoz az önsirató, amiben az énekes saját életét, bánatát, betegségét magányát panaszolja el. Külön típus még a menyasszony-sirató, mely egyes helyeken lakodalmi szertartás része.

³¹² Kiss L. – Rajeczky B. 1966.

Garta siratóénekeiről is.³¹³ Lajtha szerint az előénekes valóságos hierarchikus ranggal bírt. Előadásmódja nem sokban különbözött a többi énekestől, szerepe azonban kiemelt kötelességgel járt azáltal, hogy biztosan tudta az énekeket és ő indítsa el azokat. Erre a tisztségre már fiatal korban készülni kezdtek énekek gyűjtésével, másolásával, s amikor az előénekes megöregedett, továbbadta feladatát és összegyűjtött füzeteit, könyveit.³¹⁴ A virrasztókon való siratás nem csak nőkre vonatkozhatott. Sopron megyében számos helyen férfi töltötte be az előénekes szerepét,³¹⁵ ez hosszú ideig Kapuvár és Garta virrasztóit is ez jellemezte. Az utolsó helyi vonatkozású férfi előénekes Cserpes Sándor volt, aki 1980-as évek közepéig élt.³¹⁶ Tisztségét az 50-es évek után kizárólag nők vállalták magukra.

Az egyházi népének a hívők szélesebb körében elterjedt vallásos tartalmú lírai dal, mely többnyire alkalmi jellegű, ám egyházi szertartáshoz közvetlenül nem kapcsolódik. A népének hasonlóan összetett műfaji fogalom, mint a népdal. Számos formája létezik és tematikusan is több műfaji alcsoportra osztható, például: búcsúének, virrasztóének, karácsonyi ének... A szóbeliségben élő népének azonban jobban kötődött az írásbeliséghez, mint a világi népköltészet műfajai.³¹⁷ A hívek magyar nyelvű népénekei latin nyelvű előképekből kezdtek kialakulni a középkor második felében. Jellemzően mise előtt és után, nagyobb ünnepeken, búcsúkon (24. kép), továbbá csata előtt énekelték ezeket. Kísérő jellegük az idők folyamán végig megmaradt. Kapuváron az egyházi népénekek szinte minden nap használatban voltak és az

³¹³ Lajtha L. 1956. *A kötetben szereplő kapuvári vonatkozású dallamok jelzetszámai:* 15, 38a, 53, 59, 150e, 206, 221, 242, 252, 259. *A gartai dallamok számozásai:* 6, 17, 44, 91b, 101a, 127, 177, 198a, 198b, 229, 244.

³¹⁴ Lajtha L. 1956. 21.

³¹⁵ Lajtha L. 1956. 9.

³¹⁶ Csiszár Attila, *a kapuvári Rábaközi Múzeum néprajzos muzeológusának szóbeli közlése alapján.*

³¹⁷ *E tulajdonságának köszönhetően korábbi századairól rendelkezésünkre állnak adatok.*

idősebbek körében jelenleg is meghatározóak.³¹⁸ Többen olykor imádkozás helyett éneklék.

„Imádkoztunk este, énekőtünk szentes éneket is mindig... Még azt elvigyétek okvetlen. [...] Ez most jól elment, mer' ugye ez gyakorolva volt... mer' mondom, hogy én eztet imádság helyett is el szokom énekőnyi.”³¹⁹ Napjainkat tekintve a legtöbb népi éneket tartalmazó gyűjtés a gartai Licskai Jánosné, Pászli Anna (1932) nevéhez fűződik. Közel 40 egyházi népének került tőle gyűjtésre és ezek mellett még rengeteg dalt ismer.³²⁰

A szent időhöz kötődően többször, többféle szerepben csendülhetek fel egyházi népéneknek. Egy részük kapcsolódik a közösség, illetve az egyén jeles napjaihoz, mások viszont sokkal köznapibb használatban vannak. Kiemelkedő és nélkülözhetetlen szerephez erőteljesebben a búcsújárások idején, jutnak, melyeknek nagy hagyománya van Kapuváron. Zsebedics József *A kapuvári egyház története II.* címet viselő könyvében részletesen foglalkozik ezekkel, pontos menetükkel, céljukkal.³²¹ Én csupán néhány lényeges adatot emelek ki az énekléshez kapcsolódóan.

Az Nagyzell – öreg Máriazellhez kapcsolódó első zarándoklat ideje 1913-ra tehető, a második 1926-ra (31. kép.) Ennek emlékét már nem csak a szóbeliség, hanem egy fennmaradt kézírás is őrzi: „Kapuvárról sátoros szekerekkel és gyalog indultak a hívek Máriazellbe zászlókkal és keresztekkel. Útközben imádkoztunk és énekelünk. Volt közöttünk két előimádkozó és éneklést vezető... Egy hétig tartott az út. Megérkezésük előtt a lányok felvették a kapuvári fehér népviseletüket...(28. kép) nyakukba tették a „Mária érmet” és imával, énekkel

³¹⁸ Természetesen teljesen más funkcióban, mint a profán mindennapi élet dalai.

³¹⁹ Kiss-Leizer Györgyné, Henye Gizella (Kapuvár, 1927.) Gyűjtötte: Garamvölgyi Anett, 2014. március 25-én.

³²⁰ Licskai Jánosné, Pászli Anna ideje nagy részében a gartai Szent Sebestyén templomban segít az atyának.

³²¹ Zsebedics J. 2008. 110–121.

vonultak a kegyhelyre köszönteni Máriát, majd ott részt vettek a szertartáson.”³²² Annak ellenére, hogy politikai okok miatt sokáig nem került megrendezésre, a búcsújárás igénye és így a szokása fennmaradt, évente egyszer napjainkban is meghirdetik.

Kiscell (Celldömölk) főként a gartaiak búcsújáróhelye, de kapuváriak ugyanúgy csatlakozhattak, illetve a mai napig csatlakozhatnak hozzájuk. Szeptember 12-én, Mária névnapjának idején a hívő emberek napjainkban is ellátogatnak erre a helyre. Igaz, már elsősorban busszal utaznak, ám ezt az utat is ugyanúgy énekkel, imádsággal töltik, mint régen gyalogosan és szekerekkel. Kiscell–Celldömölk kapcsán meghatározó volt a lelkes gartai papok (Turner Kálmán, Horváth István, Bakk Tamás) háttérmunkája. Habár magán a zárandoklatokon nem vettek részt, jelentős szerepet vállaltak abban, hogy mindig szeretetteljes szívvel indították útnak és fogadták a híveket. Bizonyára az új fiatal atya, Varga György is elődeihez hasonlóan cselekszik, hiszen rendkívül fontos feladat ez a katolikus közösségre nézve. A boldogasszonyi zárandoklat a két világháború között vált jelentőssé. Elsősorban szeptember 8. napján, Kisboldogasszonykor, Mária születésének ünnepén látogattak el ide a hívek. Papok általában ezen a zárandoklaton sem vettek részt, idősebb búcsújárók, előimádkozók vezették a híveket. Ismert közülük Varga Ferenc János és Kovács Örzse neve. A kommunizmus idején ez a búcsújárás is megszűnt, 1999-ben szerveződött újra és rendezik meg azóta is éves rendszerességgel kiemelten Dr. Eöri Terka munkájának köszönhetően.

A két világháború között Csatkára szintén jártak hívő kapuváriak, de a szervezett utak napjainkra már megszűntek. Ezek utolsó ismert szervezője Sipőcz Györgyné Filó Katalin (1919-2002) volt. Halála után nem rendeztek több közösségi utat Csatkára, magánúton viszont továbbra is többen mentek és mennek még ide minden évben, akárcsak Szerdahelyre.

Osli Rábaköz legősibb zárandokhelye, több mint hatszáz éves múltra tekint vissza. Négy Mária ünnepén, azaz Nagyboldogasszony,

³²² *A szöveg feltehetően az öntésmajori Horváth Ferenc atya leírása.*

Gyertyaszentelő, Gyümölcsoltó és Kisboldogasszony napjain utaztak ide a kapuváriak. Kivételes, hogy ezen a zarándoklaton a papok közül is többen részt vettek. Gyalog indultak útnak, közben dalokkal és imádságokkal mélyítették el az út áhítatosságát. Érkezőkor a következő ének szólt az Osli templomban: *Üdvözült légy drága szent hely, üdvöz légy Szűz Anyánk. Osli templom szép virága, mennyben lakó patrónánk...* A köszöntő dalt mise követte, majd körmenet, ami alatt szintén végig szentes dalok és imádságok szóltak. Ez után jött a gyónás, a szent áldozás, majd a keresztút a stációknál, végül pedig a búcsúzás. A szent helytől való búcsúzásra is volt egy ének: *Bízom, hogy még többször e szent hajlékban. Mosolygó arcodat láthatom...*

Otthon harangszóval várták a zarándokokat, s az út mellett csatlakoznak hozzájuk, énekkel kísérték őket a templomba, ahol megköszönték a szerencsés hazatérést.

A szent idő dalaira vonatkozó népzene-történeti áttekintés az 1. főcsoport – régi és vegyes osztályozású dallamainak bemutatásával kezdem.³²³ Az archaikus történelem előtti ősréteg a profán élet dalai-ban gyermekdal, a szent idő esetében pedig szokásdal formájában ör-ződött meg. E két csoport szerkezetileg azonos, különbségeket kizáró-lag használatuk idejében és funkciójukban találhatunk. Szent időben lényeges az aktualitás, vagyis, hogy mindig az adott ünnephez kapcsolódó énekek csendüljenek fel a megfelelő helyen és időpontban, to-vábbá nagyobb szerephez jut a rituális cselekvés is. A magyarországi szokásdal anyaggal legátfogóbban *A Magyar Népzene Tára II. Jeles napok* kötete foglalkozik. Ezen belül főként a farsang, sárdó-vasárnap, virágvasárnap és regösének fejezetekben találkozhatunk az ütempáros szokásdalokkal. Kapuváron több jeles alkalom során felcsendültek ezek az énekek eredeti formájukban és továbbfejlődve egyaránt. A beszédszerű mondókától (25. dallam) kezdve, a triton hangkészleten (26. dallam) át egészen a hexachordig (27. dallam) találunk példát. Azok a különleges figyelemnek örvendő események, melyekhez archaikus

³²³ Áttekintésem menetének minden mozzanata megegyezik a profán időnél használt módszerrel.

történelem előtti stílusréteghez sorolható szokásdalok felcsendülhetnek, korábban már említésre kerültek a jeles napi szokásdalok tárgyalásánál.

Az ugor kori ősréteg dallamai hazánkban sirató formájában maradtak fenn. Kodály „zenei prózának” nevezte ezeket, mivel szövegük epikus, elbeszélő jellegű.³²⁴ Rendszerint a pillanat hatása alatt keletkeznek, így megismételhetetlenek, szöveges és zenei formulákkal viszont élnek. Jellemző szövegváz: halott megszólítása, állandó jelzők, kérdések az elhunythoz, saját magány megéneklése. Ezekre a vázakra teszik rá a saját helyzetükben hiteles adatokat, érzéseket, gondolatokat. Dallama recitatív, szerkezete kötetlen, szabadon variálható. Ezen tulajdonságok ellenére felfedezhető benne egy alapvető dallameszme, zenei formula: két hasonló, de egymástól eltérő kadenciájú dūr hexachord dallamsor ismételtetése. Ezek a kadenciák tetszőleges módon váltakoznak, ismétlődnek. A sirató előadásmódja megengedi, sőt közösségi esetekben megköveteli az érzelmek kinyilvánítását. A siratóknak három nagy csoportját különíthetjük el használatuk alkalmá és célja szerint: halottsirató, menyasszonysirató és önsirató.³²⁵ Lajtha László a dallamokat következő tulajdonságaik alapján osztályozta: ritmus, kadencia, dallamszerkezet, szótagszám. A gyűjtött dallampéldákat ez utóbbi szempont szerint rendezte kötetében. Kapuvár és Garta dallamai az említett tulajdonságok alapján rendkívül sokfélének mondhatóak.³²⁶ Annak ellenére, hogy Lajtha külön kezelte e két település népdalait, azok szokáshagyományaiban és zenei stílusában nincs jelentős különbség. Az eltérő dalok ugyanolyan körülmények között szóltak meg, illetve egyforma stílusjegyekkel is bírtak.

A legrégebbi kötetlen szerkezetű ugor kori dallamvilág nem fedi le a sirató szokásához társuló teljes zenei anyagot, mindössze csak

³²⁴ Paksa K. 1999. 65.

³²⁵ Paksa K. 1999. 64.

³²⁶ *A Sopron megyei virrasztó énekek könyv példái szótagszám alapján. Kapuvár: hét: 15, nyolc: 38a, 53, 59, tizenkettő: 150e, tizenhárom: 206, 221, tizennégy: 242, recitáló: 252, 259. Garta: öt: 6, hét: 17, nyolc: 44, kilenc: 91, tíz: 101a, tizenkettő: 127, 177, 198b, tizennégy: 229, 244. (Lajtha L. 1956.)*

egy nagyon kis százalékát (28. dallam.) A fentebb említett szövegek egyetlen része sem került felgyűjtésre (a halott megszólítása, kérések az elhunythoz). Ez történhetett a kutató hozzá nem értéséből vagy a hiedelmek miatt hallgattak róla: sok kapuvári katolikus úgy hitte ugyanis, hogy a siratók éneklését meghallja Szent Mihály és lovával eljön az elhunyt lelkéért. Féltek, hogy ha nem áll fent haláleset, a dalok megszólaltatására ugyanúgy megjelenik, csak akkor halottat nem lelve egy élő lelkét viszi magával.

Az ugor kori énekes anyag mellett jóval számottevőbbnek mondható a középkori átvételből származó dallamelemek és szövegek, illetve a 16. után elhíresült egyházi népénekek használata (29. dallam.)

A 11-15. század népzeneje, középkori hatások: „Az első meghatározó európai kulturális hatás, a kereszténység elhozta magával a gregorián ének terjedelmes és rendkívül összetett nemzetközi dallamkincsét.”³²⁷ Ez a dallamvilág jelentősen hozzájárult népdalaink alakulásához, ezzel együtt az egyházi népénekek születéséhez. A gregorián ének népdallá válásának során elveszítette eredeti szövegét, csupán dallama került felhasználásra. E korszak jellegzetes újdonsága az alulról felemelkedő, alaphang körül plagálisan haladó nyugati eredetű, illetve az alaphangról felemelkedő, kvint táján mozgó, majd leereszkedő dallamvonal, melyek szintén nyugatról jutottak el hozzánk francia telepések közvetítésével (30. dallam.) Kapuvár szent időhöz kötődő népdalaiban több középkori eredetre utaló példát találunk. Ezek egy része megmaradt eredeti formájában, mások továbbfejlődtek a következő századok jegyeiben.

A 16-17. század népzeneje, reneszánsz és barokk műzenei kapcsolatok: ebben a korszakban számos dallamtípussal gazdagodott népzeneink. Ezek különböző eredetűek voltak, legtöbbjük a „magas” kul-

³²⁷ Kodály Z. 1937. 47.

túrából származott. A középkori előzmények után az anyanyelvű egyházi népelemek ebben a korban váltak általánosan ismertté.³²⁸ Az idegen minták mellett a magyar zenei köznyelv is nagy szerepet játszott alakulásukban.³²⁹ Kapuváron kiemelkedő az egyházi népelemek száma és jelentősége, melyek külföldi (31. dallam) illetve hazai hatásokat egyaránt tükröznek. Ez utóbbinak példája a *Balassi-strófa* beépülése a népelemekbe (32. dallam.) Ebben a korszakban vált strófikussá és önálló stílussá az ugor kori sirató típus. Ezt is igazolják fennmaradt kapuvári énekek (33. dallam.)

18-19. század népzenejét vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a szent időhöz kötődően ebben a korszakban alakult ki legelterjedtebb népi dramatikus szokásunk: a betlehemezés. Ahogy fentebb már említésre került, ez a szokás is megtalálható Kapuvár népi dallamkincsében (34. dallam.) Forrásának a középkori előzmények mellett a barokk kori iskoladrámák és a néphagyomány ötvözése tekinthető.³³⁰ Korabeli profán párhuzamához hasonlóan itt is jellemző a dúr jelleg, a hétfokúság, a laza szerkezet, a szaffikus forma és a negyedes alaplüktetés (35. dallam.) Elterjedt még a négyütemes sorokból álló strófa, illetve a műzenéből átvett hármashangzat-felbontás használata. Ez utóbbira főként a Karácsonyi dalok között találhatunk példát Kapuváron (36. dallam.) Különös helyi jelenségnek mondható, hogy a korszak jellegzetes verbunkos stílusa megmutatkozik a szent idő népdalaiban (37. dallam.) Az AABA sorszerkezet alapján pedig a népies műdallal való kapcsolat is jól láthatóan kirajzolódik (38-39. dallam.)

A 2. főcsoportba tartozó új stílusú népdalok rendszerint nem kapcsolódnak szokásokhoz.³³¹ Ugyanez mondható el a régi stílus kapcsán az ótörök eredetű pentaton dalokról. Ezen stílusok témái minden

³²⁸ Paksa K. 1999. 164.

³²⁹ Meghatározóak alakulásukban a históriás énekek, sirató típusú dallamok.

³³⁰ Paksa K. 1999. 178–179.

³³¹ Paksa K. 1999. 209.

esetben líraiak és a profán időhöz kötődnek. Ha szerkezetükben hasonlítanak is rájuk a szent idő dalai, az más korok, más zenei hatások eredményének tudható be.

Összegzés

Tanulmányom azzal a céllal íródott, hogy bemutassam a kapuvári népzene énekes dallamvilágának sokszínűségét, illetve jellegzetes használati formáit az itt fellelhető népzene-történeti stílusrétegek jelenlétének és alakulásának vizsgálata által. Ennek során, Mircea Eliade és Paksa Katalin tudományos elméleteit továbbgondolva kutatásom és rendszerezésem során én is szétválasztottam szent és profán idő dalait. Vizsgálati módszerem egyértelműen kimutatta, hogy az eltérő időértelmezésekben a dallamok alakulása is különbözőképpen ment végbe.

A profán élet dalainál jellemző, hogy minél később jelent meg egy zenei stílus, annál népszerűbbé vált Kapuvár mindennapjaiban. Saját gyűjtéseim szerint a legősibb nagy népzene-történeti rétegek közül a legtöbb már egyáltalán nem maradt fenn.³³² Megállapítható tehát egy állandó, lineáris változási folyamat, mely mindig a megújulásra törekszik. A helyszínen való saját kutatásaim alatt bármely profán alkalomhoz, élethelyzethez kapcsolódóan érdeklődtem énekekről, általában nóták kerültek elő, ha viszont azt kértem, énekeljenek valami Kapuvárit, felelevenedtek a népdalok. Ezek nagy részében meg is jelenik Kapuvár vagy Garta neve, talán főleg emiatt őrződtek meg az utókor számára. Figyelemre méltó továbbá, hogy elsősorban azoktól az adatközlőktől sikerült népdalokat gyűjtenem, akik tagjai voltak valamely Kapuváron működő dalkörnek.³³³

³³² *Ilyenek például az ugor kori ősréteg nyomai, a pszalmódizáló dalok és a honfoglalás előtti ótörök eredetű kisambitusú pentaton énekek.*

³³³ *Legnépszerűbbnek bizonyult ezek között a kapuvári Kata-kör, valamint a Szekendy-féle gartai kórus. Ezek az egyesületek jelentős hagyományőrző szerepet tölthettek be azáltal, hogy rendszerint készítettek népzenei összeállításokat. Azoktól az adatközlőktől, akik nem voltak semmilyen dalköröknek tagjai előfordult, hogy egyetlen népdalt sem sikerült felgyűjtenem, kizárólag csak nótákat.*

A szent idő a profánnal ellentétben ciklikus, önmagába visszatérő, a vallási rend megőrzése érdekében nem tolerálja a nagy változásokat. E tulajdonsága miatt maradhattak fenn a régi idők dalai egészen napjainkig. Természetesen a szent idő énekeinél is jelentek meg újabb népzene-történeti korstílusok (kivéve az új stílust), ám ezek nem szorították ki a korábbiakat. Jól hallható különbség volt eddigi gyűjtéseim alkalmával, hogy a profán idő dalaihoz képest a szenthez kötődő énekek előadásmódja rendszerint sokkal határozottabbnak, hangosabbnak és hangilag tisztábbnak bizonyult. Ez is mutatja aktív jelenkori használatukat.

A szent és profán időn belüli népzene-történeti rétegek arányának pontos adatolása további munkát igényel. Dolgozatomban ez még nem volt célom, csupán az itt fellelhető stílusrétegek feltérképezése és bemutatása néhány konkrét példán keresztül. Írásom rámutat a helyi népzene énekes dallamanyagának különlegességeire, ám az ezzel való munka még korántsem tekinthető lezártnak. Több száz lekottázott és hangzóanyagon szereplő kapuvári dallam vár még lejegyzésre, részletes elemzésre és közreadásra.

Köszönetnyilvánítás

A tudománytörténeti áttekintéshez, kutatásom megvalósításához és tanulmányom kidolgozásához a 2013. évi kezdetek óta írásom megjelenéséig rengeteg segítséget kaptam.

Hálával tartozom Paksa Katalin népzenekutatónak, az MTA doktorának, akinek munkásságára példaként tekintek és *Magyar népzene-történet* című kötete írásom alapját képezi. Nagy megtiszteltetés számomra, hogy tanulmányom közreadása előtt időt szánt arra, hogy elolvassa és véleményezze azt. Biztató szavai kutatásaim folytatására inspirálnak.

Kapuvár városában köszönet illeti Csitéi Gábort, a dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola igazgatóját, a Kapuvár Néptánc-együttes vezetőjét, aki a helyi néprajzzal foglalkozó kötet megálmodója, terepkutatásaink alatt pedig legfőbb vendéglátónk volt.

Köszönettel tartozom Csiszár Attilának, a Soproni Múzeum néprajzos muzeológusának, aki minden rendelkezésére álló információval és dokumentummal segítette kutatásomat. A képmellékletemben közzétett fotók közül többet ő juttatott el hozzám.

Sárközi Rudolf, egykori kapuvári tanár, iskolaigazgató, kórusvezető, népdalgyűjtő munkája és megjelent kötetei nélkül Kapuvár dalainak töredékét sem ismerhetné az utókor. Írásomban számos alkalommal hivatkozom rá, illetve kottamellékletem jelentős részében az ő gyűjtéseit hozom példának. Öröömre szolgált, hogy második terepkutatásom során személyesen beszélhettem vele gyűjtéseiről, a helyi népdalokról és írásom részleteiről.

Végül, de nem utolsósorban hálás szívvel gondolok a kapuvári emberekre, akik végtelen kedvességgel tárták elem emlékeiket szavakban, képekben és énekekben egyaránt. A velük való beszélgetések nem kizárólag tanulmányom megírása szempontjából voltak jelentősek számomra. Gyűjtéseim során olyan érzésekkel, élményekkel és tapasztalatokkal gazdagodtam, amelyek egész életemen keresztül elkísérnek majd.

Irodalom

1000 év törvényei 2003. *Corpus Iuris Hungarici*. Szerk. FILEI Nikolett – HINKEL József et al. Wolters Kluwers Kft. (Internetes kiadás: 1000ev.hu)

BAHTYIN, Mihail 2002. *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája; Rabelais és Gogol: A szó művészete és a népi nevetéskultúra; Szatíra*. Osiris, Budapest

BARSÍ Ernő 1970. *Daloló Rábaköz*. Hazafias Népfront Kiadó, Győr

BARSÍ Ernő 1983. *Daloló Rábaköz*. (II. bővített kiadás.) Csornai Városi Tanács-HNF Győr-Sopron megyei Bizottsága, Csorna

BARSÍ Ernő 2007. *Kisalföldi gyermekjátékok, dalok és mondókák*. Magyar Kultúra Kiadó, Győr

BARSÍ Ernő 2009. *Daloló Rábaköz*. (III. bővített kiadás.) Magyar Kultúra Kiadó Kft, Győr

BARTÓK Béla 1931. Cigányzene? Magyar zene? *Ethnographia XLII*. 49–62.

BARTÓK Béla – KODÁLY Zoltán 1951. *Magyar Népzene Tára I. Gyermekekjátékok*. Akadémia Kiadó, Budapest

BERÉNYI Pál 1895. *Sopron megye*. MTA, Budapest

BOGATIRJOV, Pjotr 1982. A népviselet funkciói Morva-Szlovákiában. In *Divatszociológia I*. Szerk. KLANICZAY Gábor – S. NAGY Katalin, Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Budapest. 87–106.

BOGLÁR Lajos 1973. Vizuális antropológia. *Filmkultúra* 1973/6, 56–59.

BOURDIEU, Pierre 1978. Hevenyészett megjegyzések a test társadalmi észleléséről. In Uő. *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Gondolat, Budapest, 151–165.

CZUCZOR Gergely – FOGARASI János 1862. *A magyar nyelv szótára. I*. Emich, Pest

CSÁNYI Vilmos 2000. Az agresszió. In Uő. *Van ott valaki? Válogatott írások*. Typotex, Budapest, 124–141.

CSÁNYI Vilmos 2010. Összetett rendszerek szabályozási problémái. Megszaladás az evolúciós rendszerekben. In *Fékevesztett evolúció. Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban*. Szerk. CSÁNYI Vilmos – MIKLÓSI Ádám, Typotex, Budapest, 11–21.

CSATKAI Endre 1941. Csorna zenei multjához. *Soproni Szemle*, 147.

CSISZÁR Attila 2010. Adatok a kapuvári népviselet történetéhez. Varga Józsefné Sipőcz Terézia hagyatéki leltára (1880). *Arrabona* 48/1, 147–159.

CSOMA Zsigmond 1992. A felsőöri bicskák és dunántúli kusztorák. Adatok a nyugat-magyarországi népi fémművességhez és az Alpok, valamint a Kárpát-medence gazdasági kapcsolataihoz. *Ethnographia CIII*, 219–239.

DANKÓ Imre 1991. A magyar vásárok néprajza. In *Magyar Néprajz III. Kézművesség*. Szerk. DOMONKOS Ottó. Akadémiai Kiadó, Budapest, 637–702.

DERES Petronella 2007. Az alkohol hatására elkövetett bűncselekmények büntető anyagi, jogi értékelésének szabályozástörténete – a kezdetektől a Csemegi-kódex vonatkozó rendelkezéséig. *Jogtörténeti Szemle* 2007/1, 36–39.

DOBSZAY László – SZENDREI Janka 1988. *A magyar népdaltípusok katalógusa*. MTA Zenetudományi Intézet, Budapest

DOMONKOS Ottó 1957. Adatok a kapuvári férfi ruha szabásához. *Ethnographia LXVIII*, 123–132.

ELIADE, Mircea 2009. *A szent és a profán. A vallási lényegről*. Európa Könyvkiadó, Budapest

ELIAS, Norbert 2004. *A civilizáció folyamata*. (II. javított kiadás.) Gondolat, Budapest

FÉL Edit 1952 Újabb szempontok a viselet kutatásához. A test technika. *Ethnographia LXIII*, 408–415.

FÉNYES Elek 1871. *Magyarország geographiai szótára, melyben minden város, falu és pusztá, betűrendben körülményesen leiratik II.* Pest

FLÓRIÁN Mária 2001. *Magyar parasztviseletek.* Planétás Kiadó, Budapest

FOUCAULT, Michel 1990. *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Gondolat, Budapest

FOUCAULT, Michel 1999–2000. *A szexualitás története I–III.* Atlantisz, Budapest

GENNEP, Arnold van 2007. *Átmeneti rítusok.* L'Harmattan, Budapest

GERENCSÉR Éva

[é. n.] *Kapuvári gyermekjátékok és népszokások.* Kézirat. Dr. Barsi Ernő Művészeti Iskola. Kapuvár

GERENCSÉR Péter 2015. *Himod. A szűkölködő falu.* Himod Önkéntes Tűzoltó Egyesülete, Himod

GREGUSS Ágost 1866. *Az 1865-dik évi december 10-dikére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója 1865. 1865. dec. 14 – 1866. március 24. I.* Szerk. GREGUSS Ágost, Emich, Pest, 1866.

[HAJAS Antal] 1909. *Alispáni jelentés Sopronmegye 1908. évi állapotáról.* Sopron

HAJÓS Elemér 1941. A rábaközi népviselet. *Soproni Szemle* 5/3, 174–184.

HOPPÁL Mihály 1995. Etnikus jelképek egy amerikai magyar közösségben. In *Jelbeszéd az életünk. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei.* Szerk. KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor, Osiris – Századvég, Budapest, 408–422.

HOPPÁL Mihály 2008. Jegyzetek a terepmunkáról: módszer és technika. In *A magyar kulturális antropológia története.* Szerk. KÉZDI NAGY Géza, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 321–335.

HORVÁTH Győző 2012. *Rábaközi néphagyomány.* Magyar Kultúra Kiadó, Győr

HORVÁTH Terézia 1972. Kapuvár népviselete. *Néprajzi Közlemények XVI-XVII.* Népművelési Propaganda Iroda, Budapest

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor 2008. Részrtvevő megfigyelés a saját társadalomban- korszakok szimbolikája. *A magyar kulturális antropológia története.* Szerk. KÉZDI NAGY Géza, Nyitott Könyvműhely Kiadó, Budapest, 369–410.

KÁRPÁTI Endre 1979. *A magyarországi alkoholizmus elleni küzdelem múltjából.* Medicina, Budapest

KATONA Imre – SÁROSI Bálint 1980. Magyar nótá. In *Magyar Néprajzi Lexikon III.* Szerk. ORTUTAY Gyula. Akadémia Kiadó, Budapest, 493–495.

KISS Lajos – RAJECZKY Benjámin 1966. *A Magyar Népzene Tára V. Siratók.* Akadémia Kiadó, Budapest

KODÁLY Zoltán 1937. A magyar népzene. In *A magyarság néprajza IV.* Szerk. VISKI Károly, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 10–127.

KOLOSVÁRI Sándor – ÓVÁRI Kelemen 1902. *A m. törvényhatóságok jogszabályainak gyűjteménye. A dunántúli törvényhatóságok jogszabályai. V/I.* MTA, Budapest

LAJTHA László 1956. *Sopron megyei virrasztó énekek.* Zeneműkiadó Vállalat, Budapest

LÁZÁR Katalin 1990. Játéktípusok. A játékok rendje. In *Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék.* Szerk. DÖMÖTÖR Tekla. Akadémiai Kiadó, Budapest, 544–647.

MAUSS, Marcel 2000. A test technikái. In Uő. *Szociológia és antropológia.* Osiris Kiadó, Budapest, 425–444.

NAGY Károly 1929. *A kapuvári ellenforradalom.* Kakas Ágoston Könyvnyomdája, Zalaegerszeg

NÉMETH Imre [é. n.] *Kapuvári krónika.* Gépelt másolat. Rábaközi Muzeális Kiállítóhely, Rábaközi Muzeális Gyűjtemény Könyvtára, Kapuvár

- [N. N.] 1979. A kapuvári ízek vonzásában. *Kisalföld*, 1979. június 28.
- ORTUTAY Gyula – KRIZA Ildikó 2000. *Magyar népballadák*. Neumann Kht, Budapest
- PAKSA Katalin 1999. *Magyar népzene-történet*. Balassi Kiadó, Budapest
- PERÉNYI Roland 2012. *A bűn nyomában. A budapesti bűnözés társadalomtörténete. 1896-1914*. L'Harmattan, Budapest
- PODMANICZKY Zsuzsanna 1943. *Kapuvár néprajza*. Dunán-túli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda RT, Pécs
- RAJECZKY Benjamin 1981. Népzene. In *Magyar Néprajzi Lexikon IV*. Szerk. ORTUTAY Gyula. Akadémia Kiadó, Budapest, 27–30.
- SÁRKÖZI Rudolf 1985. *Üzentem a kapuvári bírónak. Kapuvári népdalgyűjtemény*. K. n. Kapuvár
- SÁRKÖZI Rudolf 1994 *Harangoznak hajnalóra. Kapuvári daloskönyv*. K. n. , Kapuvár
- SIMMEL, Georg 2001. A divat. In Uő. *Válogatott társadalomelméleti tanulmányok*. Novissima Kiadó, Budapest, 180–201.
- SZAKÁCS István 2009. „Ha visszanézek...” *Képek Garta 20. század eleji népeletéből*. Összeállította és a bevezetőt írta CSISZÁR Attila. Gartáért Alapítvány, Kapuvár
- SZENDREI Janka 1979. Gyermekek dal. In *Magyar Néprajzi Lexikon II*. Szerk. ORTUTAY Gyula. Akadémia Kiadó, Budapest, 347.
- TAKÁCS Lajos 1958. A hőveji „legények igazsága” 1837-ben. *Soproni Szemle XII/2*. 149–153.
- TAKÁCS Lajos 1964. *Dohánytermesztés Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- TIMAFFY László 1991. *Rábaköz és a Hanság*. Novadat, Győr

TURBÓK Attila: Korlátozhatják a társasházi szórakozóhelyek nyitva tartását. *Kisalföld* 2009. május 14.

UJFALUSSY Dorottya Júlia 2010. „Megszaladt” szépségideálok? A testképzavarok és táplálkozási rendellenességek az evolúciobiológia és a humánétológia tükrében. In *Fékevesztett evolúció. Megszaladási jelenségek az emberi evolúcióban*. Szerk. CSÁNYI Vilmos – MIKLÓSI Ádám, Typotex, Budapest, 117–134.

VAKLER Anna é.n. Népzenei stílusismeret. Online forrás: <http://www.borokas.hu/szaki/pdf/vakler.pdf> Utolsó megtekintés: 2014. 04. 25.

VARGYAS Lajos 1976. *A magyar népballada és Európa I-II*. Zeneműkiadó, Budapest

VARGYAS Lajos 1990. Magyar népzene. In *Magyar Néprajz VI. Népzene, néptánc, népi játék*. Szerk. DÖMÖTÖR Tekla – HOPPÁL Mihály, Akadémiai Kiadó, Budapest, 7–183.

ZSEBEDICS József 2008. *A kapuvári egyház története II*. Hazánk Kiadó Kft, Győr

Képek



1. kép Pillangós kobak. Készítette: Mészáros Tímea.



2. kép Pillangós kobak alapja. Készítette: Mészáros Tímea.



3. kép Menyecske, lány, asszony. Középen Lengyel Cecília található, a másik két személy ismeretlen. A fotó Lengyel Cecília tulajdona.



4. kép Nyugdíjas Hagyományőrző Egyesület. Készítette: Mészáros Tímea.



5. kép Gyöngyösbokrétás csoport. Kiss M. József gyűjteményéből.



6. kép Fiatal hagyományörzők I. A Dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola gyűjteményéből.



7. kép *Fiatal hagyományőrök II. A Dr. Barsi Ernő Alapfokú Művészeti Iskola gyűjteményéből.*



8. kép *Fekete köznapi cipő. Készítette: Mészáros Tímea.*



9. kép Piros ünnepi cipő. Készítette: Mészáros Tímea.



10. kép Női csizma. Készítette: Mészáros Tímea.



11. kép Melles szoknya. Készítette: Mészáros Tímea.



12. kép Hengeres csípőpárna. Készítette: Mészáros Tímea.



13. kép Bársony szoknya. Készítette: Mészáros Tímea.



14. kép Csillagos bársony szoknya. Készítette: Mészáros Tímea.



15. kép Togya, kézelős ing. Készítette: Mészáros Tímea.



16. kép Kézelő. Készítette: Mészáros Tímea.



17. kép Tilámlí tüllkendő. Készítette: Mészáros Tímea.



18. kép Selyemkendő. Készítette: Mészáros Tímea.



19. kép Pendely köténnyel. Kiss M. József gyűjteményéből.



20. kép Kézelős ing vállkendővel. Kiss M. József gyűjteményéből.



21. kép Kivetkőzött városi ruha. Kiss M. József gyűjteményéből.



22. kép Uradalmi cselédek dudazenét hallgatnak. Eszterháza, 1910. A Rábaközi Művelődési Központ, a Városi Könyvtár és a Muzeális Kiállító-hely tulajdona. RMK-F 6898.



23. kép A Papp kocsmá iparosokból és parasztokból álló zenekara. Kapuvár, 1930 körül. A Soproni Múzeum tulajdona. SoM-NA 1924.



24. kép A Katalin napi búcsúi bál szervezői harmonikással mulatnak. Garta, Kanka kocsmá, 1938. A Soproni Múzeum tulajdona. SoM-NA 1971.



25. kép Színjászó csoport citerával és hegedűvel. Kapuvár, 1930 körül. Tulajdonosa ismeretlen.



26. kép „Tini” Józsa feltételezhetően az utolsó kapuvári citerás, nagy mese-mondó. A Soproni Múzeum tulajdona. SoM-Na 85I.



27. kép A Szekendi Alajos kántor által vezetett gartai kórus. Licskai Jánosné, Pászli Anna fényképe.



28. kép Mária lányok, Kapuvár. Kiss M. József gyűjteményéből.



29. kép Betlehemes játék, Kapuvár. Kiss M. József gyűjteményéből.



30. kép Karácsony ünnepe, Kapuvár. Kiss M. József gyűjteményéből.



31. kép Emlékkép a Máriazell-i zarándoklatról, 1926. Kiss M. József gyűjteményéből.



32. kép Lakodalmi jelenet. Kiss M. József gyűjteményéből.

Dallamtár

1. dal Bichord dallam

138. Németh Márkné, 74 éves, 1964.

Áll a ba - ba, áll, mint a gyer - tya - szál.
Jár a ba - ba, jár, i - de is ta - lál.

2. dal Biton dallam

153. özv. Horváth Sándorné, 76 éves, 1975.
Horváthné Szűcs Anna népdalgyűjtő

Gyer - tek be, lu - da - im! Nem me - rünk.

6

Mi - tül fí - tek? Far - kas - tul. Hol a far - kas?

11

Sár - bo, nád - bo. Mi - 3 be mos - do - tok?

16

A - rany me - den - cé - be. Mi - be tö - rül - köz - tők?

21

Kis - ku - tya far - ká - ba.

3. dal Trichord dallam

151. Dezamics Józsefné, 70 éves, 1962.

Ég a gyer - tya, ég, el ne a - lud - jék!

5

Míg a szik - ra lán - got nem vet, gug - gol - junk le mind!

4. dal Tetrachord dallam

158. Németh Márkné, 74 éves, 1964.
Horváthné Szűcs Anna népdalgyűjtő

Ba - bot főz - tem, jól meg - szó - tam, meg is pap - ri -

6

káz - tam, á - be - le, bá - be - le, zsupsz!

5. dal Tetraton dallam

156. Félix Jánosné, 78 éves, 1975.
Horváthné Szűcs Andrea népdalgyűjtő

Ko-mám-asz - szon, mér' ke - rü - öd az én há - zam tá - ját? Azt ke - rü - löm,

7

azt ke - rü - löm, van - e né - ked el - a - dó lá - nyod? Nincs ne - kem

13

el - a - dó lá - nyom. Ó, ne ta - gadd, ó, ne ta - gadd, Pes - ten, Bu - dán

19



25



6. dal Hexachord hangkészletű dallam

152.

Papp Miklósné, Szalai Erzsébet, 78 éves, 1975.
Horváthné Szűcs Anna népdalgyűjtő



5



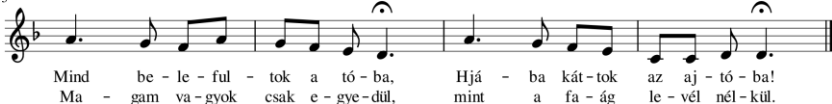
7. dal Nagyivű ereszkedő pentaton dallam

Rubato

Németh Márkné, 1962.



5



8. dal Nagyívű ereszkedő pentaton dallam

Rubato (nagyon lassan) Németh Márkné, 1962.

1. Sü - vít a szél a me - zőn át, fúj - ja a be - tyár ga - tyá - ját.
2. Jaj, Is - te - nem, mer - re men - jek? Mer - re men - jek, kit ke - res - sek?

3 Ha fúj - ja, csak el ne tép - je, ki - lát - szik a fa - gyos tér - de,
Hogy ha - gyom el a koj - ta - tást? Ki - nél ta - lá - lok meg - nyug - vást?

9. dal Mágikus-mitikus balladák - Három árva balladája

1. Ka - pu - vá - ri te - me - tő - be'

5 há - rom ár - va sé - tál ben - ne.

2. Kelj fel, anyánk, édesanyánk.

Leszakadt a testi ruhánk.

3. Nem kelhetek három árva,

Deszka közé vagyok zárva.

4. Van tinektek mostohátok,

Aki gondot visel rátok.

5. Fejeteiket megfésüli,

Hátatokat végigveri.

6. Gyere, testvér a pajtába,

Boruljunk egymás nyakába.

7. Sirassuk a jó anyánkat,
A gondviselő dajkánkat.

10. dal Szerelmi balladák - A megesett leány - Aranyos Mariska

Takács Gizella, 1986



2. Aranyos Mariska kimegy a kis kertbe,
Megnézi virágit, nyílnak-e rendjébe.
- Virágim nyíljatok, el ne hervadjatok,
Majd az én síromon ti is hervadhattok.

3. Széles a Balaton, de keskeny a hídja,
Aranyos Mariskát most viszik át rajta.
Széles a Balaton, locsolja a vizet
Aranyos Mariskára most hányják a földet.

4. Hányjátok, hányjátok, nem esik kárára.
Minden hajadon kislány vigyázzon magára!
Vigyázzon magára mostani világba',
Hogy meg ne csalja őt a kedves babája.

11. dal Szerelmi balladák - A halálra táncoltatott leány - Sági Mariska

Takács Gizella, 1986.



2. Itthon van, itthon van, a belső szobába
Jóízűen alszik a szép paplanos ágyába.

3. Keltse föl! Keltse föl! Küldje el a bálba.
Zöld selyem szoknyáját kösse a derekára.

4. A leány elkészült, el is ment a bálba,
Három szeretője a kapuban megvárta.

5. Húzzátok cigányok! Húzzátok, húzzátok!
Sági Mariskának reggelig húzzátok.

6. Aranyos picikém. Eressz ki pihenni!
Szép piros cipőm már csupa vízzel van teli.

7. Nem szabad kimenni, nem szabad pihenni!
Szép piros cipődből ki köll a vért önteni.

8. Húzzátok cigányok, reggelig húzzátok!
Sági Mariskának koporsót csinálnak.

9. Reggel van, öt óra, harangoznak hajnóra
Sági Mariskát teszik a koporsóba.

10. Jó reggelt, jó reggelt Sági bíróné asszony
Az alatt már meghalt a táncoltatott menyasszony.

11. Meghalt már, meghalt már, el is van temetve
Be az a három betyár el is van zárva érte.

12. Átkozott az apa, hasonló az anya,
Ki a lányát reggelig a csárdába ott hagyja.

12. dal Családi balladák - A gyermekgyilkos anya -Szabó Vilma

Takács Gizella, 1986.



Sza-bó Vil-ma csi-tör-tő - kön es-te Ki-fe-küdt a gyors vo-nat e-lej-be.

7
E-gyet sip-pan - tott a ma - si-nisz-ta, Kelj föl, Vil-ma, el-vág a ma-si-na.

2. Ezt a Vilma nem vette tréfára,
Felugrott és bement a csárdába.
Csaplárosné azt mondja lányának:
Száz ister bort mérjen a Vilmának.

3. Míg a Vilma bor árát olvassa.
Kilenc zsandár az ajtót benyitja.
Csendőrkáplán elkiáltja magát:
Hopp, pajtások megfogtuk a Vilmát!

4. Szabó Vilma, valld be nagy vétkeidet,
Hová tetted három gyermekedet?
- Egyet tettem rózsafa tövébe,
Egyet meg a Rába fenekére.

5. Szabó Vilma, valld be nagy vétkeidet,
Hová tetted három gyermekedet?
Harmadiknak most vagyok gyilkosa,
Jaj, Istenem hol az akasztófa?

6. Szabó Vilmát hat zsandár kíséri,
Szereteje az ablakból nézi.
- Ne lesd babám, gyászos életemet,
Ugyis teérted szenvedtem én ezt.

7. Szabó Vilma piros új szoknyája
Megakadt a börtön kapujába.
- Börtönkapu ereszd a szoknyámat,
Három évig nem látom (e) világot.

8. Szabó Vilma piros pántlikája
Három évig nem lesz a hajába.
Tedd el Vilma, ládád fenekére,
Jó lesz majd (a) kislányod fejére.

13. dal Társadalmi konfliktusok – Gazdag leány, szegény legény

Takács Gizella, 1986.



2. Éjfél után egyet ütött az óra,
Még akkor is szépen szól a furulya.
Furulyaszó lehallik a kastélyba,
Ébren van-e Szedri báró Mariska?

3. Nyitva van a hálószoza ablaka.
Kis Mariska búsan sóhajt ki rajta.
Kis Mariska így sóhajt fel magába:
Mért is lettem Szedri báró leánya?

4. Mért is lettem Szedri báró leánya?
Mért nem lettem juhászlegény babája?
Kiss Mariska juhásznénak nem való,
Gyöngye lábát föl-föltörné a tarló.

5. Szedri báró fölnyergeli a lovát,
Megkerüli a szedrei határát.
Megkérdezi legöregebb juhásztát,
Nem látta-e Szedri báró Mariskát?

6. Hogyha mondom - Nagyságos úr- nem láttam,
Három hete a juhászom se láttam.
Elbujdostak, kimentek a határba:
A juhász és a kisasszony nagysága.

7. Arra alá most faragják azt a fát,
Amelyikre juhászlegényt akasztják.
Fújja szél vasalt ingét, gatyáját,
Más öleli Szedri báró Mariskát.

8. Kéket, sárgát virágzik a temető,
Szedri bárót temették el legelőbb.
Szedri bárót, utána a Mariskát,
S azután a legfiatalabb juhászt.

14. dal Társadalmi konfliktusok – Gazdag legény, szegény leány

Takács Gizella, 1986.



Gyul-ám, Gyu-lám, é - le - tem re mé - nye, Ná-lad nél - kül nincs a nap-nak fé - nye.

7



Te egy gróf-fi, én sze-gény ár va lány. Ár-va sá - gom gr - ófi szí - vet kí - ván.

2. Gyulám, tekints a csillagos égre,
Meg erre az ártatlan gyermekre!
Tekintettem, míg megcsalhattalak,
Most azután az Istenre hagylak.

3. Én is téged az Istenre hagylak,
Meg sem szidlak, és meg sem átkozlak.
Harminchárom kereszt búzaszóma
Rohadjon el Gyulám az ágyadba.

4. De még az se legyen vigasztaló:
Feketeföld legyen a takaró!
És ha egyszer oda is letesznek,
Még a föld is dagadjon helyetted!

15. dal Hósi énekek – Betyárballada

Varga István, 57 éves, 1979.



E - sik e - ső, szép cse - de - sen cse - pe - reg, Csa - li Pis - ta a csár - dá - ban e - nye leg.

5
Kocs má - ros - né, bort ide - de az asz - tal - ra! Legszebb lá - nyát ál - lít - sa ki re por - tra!

2. Édesanyám, én a posztot nem állom,
Alól jönnek fölfegyverzett zsandárok.
Csali Pista nem vette ezt tréfára,
Fölugrott a kis pejlova hátára.

3. Csali Pista elvágatott messzire,
Bakonyerdő sűrű-sűrűségébe.
Lova lába megbotlott egy fenyőbe,
Ott fogták el Csali Pistát örökre.

4. Csali Pistát fölteszik a kocsira,
 Sírva kérdi, hol az ő kis pejlova.
 Feleli a rendőrkáplár kapitány:
 Pista fiam, nem jársz többé paripán.

5. Csali Pista levelet ír anyjának:
 Visell gondját annak a két árvának,
 Ne nevelje se béresnek, gulyásnak,
 Nevelje föl mind a kettőt betyárnak.

16. dal Sirató- és balesetballadák - A dobba esett leány - Farkas Julcsa

Budai Gézáné Hoffer Erzsébet, 1993.



2. Be a gépész nem akarta hallani,
 Nem akarta gépét elállítani.
 Megállj gépész, várj csak a magadéra
 Tégedet is kivégez a masina.

3. Erre aztán a nyolcas gép megállott,
 Farkas Julcsa gyöngé szíve elállott.
 Piros vére úgy folyik, mint a patak,
 Szeretője siratná, de nem szabad.

17. dal Büntényballadák - Az anyagyilkos - Barna Pista

Budai Géziné Hoffer Erzsébet, 1993.



2. Véres lett a Barna Pista gatyája.
Majd kimossa az ő kedves babája.
- Mosd ki babám, üngöm, gatyám fehérre,
Holnap megyünk csendbiztos úr elébe.

3. - Csöndbizot úr adjon Isten jó napot!
- Adjon Isten. Barna Pista mi bajod?
- Csöndbiztos úr, szívemet éri bánat,
Egy kislányért megöltem az anyámat.

4. - Kár volt Pista ezt tenéked megtenni,
Egy kislányért az anyádat megölni.
- Csöndbizos úr régen volt ellenségem,
Hogy ez a lány nem lehet feleségem.

5. Oda alá faragják a bitófát,
Amelyikre Barna Pistát akasztják,
Fújja a szél vasalt ingét, gatyáját,
Más öleli Barna Pista babáját.

18. dal 18-19. század – Dúr dallam szaffikus szerkezettel

Varga Imre, 79 éves, 1978.
Füzi Zoltánné Szabó Mária népdalgyűjtő



2. Teleléskor elnyugszom cifra kis subámon,
Nincs nagyobb úr nálamnál az egész határon.
Kis báránym minden reggel bégetéssel ébresztget fel:
Kelj föl, édes gazdám!

19. dal Régi stílusból eredő új stílusú dallam – dór hangkészlettel

Dezamics Józsefné, 70 éves, 1964.



13



2. Majdha az oltáron letesszük az esküt,
 Akkor az ágyunknak közepére fekszünk.
 Rózsaszín a dunyhánk, mivel takarózunk,
 Estétől reggelig átölelve alszunk.

20. dal Régi stílusból eredő új stílusú dallam – eol hangkészlettel

Németh Márkné, 1962.



4



7



11



2. Márványkövel van az út kirakva,
 Szépen szól a templom nagy harangja.
 Az is azért szól szépen, mert azt hangoztatja:
 Visszajövök, ha lehet valaha.

21. dal Műdalból és idegenből átvett új stílusú dallam – dúr hangkészlettel

Közismert

Ka - pu - vá - ron á - csol - ják a temp - lo - mot,

3 Ki - lenc kis - lány hord - ja rá a bá - do - got.

6 Ki - lenc kis - lány hord - ja tal - pig fe - hér - be.

9 Csak az e - nyém öl - tö - zött fe - ke - té - be.

2. Dombon van a kisangyalom tanyája,
Ráhajlik a szomorúfűzfa ága.
Ráhajlik a kedvesem udvarára,
Nem látják meg, mikor megyek hozzája.

22. dal Műdalból és idegenből átvett új stílusú dallam – moll hangkészlettel

Németh Istvánné Koó Mária, 1977.

Sum - más kis - lány hogy - ha föl - kel haj - nal - ba,

4 Rá - te - kin - tett a ho - má - lyos ab - lak - ra.

7 Én is - te - nem, jaj, de i - gen fúj a szél,



2. Summás leány ránkba szedett szoknyája,
Fújja a szél, ha fölveszi magára.
Fújja a szél ránkba szedett szoknyáját,
Summás legény tátja reá a száját.

23. dal Szerelmes témájú népies műdal népdalhoz hasonló ABBvA sorszerkezettel



2. Kapuvárra beszaladt a gyorsvonat.
Elgázolta az én kisangyalomat.
Könnyes szemmel néztem a szenvedését,
Jaj, de sokat sírtam, mikor temették.

24. dal Mulató nótá műzenei hatásokat tükrözve





2. Darutollas kis kalapom félrevágom fejemen,
 Rézzel verett fokosomat megforgatom kezembe.
 Akkor a cigányok húzzák kedvelt nótámat,
 Azt sem tudom, merre fusson éntőlem a búbánat.

25. dal *Jeles napi szokásdal - beszédszerű mondóka - Luca napja - Dallama maximum trichord vagy triton terjedelmű*

„Luca, Luca kity-koty.
 Tiktyaik, ludgyaik jó tojók legyenek,
 Kóbásszok akkora legyen, mint a falu hossza!
 Annyi zsirgyok legyen, min'kutbaja víz!
 Akkora szalonnájok, mint a pajtakapu!
 Aggya Isten, kétek disznaja ollan kövir legyen,
 Hogy a patkán a hátábo belefírgyen!”

„Luca, Luca kity-koty,
 Vínasszonyok lity-loty.
 Akkora szájok legyen,
 Mint a kemence szájo!
 A kentek lányának akkora csöcső legyen,
 Mint a bugyogakorsó,
 A nyelve, mint a sütőlapát!
 Aggyon Isten száz óllat, e' malacot!
 Az az egy is olan kócsagos legyen,
 Egyikbül a másikba fusson!”

Dallama maximum trichord vagy triton terjedelmű lehetett, kottás lejegyzés nem ismeretes.

26. dal Archaikus történelem előtti stílusréteg - Jeles napi szokásdal – Új-
évi köszöntő Triton hangkészletű dallam

Ke - lé - se - sek ne le - gye - nek az Új esz - ten - dó - ben.

Itt se, ott se, a - mott se, még a fe - je búb - ja se.

27. dal Archaikus történelem előtti stílusréteg - Jeles napi szokásdal – Pün-
kösdőlő Hexachord hangkészletű dallam

A pün - kösd - nek je - les nap - ján Szent - lé - lek - Is - ten kül - de - ti,

E - ró - sí - te - ni hí - ve - ket, az a - pos - to - lo - kat,

me - lyet Krisz - tus í - gért va - la ek - kor az a - pos - to - lok - nak,,

Ha - za - mé - ne menny - or - szág - ba, min - de - nek lát - tá - ra.

Tü - zes nyel - vek - nek szó - lá - sa, úgy, mint sze - lek - nek szó - lá - sa.

Le - szál - la az ő fe - jük - re, nagy hir - te - len - ség - gel.

A kis királynét megtáncoltatták;

Szó - mo - rú szí - vem, nincs ked - vem,

El - pár - tolt tő - lem az én szép sze - rel - mem.



28. dal Ugor kori ősréteg – Sirató típus



29. dal Középkori eredetű sirató ének – egyházi népének Alapról emelkedő
kvint tájékon mozgó, majd visszatérő dallamvonal

Kapunár, 1954.
Bedi Cserpes Sándor 55 éves

Im lá - tod vi - lág vol - tát Hir - te - len vál - tozá - sát,

Tes - ted - nek her - va - dá - sát A ha - lál ke - mény vol - tát.

2. Ezt ki gondolta volna,
Hogy ma lelkem kimulna,
Testemtől elbucsuzna,
Hosszu utra indulna.

3. Oh, szerencsétlen óra,
Keserűség pohara,
Miért ejted sirásra,
Szüléimet (nemzetemet) bánatra?

4. Hová lett én szépségem?
Hová lett erősségem?
Virágzó ékességem?
Hová lett frissességem?

5. Oh, te kegyetlen halál,
Mily hirtelen levágtál,
Csak vigadnom sem hagyál,
Ifjúságomtól megfosztál.

6. Jajgatnak én szüleim, (rokonim)
Bánkódnak jó barátim,
Nyájaskodó társaim.
Látván hideg tetemim.

7. Elhagyok mindeneket,
Kedves jó ismerőseket,
Éltesse Isten őket,
Vigasztalja szívöket.

8. Rajtam ne bánkódjatok,
Hogy koporsóban láttok,
Leszek itt is társatok,
Azt inkább gondoljátok.

9. Engem ti is követtek,
El nem kerülhetitek,
Itt megvárlak benneteket,
Erre jól készüljetek.

10. Óh, én édes Istenem!
Te vagy én üdvösségem.
Néked ajánlom lelkem,
Légy Mennyben dicsőségem.

11. Engedj az élet után
Feltámadást nagy vigan,
Országod láthassam,
És örökké birhassam. Ámen

30. dal Középkori eredetű jeles napi szokásdal – Újév Nyugati eredetet bizonyító, alulról induló, kvint tájékon mozgó, majd alapra visszatérő dallamvonal

Sárközi Rudolf: Üzenetem a kapuvári bírónak

Németh Márkné, 1962.



Kis bú - bos, nagy bú - bos, ő - reg bú - bos tyúk,



31. dal 16-17. századi egyházi népének Német eredetű dallam

Garta, 1954.
Budai András 69 éves



32. dal 16-17. századi egyházi népének. Balassi-strófa megjelenése a szer-
kezetben – 3x 4.4.6 szótagszám

Lajtha László - Sopron megyei virrasztó énekek - 453-454. o.

Garta, 1954.

Hegy Sebestyén 70 éves

Budai András 69 éves

♩=100 ♩=116

Jer mi szól - jun - k e szo - mo - rú

♩=108 5 ♩=100 ♩=108

al - kal ma - tos sá - g - ra, Mi - kép e - sénk

♩=126 ♩=108 ♩=100 ♩=116 3

az Is - ten - nek ily nagy ha - rag - já - ba,

♩=100 5 ♩=108 ♩=116

Az é - letből, hogy mint ju - tánk ke - ser

♩=100

ves ha - lál ra. 2.) El ső em ber,

♩=108 5 ♩=132 5

hogy el - e - sik, a bűn kö - vet - ke - zik:

A bűn u tán az Is - ten - nek át ka re-
 ánk e - sik. Á - tok u - tán a ha lál is
 mi - re - ánk szár - maz - ik. Így hát im - már
 mi ha - lál - unk bű - nünk - nek a zsold - ja:
 Ev - vel fi - zet bű - nért Is - ten
 szent Pál bi - zo - nyít - ja. Ez - tet a - zért
 min - den em - ber egy - szer meg - kós - tol - ja.

2. Első ember, hogy elesik, a bűn következik:

A bűn után az Istennek átka reánk esik.
 Átok után a halál is mireánk származik.

3. Így hát immár mi halálunk bűnünknek a zsoldja:
 Evvel fizet bűnért Isten szent Pál bizonyítja.
 Eztet azért minden ember egyszer megkóstolja.

33. dal 16-17. századi sirató stílusú dallam Jellegzetes kadencia: 5-2-x-(1)

$\text{♩} = 120$ cca

Az Is - ten - nek an - gya - la Egy vi - rá - got sza - kasz - ta.

5

E kis vi - rág én vol - tam, A - nyám keb - lén nyí - lot - tam.

34. dal 18-19. századi jeles napi szokásdal – Pünkösdi ének Archaikus történelem előtti stílust idéző ütempárszerű motívumokkal

Özvegy Szakál Lászlóné, 72 éves, 1978.
 Füzi Zoltánné Szabó Mária népdalgyűjtő

Szo - mo - rú szí - vem, nincs ked - vem,

5

El - pár - tolt tő - lem az én szép sze - rel - mem.

9

Mint bús ger - li - ce, el - ma - radt a pár - já - tól,

13

Én is el - ma - ra - dok a pün - kös - di ki - rály - ság - tól.

35. dal 18-19. századi jeles napi szokásdal – Pünkösöd Szaffikus forma

Németh Márkné, 1962.



2. A mi királynőnknek csipkés fejkötője,
A mi királynőnknek bokros szoknyája van.
Inenő, minenő! inenő, minenő!

3. A mi királynőnket nem is anya szülte,
Hanem a reggeli harmat termette.
Inenő, minenő! inenő, minenő!

36. dal 18-19. századból eredő dallam - Betlehemes karácsonyi ének Hár-mashangzat-felbontás – dúr jellegű hétfokú dallam

Varga Imre, 79 éves, 1978.
Füzi Zoltánné Szabó Mária népdalgyűjtő



37. dal 18-19. század – Jeles napi szokásdal – Karácsonyi ének Verbunkos-
ból eredő összhangzatos moll dallam

Budai Gézáné Hoffer Erzsébet, 1993.



Bet - le - hem, Bet - le - hem, a te ha - tá - rid - ba

5
Ér - ke - zett Má - ri - a rom - lott is - tál - ló - ba.

9
Ott ül - vén e - gye - dül, mint ár - va ger - li - ce:

13
El - ké - szí - ti ma - gát a bol - dog szü - lés - re.

38. dal 18-19. századi jeles napi szokásdal – Balázsolás Népies műdalból
eredeztethető visszatérő AABA szerkezettel

Dezamis Istvánné, 63 éves
Füzi Zoltánné Szabó Mária népdalgyűjtő



Em - lé - kez - zünk Szent Ba - lázs - ról, mert ma va - gyon nap - ja.

5
Hogy több - ször is meg - ér - hes - sük, a jó Is - ten ad - ja.

9
Kér - jük a - ján - dé - kát, ad - ja szent ál - dá - sát,

13
Tá - voz - tas - sa mind - nyá - junk - tól tor - kunk - nak fá - já - sát.

2. Elmúlik a rövid farsang, de mi ne sirassuk!
 Hanem inkább a kardunkat jól megsuhogtassuk.
 Sírassák a lányok otthon maradásuk,
 Kiknek a nagy méreg miatt ráncos a pofájuk.

39. dal 18-19. századi jeles napi szokásdal – Karácsonyi ének Hármashang-
 zat felbontással és AABA szerkezettel

Budai Gézáné Hoffer Erzsébet, 1993.

A kis Jézus szü-le-té-sét hogy meg-ér-het-tük,
 5 Drá-ga ne-vét, meg-en-ged-te, hogy kö-szönt-hes-sük,
 9 Öt a-ra-nyos be-tű-ből áll az ő szent ne-ve,
 13 A kis Jézus, a kis Jézus drá-ga szent ne-ve.

2. Mai napon megszólal az egek harangja,
 És az egész Mennyszámban szól a trombita:
 Álleluja, ma született szép kis Jézuska,
 Szűz Mária kis kertjében nyíltott szép rózsza.

Rezümék – Abstracts

Gerencsér Péter

Kapuvári bicskástál – véresen: A késeléses bűnözés tündöklése és hanyatlása Kapuváron és Gartán

A kapuvári bicskások által elkövetett késeléses bűncselekmények iránt sem a történettudomány, sem a néprajz nem mutatott túlzott érdeklődést. A tanulmány célja, hogy a 2010 és 2014 között zajlott kutatás alapján feltérképezze a helyi bűnözés e típusát. Először Norbert Elias civilizációelméletére támaszkodva azt vizsgálja, hogyan kapcsolódik össze a kés az erőszakkal és az étkezéssel. Ezt követően áttekinti a kapuvári bicskások múltját, melynek fénykora a dualista időszakra (1890–1914) esik. Külön fejezet foglalkozik a hírhedt elkövetőkkel, a büntettek tipológiájával és a késelések folklorizálódásával. Végezetül mentalitástörténeti következtetések levonását kísérli meg. Elias elmélete alapján az agresszív kapuvári viselkedéskultúra civilizációs deficitre vall, és a válságban lévő társadalomnak volt a szimptomája.

Péter Gerencsér

A Kapuvár Jack-knife dish – bloody: The Rise and Fall of Knife Crimes in Kapuvár and Garta

Historiography and ethnography has not shown a great interest in the knife crimes committed by *jack-knifers in Kapuvár (kapuvári bicskások)*. The purpose of this study to explore this type of local crime based on a research conducted between 2010 and 2014. First, it examines how the knife is linked to violence and food relying on Norbert Elias's theory of the civilizing process. Then, it gives an overview of the history of the jack-knifers in Kapuvár having regard to the heyday in the dualist period (1890–1914). Separate chapters deal with the

notorious perpetrators, the typology of crime, and the representation of stabbings in folklore. Finally it attempts to draw a conclusion based on the history of mentalities. Based on Elias's theory, the aggressive human behavior in Kapuvár indicated a civilizational deficit and it was a symptom of the society in crisis.

Mészáros Tímea

A test technikáinak vizsgálata a kapuvári női viselet vonatkozásában

A tanulmány célja, hogy a kapuvári női viselet, a közösségben betöltött szerepén túl, a test-technikák megközelítése felől kerüljön bemutatásra. A terepmunka 2014. júliusában zajlott, Kapuváron. Elsősorban a test használatának változására koncentrálna, a népviselet és a hétköznapi viselet közti különbségek kerültek a középpontba. A kutatás több csoportot érintett, amelyek korosztályok szerint, illetve a viseletről és a testhasználatról alkotott implicit vagy explicit tudás alapján formálódtak.

Tímea Mészáros

Application of the theory of body techniques in women's clothing in a Hungarian town called Kapuvár

This paper aims to apply the theory of body-techniques in the field of ethnological research concerning traditional women clothing. The fieldwork was conducted in a Hungarian town (Kapuvár) in July, 2014, with the ruling principle to analyze the changing of body techniques during the period when a shift happened in the traditional and the modern way of clothing.

Concerning the methodology, my research is based on semi-structural interviews and photo analyses. My informants have been

categorized in three diverse groups on the basis of their attitude to the traditional way of clothing: explicit or implicit knowledge of the rules how to wear these clothes.

To draw the conclusion of my research, I observed differences between the attitudes of the abovementioned groups. The ones who have explicit knowledge use traditional clothes as the representation of their identity, meanwhile, the members of the other group consider the function to be more important and this phenomenon leads to differences in the body techniques.

Garamvölgyi Anett

Kapuvár népdalainak alakulása az idő szent és profán kettősségének tükrében

Tanulmányom elsődleges célja, hogy a kevesek számára ismert kapuvári népzene sokszínű énekes dallamvilágát, valamint dalainak jellegzetes formáit és használati alkalmait bemutassam. Mircea Eliade és Paksa Katalin tudományos elméleteinek továbbgondolásával, kutatásom során a népzene-történeti stílusrétegek elemzésekor elkülöníttem a szent és a profán időhöz kapcsolódó énekeket. Egyedinek tekinthető, párhuzamos vizsgálati módszeremet alkalmazva a kapuvári dallamanyag összetettsége mellett jól láthatóan kirajzolódik az a tény is, miszerint eltérő időértelmezésekben a dallamok használatba kerülése, maradandóvá válása, illetve feledésbe merülése is különbözőképpen valósul meg.

The Change of Kapuvár Folk Songs Reflecting the Duality of the Sacred and Profane Time

The primary objective of my study was to present the little known diversity of folk songs/melodies and the typical forms of use of these songs from Kapuvár city (Hungary). Further considering the scientific theories of Mircea Eliade and Katalin Paksa, during my research about the diversity of several folk songs styles, I separated the songs of sacred and the profane time. By application of my specific method, in addition to the diversity of tunes, becomes outlined the special fact that the use of several kinds of melodies has been developed in different ways in different time interpretations.